

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SELÇUKLU'DAN OSMANLI'YA KAFKASLARDA SİYASÎ HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevinç KARTAL

Danışman

Doç. Dr. Ömer SUBAŞI

ARTVİN-2019

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum
adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi oaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin sadece Artvin Çoruh Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

...../...../2019

Sevinç KARTAL

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

.....danışmanlığında,
..... tarafından hazırlanan bu çalışma / /
tarihinde aşağıdaki jüri tarafındanAnabilim Dalı'nda yüksek
lisans tezi/doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :İmza:.....
Jüri Üyesi :İmza:.....
Jüri Üyesi :İmza:.....
Jüri Üyesi :İmza:.....
Jüri Üyesi :İmza:.....
Jüri Üyesi :İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... / / 2019
Doktora Öğretim Üyesi
Hamit Şafakçı
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ	II
TEZ KABUL TUTANAĞI	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	X
ÖZET	XI
ABSTRACT	XII
ÖNSÖZ.....	XIII
GİRİŞ.....	1
KAFKASYA	1
1. Kafkasya Adının Kökeni	1
2. Kafkasya'nın Coğrafi Sınırları	2
3. Kafkasya'nın Etnik Yapısı	3
SELÇUKLU HÂKİMİYETİNE KADAR KAFKASYA 'NIN SİYASÎ DURUMU.....	4
1. Şirvânşahlar (799-1607)	4
2. Şeki ve Arrân Hânedanlığı (822-950)	5
3. Sâcoğulları (889-929).....	5
4. Salâriler (Müsâfiriler) (942-981).....	6
5. Şeddâdîler (951-1076).....	7
5.1. Gürcü-Şeddâdî Mücadelesi	8
6. Revvâdîler (981-1065).....	9
7. Ermeni Varlığı (XI. yy.başları)	10
8. Gürcü Hâkimiyeti (XI. yy. başları).....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İLK SELÇUKLU AKINLARI

1. ÇAĞRI BEY'İN BATI SEFERLERİ (1016-1021).....	12
2. TUĞRUL BEY DÖNEMİ (1040-1063).....	14
2.1. Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve İlk Fetih Hareketleri.....	14

2.2. Kaputru (Hasankale) Savaşı (18 Eylül 1049).....	15
2.3. Tuğrul Bey'in Batı Siyaseti.....	17
3. ALPARSLAN DÖNEMİ (1064-1072).....	19
3.1. Birinci Kafkas Seferi (1064)	19
3.1.1. Ani'nin Fethi (1064).....	21
3.2. İkinci Kafkas Seferi (1068)	22
4. MELİKŞAH DÖNEMİ (1072-1092)	24
4.1. Melikşah'ın Kafkas Seferleri (1075-1088).....	24
4.2. Selçuklu Emîrlerinin Kafkasya'daki Faaliyetleri	26
5. SELÇUKLU DURAKLAMA DEVRİ'NDE KAFKASYA POLİTİKALARI.....	27
5.1. Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118).....	27
5.2. Sultan Sencer Dönemi (1117-1157).....	27
6. IRAK SELÇUKLULARININ KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ.....	28
6.1. Sultan Mahmud Dönemi (1119-1131).....	28
6.2. Sultan Davud Dönemi (1131-1132)	29
6.3. Sultan II. Tuğrul Dönemi (1132-1134)	30
6.4. Sultan Arslanşah Dönemi (1161-1176).....	30
6.4.1. Ani'nin Gürcüler Tarafından İşgal Edilmesi (1161)	31
6.4.2. Gürcülerin Ani'den Çekilmesi	32
6.4.3. Gürcülerin Ani'yi İkinci Kez İşgali (1175).....	32

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİNİN KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ

1. Saltuklular Dönemi (1071-1202).....	34
2. Artuklular Dönemi (1101-1409).....	37
2.1. Mardin Artukluları (1108-1409).....	37
3. Mengücekler Dönemi (1071-1277)	39
3.1. Erzincan-Kemah Kolu (1142-1228).....	39
3.1.1. Fahreddin Behramşah'ın Gürcülerle Münasebetleri (1162-1225)	39
4. Dilmaçoğulları Dönemi (1085-1394).....	40
5. Ahlatşahlar (Ermenşahlar) Dönemi (1100-1207).....	42

6. İldenizoğulları (Azerbaycan Atabeyliği) Dönemi (1148-1225).....	44
6.1. Atabey Şemseddin İldeniz'in Gürcülerle Münasebetleri (1148-1175)	45
6.2. Atabey Muhammed Cihan Pehlivan'ın Gürcülerle Münasebetleri (1175-1186)	46
6.3. Atabey Kızıl Arslan'ın Gürcülerle Münasebetleri (1186-1191)	46
6.4. Atabey Ebu Bekir'in Gürcülerle Münasebetleri (1194-1211).....	47
6.5. Atabey Özbek'in Gürcülerle Münasebetleri (1211-1225).....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ VE KAFKASYA

1. I. İzzeddin Mesud Dönemi (1116-1155)	50
2. II. İzzeddin Kılıçarslan Dönemi (1155-1192)	50
2.1. II. İzzeddin Kılıçarslan'ın Gürcülerle Münasebetleri.....	51
3. II. Rükneddin Süleymanşah Dönemi (1196-1202).....	52
3.1. Erzurum'un Selçuklu Hâkimiyetine Alınması (1202).....	52
3.2. II. Rükneddin Süleymanşah'ın Gürcistan Seferi (1202)	52
4. I. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi (1205-1211)	55
5. I. Alâaddin Keykubad Dönemi (1220-1237).....	56
5.1. Yassıçemen Savaşı (1230).....	56
5.2. Kemaleddin Kamyar'ın Gürcistan Seferi (1231)	57
5.3. Kemaleddin Kamyar'ın Ahlat Seferi (1231)	59
6.II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi (1237-1246).....	59
6.1. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gürcü Prenses Tamara ile Evliliği.....	60
6.2. Moğolların Erzurum'u İşgali (1242)	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CELÂLEDDİN HÂREZMŞAH'IN KAFKASLARDAKİ FAALİYETLERİ

1. Celâleddin Hârezmşah'ın Tarih Sahnesine Çıkışı.....	65
2. Celâleddin Hârezmşah'ın Gelişinden Önce Kafkaslardaki Siyasî Durum	66
2.1. Celâleddin Hârezmşah'ın Azerbaycan ve Tebriz'i Hâkimiyetine Alması	66
2.2. Celâleddin Hârezmşah'ın Gence Seferi.....	70
2.3. Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri	71
2.3.1. Garni Savaşı (1225).....	71
2.3.2. Celâleddin Hârezmşah'ın Tiflis'i Gürcülerden Geri Alması (1226).....	73

2.3.3. Tiflis'in Alınmasından Sonra Yaşanan Gelişmeler.....	75
2.3.3. Celâleddin Hârezmşah'ın Ani ve Kars Muhasarası.....	76
2.3.4. Lori Şehrinin Alınması ve Gürcülerle Hârezmşahlar Arasındaki Son Savaş.....	76
2.4. Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat Kuşatması.....	77
2.4.1. I. Ahlat Seferi	77
2.4.2. Yıva Türkmenleri Üzerine Gidişi.....	78
2.4.3. II. Ahlat Seferi	79
2.5. Celâleddin Hârezmşah'ın Alâaddin Keykubad ile Münasebetleri	81

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜRCÜLERİN ALTIN ÇAĞI

1. Siyasî Birliğini Kurmadan Önce Gürcistan.....	83
1.1. Gürcistan Adının Kökeni.....	83
1.2. Gürcistan'ın Coğrafi Sınırları.....	83
1.3. Gürcistan'a Düzenlenen İlk Türk Akınları.....	84
2. Kral II. David Dönemi (1089-1125).....	85
2.1. Gürcülerin Siyasî Birliğini Sağlaması	85
2.2.II. David Döneminde Gürcü-Kıpçak Münasebetleri	86
2.2.1. Kıpçakların II. David'e Sağladığı Faydalar.....	89
2.2.2. II. David'den Sonraki Gürcü-Kıpçak İlişkileri.....	90
2.3. Didgori Savaşı (1121).....	92
2.3.1. Savaşı Hazırlayan Süreç	92
2.3.2. Savaşın Başlaması ve Seyri.....	93
2.3.3. Didgori Savaşı'nın Önemi.....	94
2.4. Tiflis ve Ani'nin Gürcülerin Eline Geçmesi	95
3. I. Demetre (Dimitri) Dönemi (1125-1154).....	96
4. Kral III. Giorgi Dönemi (1156-1184).....	96
4. Kraliçe Tamara Dönemi (1184-1213)	97
5. Laşa Giorgi Dönemi (1213-1222)	100

ALTINCI BÖLÜM

KAFKASLARDA MOĞOL TAHAKKÜMÜ

1. CENGİZ HAN DÖNEMİ (1206-1227).....	102
1.1. Moğolların Kafkasya'ya Gelişi	102
1.2. İlk Gürcü-Moğol Karşılaşması	102
1.3. Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferi	104
2. ÖGEDEY HAN DÖNEMİ (1229-1241).....	105
3. İLHANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ	106
3.1. Hülagü Han Dönemi (1256-1265).....	106
3.1.1. Hülagü-Berke Mücadelesi	107
3.1.2. Gürcülerin Veraset Sorunu ve Moğolların Gürcü Hükümdarını Tayin Etmesi	109
3.1.3. Gürcülerin Moğollara Karşı İsyân Hareketleri.....	112
3.2. Abaka Han Dönemi (1265-1282).....	113
3.2.1. Berke-Abaka Mücadelesi	113
3.2.2. Teküdar Noyan İsyanı	113
3.3. Ahmet Teküdar ve Argun Mücadelesinde Alınak Noyan'ın Rolü.....	116
3.3.1. Argun ile II. Demetre Arasındaki Münasebetler ve Demetre'nin İdamı.....	118
3.4. Gâzân Han Dönemi (1295-1304)	120
3.4.1. Kutlukşah'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri.....	120
3.5. Olcaytu Han Dönemi (1304-1316).....	122
3.5.1. Olcaytu-Özbek Münasebetleri.....	123

YEDİNCİ BÖLÜM

AKKOYUNLU KARAKOYUNLU VE TİMUR DEVLETLERİNİN KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ

1. Timur Devleti Dönemi (1370-1507)	125
1.1. Timur'un Fetih Siyaseti (1370-1405).....	125
1.2. Azerbaycan Seferi	125
1.3. Alincak Kalesi'nin Kuşatılması.....	127
1.4. Gürcistan Seferleri.....	128
1.4.1. I. Gürcistan Seferi.....	128
1.4.2. II. Gürcistan Seferi	130

1.4.3. III. Gürcistan Seferi	130
1.4.4. IV. Gürcistan Seferi.....	131
1.4.5. V. ve VI. Gürcistan Seferleri.....	131
1.4.6. Timur İşgalleri Sonrasında Gürcistan'ın Durumu.....	132
2. Şahruh Dönemi (1405-1447).....	133
2.1. I. Azerbaycan Seferi	133
2.2. II. Azerbaycan Seferi.....	134
2.3. III. Azerbaycan Seferi	135
2. Karakoyunlu Devleti (1351-1369)	137
2.1. Karakoyunluların Gürcistan Seferleri.....	137
2.2. Cihanşah Dönemi (1438-1467)	137
3. Akkoyunlu Devleti (1340-1514)	138
3.1. Uzun Hasan'ın Gürcistan Seferleri (1452-1478).....	138
3.2. Yakup Bey Dönemi (1478- 1490)	141

SEKİZİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE KAFKASYA POLİTİKALARI

1. II. Mehmed Dönemi (1451-1481)	144
1.1. İstanbul'un Fethinin Gürcistan Açısından Önemi	146
1.2. Trabzon'un Fethi (1461).....	146
2. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)	148
3. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya'daki Faaliyetleri	150
SONUÇ	152
KAYNAKLAR.....	153
ÖZGEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Diğ.	: Diğerleri
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İRTAD	: İnan ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Km	: Kilometre
Km ²	: Kilometrekare
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
Ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sa.	: Sayfa aralığı
Sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfa sayısı
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TATAV	: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Yy.	: Yüzyıl

ÖZET

SELÇUKLU'DAN OSMANLI'YA KAFKASLARDA SİYASÎ HAYAT

Kafkasya coğrafyasındaki siyasî mücadeleleri ele aldığımız bu çalışmada öncelikle bölgenin yer adlarıyla beraber sınırlarına dair yapmış olduğumuz tanımlamalar yer almaktadır. Önemli bir konumda bulunan Kafkaslar, tarihi boyunca birçok mücadeleye tanıklık etmiş, VIII. ve XV. yy. aralığında ise bölgedeki siyasî güçler oldukça değişkenlik göstermiştir. Selçukluların, Kafkaslara gelişinden önce burada; Şirvânşahlar, Şeki ve Arrân Hânedanlığı, Sâcoğulları, Salâriler (Müsâfiriler), Şeddâdiler, Revvâdîler, Ermeniler ve Gürcüler hâkimiyet kurmuşlardır. Özellikle Gürcüler, Kafkaslardaki varlıkları ve siyasî etkileriyle Büyük Selçuklu Devleti'nden itibaren diğer devletlerle de oldukça fazla hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir. Büyük Selçuklulardan sonra; Irak Selçukluları, Saltuklular, Artuklular, Mengücekler, Anadolu Selçuklu Devleti, Hârezmşahlar, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Timur ve Osmanlı Devleti Kafkasya'da egemen güç haline gelmiş ve isimlerini zikrettiğimiz bu devletlerin Kafkaslardaki hâkimiyet mücadelesi sadece Gürcülere karşı değil kendi aralarında da vuku bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Gürcüler, Selçuklular, Didgori Savaşı, Moğollar, Timur.

ABSTRACT

POLITICAL LIFE IN CAUCASUS FROM SELJUKIAN TO OTTOMAN

In this study in which we have handled the political struggles on the geography of Caucasus, it is primarily stated the located places of the regions with the definitions made upon their borders. Located on a very important position, the Caucasus have witnessed so many challenges indeed between 8th and 15th centuries. Before the arrival of the Seljuks to the Caucasus; the Shirvanshahs, Shaki and Albania State, the Sacoğulları, Salaris, Shaddadis, the Rawadids, the Armenians and the Georgians dominated. Especially the Georgians with their presence in the Caucasus and their political influences, have given a great deal of dominance over other states as well. Iraq Seljuks, Saltukids, Artukids, Mengücekids, Anatolian Seljuk Empire, Horzemshahs State, Mongols, Karakoyuns, Akkoyuns, Timurid State and Ottoman Empire has become the dominant power in the Caucasus and these states struggled not only the Georgians but also among themselves.

Keywords: Caucasus, Georgians, Seljuks, Didgori War, Mongols, Timurid.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca coğrafi konumları açısından önem arz eden tüm toprak parçaları, özellikle komşu devletler arasında siyasî mücadeleye sebep olmuşlardır. Öyle ki sınırlarını yüzeysel olarak ifade edeceğimiz -Karadeniz'in kuzeyi ve Hazar Denizi'nin batısı- Kafkasya da bu bölgelerden birisidir. İlk olarak Yunan Şâir Aiskhylos bahsetmiş, sonrasında hem batılı yazarlar hem de Ortaçağ İslam müellifleri Kafkaslara dair çalışmalarda bulunmuşlardır. Bizde bu çalışmamızda bölgedeki VIII. yy. ile XV. yy. arasındaki siyasî faaliyetleri ele almaya çalıştık.

“Selçuklu'dan Osmanlı'ya Kafkaslarda Siyasî Hayat” adıyla ele aldığımız bu çalışmamız sekiz bölümden oluşmaktadır. Konumuzun giriş kısmında Kafkasya adının; kökeni, sınırları, etnik yapısı hakkında bilgilerin yanı sıra Selçuklu Devleti öncesindeki siyasî yapılanmalardan olan Şirvânşahlar, Şeki ve Arrân Hânedanlığı, Sâcoğulları, Salârililer, Şeddâdîler, Revvâdîler, Ermeni ve Gürcülerin varlıklarına dair bilgiler de yer almaktadır. Birinci bölümde, Selçuklular tarafından Kafkasya bölgesine yapılan ilk akınlardan (Tuğrul ve Çağrı Beyler), hemen akabinde Alparslan ve Melikşah'ın takip ettiği Kafkas siyasetinden bahsettik.

İkinci bölümde, Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla -özellikle Doğu Anadolu'da- beraber burada kurulan ilk Türk devletlerinden olan; Saltuklular, Artuklular, Mengücekerler, Dilmaçoğulları, Ahlatşahlar ve İldenizoğullarının gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler yer almaktadır. Üçüncü bölümde, tarih sahnesinde kendisine yer edinen ve kendini Büyük Selçuklu Devleti'nin varisi olarak gören Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarlarının -I. İzzeddin Mesud, II. Kılıçarslan, II. Rükneddin Süleymanşah, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. Alâaddin Keykubad, II. Gıyâseddin Keyhüsrev- Kafkasya politikaları, başa geçen hükümdarların sırasıyla incelenmiş ve kroniğe eklenmiştir. Dördüncü bölümde, Kafkas halklarından Gürcülerin siyasî yapısı, Türklerle olan mücadelesi, Kral II. David ve sonrasındaki III. Giorgi, Kraliçe Tamara ve Laşa Giorgi dönemleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Beşinci bölümde Hârezmşahların ünlü hükümdarı Celâleddin'in; Gürcülerle yapmış olduğu mücadeleleri ile Ani, Kars, Ahlat kuşatmalarına ve bunların yanı sıra Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubad ile olan münasebetlerine yer verdik. Altıncı bölümde de XIII. yy. başlarında tarih sahnesine çıkan ve ortalığa korku saçan Moğolların, Kafkas sınırlarına gelişine ve bölgedeki

hâkimiyetine değindik. Burada sadece Cengiz Han'ın faaliyetleriyle sınırlı kalmayıp, onun ölümünden sonra Han olan oğulları ve torunlarının da Kafkasya'ya yönelik faaliyetlerine yer verdik. Çalışmamızın son safhası olan yedinci ve sekizinci bölümlerde ise sırasıyla Timur'un, Akkoyunluların ve Karakoyunluların faaliyetleriyle beraber Osmanlı Devleti Dönemi'nde Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya politikaları yer almaktadır.

Bu çalışmamda öncelikle, gerek tez konusunun seçiminde gerekse çalışmamın her aşamasında bana yol göstericiliğinden ve bulunduğu tavsiyelerden dolayı değerli hocam Doç. Dr. Ömer SUBAŞI'na teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin eksikliklerini gidermemde sundukları öneriler için sayın hocalarım Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE'ye ve Doktora Öğretim Üyesi Coşkun ERDOĞAN'a ayrıyeten teşekkür ediyorum. Yine bu süreçte yanımda olan kız kardeşim Ayfer TUNÇ'a, tezimin okuyup düzeltmelerinde yardımcı olan Arş. Gör. Nagehan KÜÇÜKYILDIZ'a, ellerini her daim üzerimde hissettiğim aileme ve bu zorlu süreçte benim en büyük destekçim olan eşim Gökhan KARTAL'a teşekkürü bir borç bilirim.

Sevinç KARTAL

Artvin / 2019

GİRİŞ

KAFKASYA

1. Kafkasya Adının Kökeni

Kafkasya adı; Yunanlı Tragedya Şâiri Aiskhylos'un MÖ 490 yılında yazmış olduğu "Zincire Vurulmuş Prometheus" oyununda bahsettiği Kavkasos Dağı'ndan gelir. Ortaçağ İslam müellifleri tarafından ise Kabk şeklinde adlandırılmıştır. Latincedeki karşılığı da Grekçeden alınan Caucasus kelimesi olup Avrupa dillerine Fransızca, Caucase; İngilizce, Caucasus; İtalyanca, Caucaso; Almanca Kavkasus şeklinde geçmiştir. Rusların söyleminde de Kavkas şeklinde yer edinmiştir.¹ Bir iddiaya göre de bu isim, 3200 yıl önce Hitit tabletlerinde yazılmış olan "Kask", "Kas-Kas", "Gas-Gas" kelimeleri ile bağlantılıdır.² "As'ların Dağı"³ anlamında kullanılan Kafkasya, zaman içerisinde farklı isimlerle anılmaya başlamıştır. Örneğin; Tatarlar "Jalbuз" (Buz Yelesi), Gürcüler "Yalbuз", Nogaylar ise "Yıldız Dağları" olarak adlandırmıştır.⁴

Kafkasya'dan bahseden bir diğer kişi İranlı Şâir Firdevsî'dir. O, X. yy. da kaleme aldığı ünlü eseri Şehnâme'de, Kafkasya coğrafyasından "Kuhe Kaf" şeklinde bahsetmiştir. Kafkasya adının Türk dilindeki ilk kullanımı ise 22 Şubat 1856'da toplanan Paris Konferansı'na gönderilmek üzere Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan "Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay Ülkelerine Ait Bir Layiha" ile olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa bu yazısında ilk kez Memâlik-î Kafkasya tabirini kullanmıştır.⁵

¹ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s.1; M.Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.XV; "Kafkasya, bölge adı olarak ilk kez XIX. yy. başlarında Rus Çarı I. Petro döneminde Petersburg'da bulunan Bilim Akademisi tarafından kullanılmıştır." Bkz. Hasan İzzet Altınant, *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*, Babiâli Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.16.

² Altınant, *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*, s.14; Bunların yanı sıra Kafkasya adı için farklı söylemler de bulunmaktadır. Bunun için bkz. Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, C.I., Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s.17-22.

³ Eski Yunanlılar Kafkasya'yı "As" olarak nitelendirmişlerdir. Bkz. Taşkın Deniz, *Siyasî Coğrafi Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, Pegem Akademi, Ankara 2015, s.1; "Kas, müsteakı Kafkasya'nın varlık bünyesine çok karışmış olan ve mazinin çok derinliklerinden gelen bir tabirdir. Eski zamanlarda mevkiler ve memleketler esas olarak kavim isimleri ile yâd edilirdi. Bu takdirde Kafkasya'da aslı "Kas" kelimesi olan bir isim taşıyan eski bir kavim yaşadığı muhakkaktır." Bkz. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s.57.

⁴ Deniz, *Siyasî Coğrafi Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, s.1.

⁵ Deniz, *Siyasî Coğrafi Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, s.2.

2. Kafkasya'nın Coğrafi Sınırları

Kafkasya, Karadeniz'in kuzeydoğusunda bulunan Taman Yarımadası'ndan başlayıp Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası'na kadar uzanmakla birlikte 39-45° Doğu boylamları ile 35-47° Kuzey enlemleri arasında yer almaktadır.⁶ Doğudan Hazar Denizi, batıdan Karadeniz, güneyden de Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri ile çevrilidir. Kuzey sınırı olarak genel kabul gören ise Don ile İtil nehirlerinin birbirine en yakın oldukları yerdir.⁷

Bölgeye adını veren Kafkas dağları, Karadeniz'den başlayarak Hazar Denizi'ne doğru kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 1.500 km. boyunca uzanır. Bazı kısımlarında yüksekliğin 5.000 metreyi aştığı görülen bu sıradağların yüzölçümü 440.194 km² olup Kafkasya'yı Kuzey ve Güney olarak ikiye ayırır.⁸ Kuzeyde kalan kısma Kuzey Kafkasya, güneyinde kalan kısma da Maverai Kafkasya veya Transkafkasya adı verilmektedir.⁹ Bu sınıflandırmaya göre Kuzey Kafkasya'da özerk cumhuriyetlerin, Güney Kafkasya'da ise bağımsız devletlerin bulunduğu görüyoruz.¹⁰

⁶ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s.1.

⁷ Muhammet Kemaloğlu, "Kafkasya Tarihi Geçmiş-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S.32, 2012, s.2; "Kafkasların kuzey sınırını Don Nehri ağızı, çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bataklığı Kuma Nehri çökeltisi teşkil eder." Bkz. Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s.1; "Bölge; batıda Türkiye, Karadeniz ve Azak Denizi, güneyde yine Türkiye ve İran, doğuda Hazar Denizi ve kuzeyde de Maniç ve Kuma nehirlerinin Rusya düzlüklerinden ayırmış olduğu yaklaşık olarak 470 km² lik küçük bir kıta hüviyetindedir." Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu ve diğ., *Kafkas Dosyası*, TATAV, İstanbul 2006, s.11.

⁸ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s.2.

⁹ Vahit Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s.7.

¹⁰ Deniz, *Siyasî Coğrafi Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, s.2; Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsız cumhuriyetleri yer alırken Kuzey Kafkasya'da ise Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya cumhuriyetleri ile bağımsızlık için mücadeleyi elden bırakmayan Çeçenistan bulunmaktadır. Bkz. Davut Dursun, "Kafkasya" *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.157.

3. Kafkasya'nın Etnik Yapısı

Kafkasya; yerleşmeye, kendine has kültürler oluşturmaya ve bunları muhafaza etmeye son derece elverişli bir coğrafyadır. Bu yüzden eski çağlardan beri birçok farklı etnik unsurlara ev sahipliği yapmıştır. Bölge, coğrafyasının yanı sıra yer altı ve yer üstü değerleri açısından oldukça zengin olması hasebiyle de tarih boyunca güçlü devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir.¹¹ Diğer yandan Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki göç yolları üzerinde bulunması dolayısıyla da birçok kavim buraya gelip yerleşmiştir.¹²

Buralarda yerleşen kavimlerden bazıları; Çerkez, Lezgi ve Gürcüler olup bunlar Kafkasya'nın asıl yerlileridir.¹³ Bunların dışında bölgede yaşayan elliye yakın halk vardır. Abhaz, Çeçen, İnguz, Lek, Dargin, Megrel, Svan, Hefsur gruplarının yanı sıra;¹⁴ Karaçay, Kundur, Balkar, Nogay, Kalmuk, Karakalpak, Acara, Avar, Ahıska, Terekeme ve Azeri Türkleri de bu coğrafyada varlık göstermektedir. Bunlar arasında, en kalabalık Türk nüfusunu oluşturan ise Azeri Türkleridir.¹⁵

Kafkasya'nın yerli halkı, dış dünya ile irtibatın en düşük seviyede olduğu dağlık alanlarda yaşamayı tercih ederken başta Türkler olmak üzere bölgeye gelen diğer gruplar ise kuzey-güney doğrultusundaki geniş alanlara yayılmışlardır.¹⁶

¹¹ Ahmetbeyoğlu ve diğ., *Kafkas Dosyası*, s.11.

¹² Selda Kılıç, "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S.58, 2015, s.690.

¹³ Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C.I, (sad. Dünder Günbay) Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s.236; Gürcü ve Çeçenler, Kafkasya'nın en eski topluluğu olma özelliğine sahiptirler. Bkz. Kamil Murat Uşun, *Geçmişten Günümüze Türk-Gürcü İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006, s.12.

¹⁴ Dursun, "Kafkasya", s.157.

¹⁵ Kılıç, "Kafkasya'ya Dair Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", s.689.

¹⁶ Uşun, *Geçmişten Günümüze Türk-Gürcü İlişkileri*, s.12.

SELÇUKLU HÂKİMİYETİNE KADAR KAFKASYA’NIN SİYASÎ DURUMU

Selçuklu Türkmenlerinin akınları öncesi Kafkaslarda; Ermeni ve Gürcülerin oluşturduğu siyasî teşekküllerin yanı sıra Tebriz, Gence, Duvin ve Derbend şehirlerinde Müslüman beylikler bulunmaktaydı. Batıda yer alan Bizans İmparatorluğu, ülkesinin doğusundaki bu yerel beyliklerin topraklarını kendisine miras olarak bırakılmasını sağlayarak ülkesinin sınırlarını genişletme yoluna gitmişti. Sâcoğulları, Salârililer, Revvâdîler, Şîrvânşahlar ve Şeddâdîler gibi Müslüman hânedanlıklar ise gayrimüslim unsurlarla mücadele ederek onların, Anadolu’nun güney ve güneydoğusundaki diğer Müslüman unsurlara zarar vermesini engellemekle birlikte aynı zamanda büyümelerini de durdurmaktaydı.¹⁷

1. Şîrvânşahlar (799-1607)

VIII. yy. sonlarında ortaya çıkan Şîrvânşahlar Hânedanlığı’nın bilinen ilk atası Abbâsî Halifesi Harun Reşid tarafından Ermeniyeye, Azerbaycan, Bâbü’l-Ebvâb¹⁸ ve Şîrvân’ın yer aldığı bölgeye vali olarak atanan Yezid b. Mezyed b. Zeyd eş-Şeybânî’dir. Hânedanlığın bağımsızlığını kazanması ise yine Abbâsî halifelerinden el-Mütevekkil’in torunu Heysem b. Halid zamanında olmuştur.¹⁹

Bağımsızlıklarını elde eden Şîrvânşahlar, X. yy.ın bitişine doğru İran kültüründen etkilenerek Farsça yazıp konuşmaya başladılar. XI. yy.da ise yoğun Türk tesirlerinin görülmeye başlanmasıyla XIV. yy.dan itibaren Türkçe konuşan ve yazan bir Türk hânedan haline geldiler. Ancak bir süre sonra Şîî baskılarına maruz kaldılar. Buna rağmen Sünnî-Hanefî mezhebini muhafaza etmekten geri durmadılar.²⁰

Zamanla zayıflamaya başlayan Şîrvânşahlar, önce Büyük Selçuklu Devleti’ne, daha sonra Irak Selçuklu Devleti’ne, İldenizlilere, Hârezmşahlara, Moğollara, İlhanlılara, Celâyirlilere, 1386’dan itibaren Timurlulara, Karakoyunlulara, Akkoyunlulara, XVI. yy. başında Safevîlere, 1534 yılından sonra da Osmanlılara tâbi olmak zorunda kaldılar.²¹

¹⁷ Zekai Erdal, “Büyük Selçuklular Öncesi Kafkaslardaki Beylikler: Şeddâdîler”, *V.Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul 2010, s.121.

¹⁸ Hazar Denizi kıyısında yer alan bir liman şehridir. Bkz. İbni Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (terc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.264.

¹⁹ Nevzat Keleş, *Şeddâdîler (951-1199): Ortaçağ’da Bir Kürt Hânedanı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 58-59.

²⁰ Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri: Devletler ve Hânedanlar*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.727-728.

²¹ Öztuna, *İslam Devletleri*, s.727-728.

2. Şeki ve Arrân Hânedanlığı (822-950)

IX. yy. in ikinci yarısında Kafkasya bölgesinde, Abbâsî Halifeliği'den ayrılarak kurulan müstâkil beylikler bulunmaktaydı. Bunlar; Sunik, Varsan, Kitiş, Beylegan, Gebele ve Şeki bölgesinde kurulan beyliklerdi.²² Bu beylikler arasında siyasî nüfuz bakımından en güçlüsü ise Şeki²³ ve Arrân²⁴ hâkimleri olarak bilinen Sunbatîlerdi. Bu ailenin kökenleri, en eski sülale olarak nitelendirilen Arrânşahlara dayanmaktaydı. Mehranî Hânedanlığı'nın²⁵ bölgedeki hâkimiyeti ele geçirmesiyle Arrân Sülalesi'nin bir kısmının Şeki civarlarına yerleştiği sanılmaktadır. Ancak 705 yılında Mehranîlerin ortadan kaldırılmasıyla bölgenin hâkimiyeti Sunbatîlere geçti.²⁶

3. Sâcoğulları (889-929)

Sâcoğulları da Şeki ve Arrân Hânedanlığı gibi IX. yy. sonlarında Abbâsîlerden ayrılarak, Azerbaycan arazisinde kurulmuş feodal bir beylikti.²⁷ Hânedanlığın adı, Maverâünnehr'in Üşrûsene²⁸ civarlarından Bağdat'a gelen ve bir Türk ailesi mensubu olan Ebu's-Sâc Divdâd b. Yusuf Divdest'ten gelmektedir. Abbâsîlerin hizmetine giren Ebu's

²² Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayınları, Kasım 2015, s.42.

²³ Adının, Güney Kafkasya'nın Araplar tarafından ele geçirilmesi sonrasında burada oturan şeyhten geldiği ve zaman içerisinde Şeki biçimini aldığı söylenen şehir, Kafkas Dağları'nın bir bölümünü meydana getiren Salâvat Dağı'nın güney eteklerinde kurulmuştur. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen bu şehir ayrıca bölgede kurulan ve varlığını uzun süre devam ettiren Şeki Hânlığı da adını bu şehirden almıştır. Bkz. Mustafa Aydın, "Şeki", *DİA*, C.38, İstanbul 2010, s.490; Şeki Hânlığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Şirinbey Aliyev, "Gürcü Çarı Qurucu David'in İşğalları Dövründe Şeki Torpaqları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, S.18, Ocak 2018, ss. 442-455.

²⁴ Kür ve Aras nehirlerinin arasında yer alan Arrân şehrinin; kuzeyinde Şirvân ve Şeki, güneyinde İrminiye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan bulunmaktadır. Eski Yunan ve Romalılar zamanında Albania olarak anılan bölge, Müslümanların hâkimiyetine girdikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır. İslam fetihleri sırasında, Sâsânî soyundan oldukları iddiasında bulunan Mihran ailesi tarafından idare edilmiştir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Arrân", *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.394; ayrıca bkz. Keleş, *Şeddâdîler*, s.43; Arrân adı, Ran veya Rani olarak da zikredilir. Bkz. Nikoloz Berdzenişvili- Simon Canaşa, [İvane Cavahişvili], *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, (Türkçeye çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s.131.

²⁵ Mehranî Hânedanlığı hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasî ve Etnik Yapı (Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*, (ekleme, notlandırma ve düzenlemelerle Türkçe yayına hazırlayanlar: Ekber N. Necef, Şamil Necefov), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s.128-130.

²⁶ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasî ve Etnik Yapı*, s.202.

²⁷ Erol Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Kültürel Yayınları, Erzurum 2007, s.39; Sâcoğulları, Azerbaycan'da kurulmuş olan ilk Müslüman Türk devletidir. Bkz. Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasî ve Etnik Yapı*, s. 218.

²⁸ Üşrûsene hakkında bkz. Bayram Arif Köse, "Tûrân'da Türk Hakanlar Yurdu: Üşrûsene", *İRTAD*, S.2, Haziran 2019, ss.1-23.

Sâc, Azerbaycan'da Babek İsyanı, Taberistan'da Karînîler İsyanı ve Basra'da Zenci İsyancı'nın bastırılmasında etkili olmuştur.²⁹

Ebu's Sâc'ın ölmesi üzerine bu seferde oğlu Muhammed, Abbâsî Devleti'nde görev almaya başladı. Muhammed; Tarikimekke, Haremeyn, Enbar ve Rahbe'de valilik yaptı. Daha sonra Abbâsî Halifesi'nin Nâibi Muvaffak-Billâh tarafından Azerbaycan valiliğine tayin edildi. Muhammed, bu görevi sırasında, merkezî yönetimin zayıflamasını fırsat bilerek başına buyruk davranmaya başladı. Bunun sonucunda da Sâcoğulları Hânedanlığı'nı kurmaya muvaffak oldu.³⁰

Muhammed b. Ebu's Sâc'ın³¹ ölümünden sonra yerine oğlu Divdâd geçti. Fakat Divdâd'ın amcası Ebu'l Kasım Yusuf, kısa bir süre sonra yeğeniyle taht kavgasına girdi ve bu mücadelede onu yenilgiye uğratarak Sâcoğullarının yeni hükümdarı olmayı başardı.³²

Ebu'l Kasım Yusuf döneminde, Azerbaycan'ı ilk defa tek devlet sınırı içerisinde toplayan Sâcoğullarının hâkimiyet sahası; batıda Ani ve Debil'e, doğuda Hazar Denizi'ne, güneyde Zencan'a, kuzeyde ise Bâbü'l Ebvâb'a kadar genişledi. Öyle ki Sâcoğulları, o dönemde, Azerbaycan'da hüküm sürmekte olan Müslüman Arap Hânedanı Şirvânşahların topraklarını da sınırlarına dâhil etmişti.³³

Ebu'l Kasım Yusuf'un ölümünden sonra hâkimiyet sürekli el değiştirmiş, onun kumandanlarından olan Deysen zamanında ise Azerbaycan yeniden savaş alanına dönüşmüştü. 942 yılına kadar varlığını sürdüren Sâcoğulları, bundan sonra yerini Salârilere Hânedanlığı'na bıraktı.³⁴

4. Salârilere (Müsâfiriler) (942-981)

İran'ın fethini takiben İslamiyet'in Kafkasya'ya doğru yayılması, bölge tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle de İran'ın kuzeyini kapsayan Azerbaycan ve Ermenistan coğrafyası, Müslüman Türk komutanlarının önemli bir fetih sahasıydı. Sâcoğullarının, burada müstâkil bir hânedanlık kurması, ekonomik alanda önemli

²⁹ Ali İpek, "Sâcoğulları", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s.364; Bu isyanların bastırılmasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bayram Arif Köse, *Sâcoğulları ve Güney Kafkasya 276-317/889-929*, İdeâl Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s.105-121.

³⁰ İpek, "Sâcoğulları", s.364.

³¹ Muhammed b. Ebu Sâc; Afşîn b. Divdâd ve İbn Ebu's Sâc olarak da zikredilmektedir. Bkz. Faruk Sümer, "Muhammed b. Ebu's Sâc", *DİA*, C.30, İstanbul 2005, s.525.

³² İpek, "Sâcoğulları", s.364.

³³ Köse, *Sâcoğulları ve Güney Kafkasya*, s.340; Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.42.

³⁴ Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.43.

gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştu. Öncesinde, Doğu Roma Devleti'yle Sâsânîler arasında paylaşılmış olan bölgede İran'ın Sâcoğulları tarafından fethedilmesi ve Doğu Roma'nın bölgedeki faaliyetlerinin kısıtlanması sonucunda siyasî istikrar sağlanmıştı. Fakat Sâcoğullarının bölgeden çekilmesiyle yeni bir karmaşa ortamı doğdu. Komutanlar arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi ve çeşitli grupların ikta elde etme hevesleri bölgede siyasî yapının değişmesine ve Abbâsî Halifeliği ile irtibatın kopma noktasına gelmesine sebep oldu. Deylemîler ve Büveyhîler kontrolünde bulunan yeni siyasî aktörler, bölgeyi yönetmekte bir hayli zorlanmışlardı. İran coğrafyasının engebeli kısımlarında hâkimiyet süren Deylemîler, Cüstanîler, Kengerîler, Müsâfiriler ve Büveyhîler bu karışık dönemde bölgenin en etkili güçleri arasındaydılar. Kaynaklarda; Merzubânlar, Müsâfiriler, Kengerîler veya Salârilere olarak nitelendirilen hânedanlık, diğerlerine karşı üstünlük sağlayarak bölgenin idaresini ele aldı.³⁵

Sâcoğullarının ortadan kalkmasıyla Erdebil ve çevresine hâkim olan Mezrubân b. Muhammed, bağımsızlığını ilan edip,³⁶ sonrasında da Sâcoğullarından Deysem ile girdiği mücadeleyi kazanarak Azerbaycan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırdı.³⁷

Bu dönemde Azerbaycan hâkimiyeti; Muhammed b. Mezrubân (941-957), Muhammed b. Müsâfir (948-949), Ali b. Fazl, Deysem b. İbrahim (949-950), Ali b. Mişaki, Mezrubân b. Muhammed şeklinde devam etti. Onun ölümünden sonra kardeşi Vehsudan ve çocukları arasında yaşanan taht kavgaları ise idarenin bölünmesine sebep oldu.³⁸

5. Şeddâdîler (951-1076)

Şeddâdîler, X-XIII. yy.ları arasında Arrân ve Azerbaycan bölgesinde hâkimiyet kurmayı başarmış bir hânedanlıktı. İlk önce Duvîn'i ele geçiren Şeddâdîler, daha sonra Gence'yi ve son olarak da Ani'yi alarak hâkimiyet sahalarını genişletmişlerdi. Sınırlarını genişleten Hânedanlık daha sonra; Duvîn, Gence ve Ani Şeddâdîleri olmak üzere üç kola ayrılacaktır.³⁹

³⁵ Bayram Arif Köse, "Muhammed b. Mezrubân Sonrası Müsâfirilerin Siyasî, Ekonomik ve İdarî Durumu", *Turkish Studies: History*, Volume 13/8, Ankara 2018, s.105; Hânedanlığın kurucusu olan Merzubân b. Muhammed'in, Salârilere boyuna mensup bulunması hasebiyle ona ithafen hânedanlık, Salârilere olarak anılmıştır. Bkz. Keleş, *Şeddâdîler*, s.68.

³⁶ Kürkcüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.43.

³⁷ Keleş, *Şeddâdîler*, s.68.

³⁸ Köse, "Muhammed b. Mezrubân Sonrası Müsâfirilerin Siyasî, Ekonomik ve İdarî Durumu", s.111

³⁹ Erdal, "Büyük Selçuklular Öncesi Kafkaslardaki Beylikler: Şeddâdîler", s.121.

X. yy.da Azerbaycan'a hâkim olan Müsâfirilerin 337/948'de Rey şehri civarında girdikleri mücadelede Büveyhîler'e karşı aldıkları yenilgi, Azerbaycan'da Müsâfiriler adına mahallî yöneticilik yapanların başına buyruk hareket etmelerine sebep oldu. Bu durumdan istifade eden Muhammed b. Şeddâd, Duvin'i ele geçirerek Şeddâdî Hânedanlığı'nı kurdu.⁴⁰ Merkez olarak Gence'yi seçen Muhammed b. Şeddâd, kısa sürede Güney Kafkasya'nın en güçlü hükümdarı olmayı başardı. Güney Kafkasya'nın önemli ve stratejik şehirleri olan Nahçıvan, Gence, Demir Kapı, Tiflis ve Karabağ'ı ele geçirdi. Kısa bir zaman zarfında oldukça güçlü bir hânedanlık kuran ve komşusu olan yerel hânedanlıklarla da siyasî münasebetlerini sağlamlaştıran Muhammed b. Şeddâd, 955 senesinde öldü. Onun ölümünün ardından ülkede karışıklıklar baş gösterdi ve bu karışıklıklar neticesinde ülkenin büyük bir kısmı Şeddâdîlerin elinden çıktı.⁴¹

5.1. Gürcü-Şeddâdî Mücadelesi

Bu dönemde İberya'da Pasinler ve Apahunik bölgesinde Küropolat David (ö.1000), Abhaz ve Gürcü memleketlerinin büyük bölümünde ise Kral Gürgen ve oğlu III. Bagrat (989-1014) hâkimiyet sağlamıştı. 1008 yılında Gürgen'in ölmesi üzerine III. Bagrat, İberya ve Kartli Krallığı'nı birleştirerek İberya'nın siyasî parçalanmışlığını sonlandırdı. Küropolat David ise sağlığında III. Bagrat'ı kendi yerine halef göstermişti. Böylece yönetimin başına geçen III. Bagrat, kendisine intikal eden bölgelerin yönetimlerini tanzim ettikten sonra Kaheti ve Hereti üzerine harekete geçti. İlk olarak Kaheti'ye girdi. Burada Piskopos David ona mukavemet edemeyince Kral Bagrat, Hereti bölgesini de zapt etti. Ebulâl'ı buraya vali olarak atadıktan sonra kendisi geri döndü. Kral'ın geri dönmesini fırsat bilen Piskopos David harekete geçerek topraklarını geri aldı; ancak David'in 1010 yılında ölmesi üzerine, yerine oğlu III. Kuirike geçti. Yönetici değişikliğini fırsat bilen Kral III. Bagrat tekrardan Hereti üzerine sefere çıktı. İki yıl içerisinde buranın tamamını ele geçirdi ve III. Kuirike'yi de beraberinde İberya'ya götürdü. Böylelikle Bagrat, Arrân sınırlarına kadar olan bütün şehir ve kaleleri hâkimiyeti altına almıştı. Ancak bu durum, bölgenin yeni siyasî oluşumlarından Şeddâdîler için büyük bir talihsizlikti.⁴²

⁴⁰ Gülay Öğün Bezer, "Şeddâdîler", *DİA*, C.38, İstanbul 2010, s.409.

⁴¹ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.50.

⁴² Keleş, *Şeddâdîler*, s.120-121; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, (çev. Hrand D. Andreasyan), (notlar ve yayına haz. Erdoğan Merçil), TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 260.

III. Bagrat'ın çekilmesiyle gittikçe güçlenen Gence Şeddâdîlerinin Emîri Fadlan, Kaheti ve Hereti eristavlarının⁴³ topraklarına akınlar düzenlemeye başladı. Fadlan, yaptığı bu akınlar neticesinde ganimet ve esir elde ediyordu. Onun bu cüretkârlığından rahatsız olan Gürcü Kralı III. Bagrat, Gence şehri üzerine yürümek için ordusunun tamamını seferber etti. Ancak bu sefere tek başına çıkmayı göze alamayınca Ermenistan Kralı Gagik'e elçi yolladı. Bu tekliften büyük bir memnuniyet duyan Kral Gagik, ordusunu toplayarak III. Bagrat'a katılmak için harekete geçti.⁴⁴

İki kral, Zorakert'te birleşerek Fadlan'ın üzerine yürüdüler. Bu durum karşısında cesaretini yitiren Fadlan geri çekildi. III. Bagrat ise Arrân memleketini zapt ettikten sonra Şamkor şehrini kuşattı. Mancınıklarla şehrin surlarını dövdü. Surları tahrip ettikten sonra hücumu geçmeye hazırlanıyordu ki Fadlan barış istemek zorunda kaldı. Fadlan, Kral III. Bagrat hayatta olduğu müddetçe ona haraç vermeyi ve itaat etmeyi vaat etti. Bunun üzerine III. Bagrat, ülkenin ileri gelenlerini toplayarak onlara, şehri ellerindeki kendi vasıtalarıyla zapt etmelerini söyledi. Ancak onlar; bunun mümkün olmadığını, savaştan başka düşmanları olduğunu da söyleyerek barış teklifinin kabul edilmesi yönünde hemfikir oldular. Bunun üzerine Kral III. Bagrat, kendi uzlaşma tekliflerine göre hareket edeceğini bildiren bir elçi gönderdi. Bu duruma memnun olan Fadlan, vaat ettiklerini aynen yerine getirerek Kral'a kıymetli hediyeler gönderdi. Aznavurlara da yine birbirinden değerli armağanlar sundu. Bu muvaffakiyetten sonra Kral III. Bagrat ülkesine geri döndü.⁴⁵

6. Revvâdîler (981-1065)

Azerbaycan hâkimiyetini ellerinde bulunduran Müsâfiriler'in zayıflaması üzerine X. yy.ın başlarında yine bu coğrafyada yeni bir hânedanlık ortaya çıktı. Revvâdîler olarak anılan aile, aslen Yemenli bir Arap kabilesi olan Ezd'e mensuptu. Revvâdîler, Abbâsî Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından 141/758 senesinde Basra'dan getirilerek Azerbaycan'a yerleştirilmişti. Azerbaycan Valisi Yezid b. Hatim el-Mühellebi ise Revvâd b. Müsenna el-Ezdi'yi Tebriz bölgesinin güvenliğinden sorumlu tutmuştu. Bu görev, uzun yıllar boyunca bu sülale tarafından yürütülür oldu.⁴⁶

⁴³ Eristav, Gürcüce eri (ordu) ve tavi (baş) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir kelime olup zaman içerisinde yerel yönetici anlamını kazanmıştır. Bkz. İbrahim Tellioglu, *XI. XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s.12.

⁴⁴ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.261.

⁴⁵ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.261; N. Berdzenişvili-S. Canaşıa, *Gürcistan Tarihi*, s.131.

⁴⁶ Cengiz Tomar, "Revvâdîler", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s.36.

Revvâdîlerin, hâkimiyet sahası esasen günümüz İran toprakları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan topraklarını kapsamaktaydı. Selçuklu Sultanı Alparslan, Azerbaycan'a geldiğinde Revvâdîlerin içişlerindeki serbestiyetliklerine son vererek 1065 senesinde Tebriz'e bir Selçuklu emîri tayin etti. Bunun sonucu olarak da Hânedanlık, kendi müstakiliyetini yitirerek Selçukluların hâkimiyeti altına girmiş oldu. Bağımsızlığını kaybetmesine rağmen siyasî varlığını bir asra yakın devam ettiren Revvâdîler ülkenin; iktisadî, sosyal ve siyasî hayatında önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷

7. Ermeni Varlığı (XI. yy.başları)

XI. yy. da, Kafkaslardaki feodal yapı içerisindeki en önemlilerinden birisi olan Ermeni Orbelian ailesi Tiflis'in güney bölgesinde hâkimiyet sağlamıştı. Ermeniler tarafından Vaspurakan adı verilen Van Gölü havzasında ise Ermeni Arzuni Hânedanı bulunuyordu. Arzuni sülâlesinden Gurgen Haçik, Van'ın güney kısımlarına hâkim durumdaydı.⁴⁸

8. Gürcü Hâkimiyeti (XI. yy. başları)

XI. yy. başlarında Gürcü tahtında III. Bagrat bulunmaktaydı. Babası Gürgen ile Tao-Klarceti'de⁴⁹ hüküm süren David'in ölmesi üzerine III. Bagrat, bu şahıslara ait olan toprakları ele geçirerek Abhazya ve Kartli-İberya'yı⁵⁰ kendi hâkimiyeti altında birleştirdi. Kaheti bölgesini de ele geçirmeye çalışan III. Bagrat, kısa bir süre bölgeyi kontrolü altına almış olsa da, sonrasında, tekrardan eristavlara bırakmak zorunda kaldı. Gürcistan'da

⁴⁷ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.48-49; Revvadîler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasî ve Etnik Yapı*, s.238-241.

⁴⁸ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.53.

⁴⁹ "Tarihin ilk dönemlerinden itibaren isminden söz ettiren Tao-Klarceti, iki farklı coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Birçok büyük medeniyetin hâkimiyet sahasına giren ve sayısız istilalara maruz kalan bölge hakkındaki kayıtlara Urartu kaynaklarında rastlanmaktadır. Urartu sınırlarına kadar yayılan, Kür Nehri kaynaklarında ve Çıldır (Palakats' io) Gölü'nün çevresinde bir federasyon şeklinde yedi krallık tarafından yönetilen bölge; Urartular Diauehi (Diaohi), Yunanlılar ise Taokhoi (Tayk-Tao) olarak adlandırılıyordu. Tao, dar anlamda Klarceti'nin güneyinde, Çoruh Nehri ile Kür Nehri kaynakları arasında, Tortum ve Oltu nehri vadilerinin oluşturduğu bölgedir." Bkz. Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic*, Wolume 8/5 Ankara, Spring 2013, s.706-707; Artvin, Ardauç, Borçka, Şavşat, Murgul ve Tukharis'i içine alan bölge "Klarceti" olarak adlandırılmıştır. Bkz. Ömer Subaşı, "Arap Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Artvin", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic*, Wolume 7/3, Ankara 2012, s.2330.

⁵⁰ "Phasis ve Rioni nehirleri havzasının kapladığı ve Gürcülerin; Abhazeti, Egrisi, İmereti adını verdikleri batıdaki bölgeye klasik batı kaynakları Kolhis, Lazika, Abasgia veya İmeretia der. Ülkenin doğusu ise Gürcülerce Kartli, klasik kaynaklarda İberya ya da Hiberya olarak bilinir." Bkz. Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.1.

siyasî birliği sağlamak için uğraşan III. Bagrat, bunu başaramadan 1014 yılında vefat etti. Yerine oğlu I. Giorgi (1014-1027) Gürcü kralı oldu.⁵¹

⁵¹ Tellioglu, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s.27.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLK SELÇUKLU AKINLARI

1. ÇAĞRI BEY'İN BATI SEFERLERİ (1016-1021)

Selçuklu Türkmenleri, XI. yy. başlarında, Maveraünnehr'e geldikleri vakit, buradaki müttelikleri olan Sâmânîler Devleti⁵² yıkılmış, Buhara-Semerikand bölgesi ise Karahanlı Devleti'nin⁵³ eline geçmişti. Aynı zamanda Karahanlılar ile Gazneliler⁵⁴ arasında kurulan ittifak, Selçukluların bölgedeki durumunu güçleştiriyordu. Kendilerine yurt vermesi isteğinde buldukları Buğra Han da bu isteği reddedince, Selçuklu Türkmenleri iyice siyasî ve coğrafi sıkıntıya düşmüşlerdi.⁵⁵

Selçuklu beyleri, bu soruna çözüm bulmak maksadıyla bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda Çağrı Bey bir öneri sundu. Bu öneri; kendisinin Rum gazâsına gitmesi, Tuğrul Bey'in ise uzak çöllere çekilmesiydi. Bu şekilde hem kendilerini emniyete alacaklar hem de gazâ yaparak manevî nüfuzlarını yükselteceklerdi. Bu doğrultuda harekete geçen Çağrı Bey, yaşamaya daha elverişli topraklar bulmak amacıyla 1016 yılında 3.000 kişilik bir kuvvetle batıya yöneldi. Horasan ve Azerbaycan'daki Türkmenlerin katılımıyla da asker sayısı 6-7.000'e ulaştı. 1018'de, Van'da hâkimiyet süren Ermeni Vaspurakan Krallığı'nın topraklarına giren Türkmenler burada Kral Senekerim'in ordusunun direnişiyile karşılaştılar. Ancak Ermeniler, o zamana kadar Türklerle herhangi bir mücadeleye girmediklerinden onların savaş taktikleri ve silahları karşısında direnç gösteremeyerek mağlup oldular. Kendisine karşı koyacak başka bir güç olmayınca Çağrı Bey, Ermeni topraklarında birçok yeri zaptetti. Daha sonra kuzeye, Şeddâdîlerin arazisine girdi.⁵⁶

⁵² 819-1005 yılları arasında doğuda hüküm sürmüş olan bir Fars (İran) devletidir. Bkz. Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.35; Sâmânîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, C.36, İstanbul 2009, ss.64-69.

⁵³ Karahanlılar hakkında geniş bilgi için bkz. Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.

⁵⁴ Gazneliler hakkında geniş bilgi için bkz. Minhac Sirâc Cüzcanî, *Tabakat-ı Nasrî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar)* (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015, ss.19-56.

⁵⁵ Konuralp Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", *Türk Kültürü Dergisi*, S.387, 1995, s.423; Tuğrul ve Çağrı beylerin Karahanlı Hükümdarı Buğra Han ile olan münasebetleri için bkz. Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmûd Mîrhând, *Ravsatu's-Saf'â fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, (*Tabaka-i Selçûkiyye*), (çeviri ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2018, s.22-23, 24.

⁵⁶ Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", s.423; *Smbat Sparapet's Cronicle*, (trans. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey, 2005, s.12; Simbat, Çağrı Bey'in Ermeni topraklarına giriş tarihini 1016 olarak verir. Bkz. *Smbat Sparapet's Cronicle*, s.12; Telliöğlü, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s.32-33; Ermeniler, şimdiye kadar hiç karşılaşmadıkları Selçuklu Türkmenlerini "acaip şekilli, kadın gibi uzun saçlı ve yaylı" olarak nitelendirmişlerdir. Aynı zaman da onlar için "kanatlı yılan" tabirini kullanmışlardır. Bkz.

Nahçıvan topraklarına gelen Selçuklular, buradan Aras Nehri'ni geçip Duvin ve Nik'e doğru ilerlediler.⁵⁷ Gürcü Kralı, Çağrı Bey'in karşısına çıkıp onunla savaşmaya cesaret edemedi ve toprakları Türkmenlerin istilasına maruz kaldı.⁵⁸ Bir müddet daha Gürcü topraklarında kalan Çağrı Bey, kendilerine karşı gelen Beçni Kalesi kumandanı olan Vasak Pahlavuni ile mücadeleye girdi. Bu mücadele sırasında bozguna uğrayan Vasak, Sergevil'e geri döndü. Burada, istirahate çekildiği bir sırada meçhul biri tarafından öldürüldü. Böylece, Nahçıvan ve Nik bölgesi de Selçuklu akınlarından nasibini aldı.⁵⁹

Buraya kadar olan seferlerini başarıyla gerçekleştiren Çağrı Bey, ilk başarısızlığı, batı seferinin son aşamasında topraklarına girdiği Ani Ermeni Krallığı karşısında yaşadı. Yeterli miktarda ganimet elde eden Selçuklu Beyi, bunun üzerine geri dönüş hazırlıklarına başladı. Geldiği yere, Maveraünnehr'e dönebilmesi için Horasan topraklarından geçmesi gerekiyordu. Ancak kendilerine karşı cephe almış olan Gazneli Sultanı Mahmud'un buna müsaade etmeyeceğini bildiğinden ordusunu sağa sola dağıttı, kendisi de tanınmamak için tüccar kılığına girdi. Maveraünnehr'e vardığında ise Tuğrul Bey'e haber yollayarak gelişini bildirdi. Bunun üzerine o da bulunduğu yerden ayrılarak Çağrı Bey'in yanına geldi.⁶⁰

Çağrı Bey, yurt bulmak amacıyla çıktığı bu seferde genel olarak başarılı olmuştu. Bunun yanı sıra Doğu Anadolu'da bulunan Gürcü ve Ermenilerin yeteri kadar güçlü olmadıklarını, aynı zamanda bölgenin herhangi bir saldırıya karşı koyamayacağını bizzat tespit etmişti.⁶¹ Tuğrul Bey'e: “*Burada iki büyük vali vardır: Bunlar Hârezmşah Harun ve Sebük Tekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Mesud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı koyabilecek kimse yoktur.*” dedi. Tuğrul Bey, duyduklarından etkilenerek batıya sefer düzenlemek üzere harekete geçti. İki kardeş, Ceyhun Nehri'ni

Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (çev. Hrant D. Andreasyan), (notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara 2000, s.48.

⁵⁷ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.33.

⁵⁸ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.33; Burada bahsi geçen Gürcü Kralı, I. Giorgi olup 1014-1027 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bkz. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.267.

⁵⁹ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, (Türkçeye çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s.173; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.32.

⁶⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.33.

⁶¹ Ali Sevim, “Çağrı Bey”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.183; Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.34; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.33.

geçerek Damgan şehrine geldiler. İranlıları yenilgiye uğratarak Rey'i zapt ettiler. Daha sonra Kazvin'e doğru yol aldılar. Bu şehri zapt etmeyi başaramadıysa da vergiye bağlayarak geri döndüler.⁶²

2. TUĞRUL BEY DÖNEMİ (1040-1063)

2.1. Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve İlk Fetih Hareketleri

Selçuklu Türkmenleri, yeni yaşam alanları bulmak gayesiyle batıya doğru harekete geçmişti. Bu yolculukları sırasında Afganistan topraklarında kurulmuş olan Gazneli Devleti topraklarına giren Selçuklular, Gazneliler ile karşı karşıya geldi. İki taraf arasında, 1035'te Nesa, 1038'de ise Serahs Savaşı yapıldı. Her iki savaşı da kazanan taraf Selçuklular oldu. 23 Mayıs 1040 tarihinde yaşanan Dandanakan Savaşı sonrasında da Gazneli Devleti yıkılma sürecine girerken Selçuklular, Horasan'da bağımsız bir devlet kurdular.⁶³

Tuğrul Bey, daha sonra kardeşi Çağrı Bey ile Nişabur'a gelerek⁶⁴ burada, yeni kurulan Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olarak tahta oturdu. Sultan'ın ilk işi de yapacakları fetihleri teşkilatlandırmak olmuştur.⁶⁵ Bu fetih hareketleri özellikle Irak, Azerbaycan, Fars, Huzistan gibi batıda bulunan bölgelere yönelik olacaktır.⁶⁶

⁶² Gregory Ebu'l Farac (Bar Hebraeus), *Ebu'l Farac Tarihi I*, (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1945, s.293; Selçuklular, Çağrı Bey'in bu keşif seferinin ardından Ermenistan, Azerbaycan ve Diyarbakır topraklarına değin yayılmışlardır. Bkz. Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya*, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s.24.

⁶³ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.1; Nesa ve Serahs savaşları hakkında geniş bilgi için bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017, s.34-36; Dandanakan Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.52-53; Mirhând, Dandanakan Savaşın'dan bahsederken: "Öyle kan döküldü ki, felek, bundan önceki bin yılda onun benzerini görmemişti." der. Bkz. Mirhând, *Ravsatu's-Saf'â: Selçuklular*, s.64; Dandanakan Savaşı'nda mağlup olan Sultan Mesud, Hindistan'a giderken yolda öldürülmüş, yerine kardeşi Muhammed tahta çıkarılmıştı. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.171; daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, (çev. heyet), (redaksiyon: Mertol Tulum), C.IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.370-371.

⁶⁴ Minhâc Sirâc Cüzcânî, "Tabakât-ı Nâsirî: Selçuklular", (çev. Akbar A. Aghdam), *Tarih Okulu Dergisi*, S.VIII, 2010, s.115; Selçuklu beyleri; fethettikleri toprakları tevzi ederek Tuğrul Bey Nişabur'a, Çağrı Bey de Merv ve Maver-i Akabe'ye çekildi. Bkz. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, (haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.20.

⁶⁵ *Süryani Patrik Mihail Vekayinâmesi (1042-1195)*, (Türkçeye çev. Hrant D. Andreasyan), 1944, s.16; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.232; Selçukluların kuruluşuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şâirinin Kaleminden Selçuklular*, (tercüme ve notlar: Mustafa Alican), Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.21-25.

⁶⁶ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2018, s.344.

2.2. Kaputru (Hasankale) Savaşı (18 Eylül 1049)

Bizans İmparatoru Konstantin Monomakhos, Bizans'ın, doğu devletlerini ilhak etme politikasının gereğini yerine getirerek Ani ve Duvin'e kadar ordu sevk etmişti. Buna karşılık Tuğrul Bey de Kutalmış'ı kalabalık bir orduyla Azerbaycan'a yolladı. Bu ordu içerisinde Musa Yabgu'nun oğlu Hasan da yer almıştı. 1046 yılında Gence önlerinde Selçuklu ve Bizans orduları karşı karşıya geldi. Bu karşılaşmada Selçuklular, Bizans ordusunu yenilgiye uğrattılar.⁶⁷ Musa Yabgu'nun oğlu Hasan, 20.000 kişilik bir ordu ile birlikte ilk önce Eleşkird'e geldi. Sonrasında Pasinler (Basean)⁶⁸ ve Karin ovalarına gelen Selçuklu Meliki, buraları istila etti. 1048 sonbaharında ise daha önceleri İmparator II. Baisileios tarafından Bizans'a bağlanan Vaspurakan bölgesine girdi ve bu sefer de Van Gölü civarlarında istila hareketlerine başladı. Ancak Melik Hasan, Bizans'ın Bulgar asıllı olan Vaspurakan Valisi Aron ile Ani'nin bölge valisi Katakalon Kekaumenos'un birleşik ordusu tarafından takibe alındı. Onların, Büyük Zap Suyu⁶⁹ üzerinde kurduğu pusuya düşerek burada şehit edildi. Hasan'ın şehit olduğu haberi Tuğrul Bey'de büyük üzüntü yarattı. Hasan'ın intikamını almak üzere Azerbaycan valiliğine tayin ettiği kardeşi İbrahim Yınal'ı Anadolu seferine gönderdi. Bu sıralarda Arrân bölgesindeki fetihlerle meşgul olan amcasının oğlu Kutalmış'ı da onunla birlikte "Rum Gazâsı"na memur etti.⁷⁰

Selçuklu melikleri, Erzurum Ovası'na kadar ilerlediler ve önce Erzurum şehri yakınındaki zengin Erzen -şimdiki adıyla Karaz-⁷¹ şehrini zapt ettiler. Aynı zamanda, Gürcü Prens Liparit öncülüğündeki Bizans ordusu da bu bölgeye gelmiş bulunuyordu. Onlar, Arçovit denilen yerde Kaputru Kalesi önlerine gelerek burada karargâhlarını kurdular. Liparit, kız kardeşinin oğlu ve gece muhafızı Çordunel'i de yanına almıştı. Gece bastırınca Selçuklular taarruza geçti. Gürültüye uyanan Liparit, Çordunel'in: "Yetiş,

⁶⁷ Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", s. 424; Smbat, Kutalmış ile Hasan'ın Bizans ordusu üzerine gönderilmesini: "Sultan Tuğrul'un emrinde iki askeri komutan ortaya çıktı." şeklinde nakleder. Bkz. *Smbat Sparapet's Chronicle*, s.22.

⁶⁸ Pasinler, Erzurum'un doğusunda ve şehre iki saatlik mesafede bulunan geniş bir ovardır. Pasinler ile Erzurum, aralarında yer alan Deve Boynu Geçidi ile birbirinden ayrılır. Pasinler Ovası'nı; Çoban Köprüsü adı verilen bir köprü ikiye ayırır ve köprüünün doğusunda kalan kısma Aşağı Pasin, batısında kalan kısma da Yukarı Pasin denir. Bkz. Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s.201.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî burayı "Zâbü'l-evvel" adıyla zikreder. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011, s.31.

⁷⁰ Ömer Subaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S.44, Erzurum 2010, s. 251; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.245-246.

⁷¹ Erzurum'un kuzeydoğusunda yer alan Karaz, aynı zamanda şehrin temellerinin atıldığı yerdir. Bkz. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, s.9.

Müslüman askerleri bizi ihata ettiler!” diye bağırdığını duydu. Liparit: *“Bugün cumartesi olup, Gürcülerin muharebeye çıkma sırası değildir!”* diye cevap verdi.⁷²

Bizans ordusunun sağ kanadını Katakalon, sol kanadını Aron, merkez ordusunu da Liparit yönetiyordu. Selçuklu ordusu ise iki kısımdan oluşmaktaydı. Ordunun bir kısmı İbrahim Yınal’ın, diğer bir kısmı da Kutalmış’ın komutası altındaydı. İki taraf arasında başlayan çatışmada, Liparit, büyük bir cesaretle savaşıyordu. Fakat Bizans askerleri onu kışkırdıklarından savaş alanında yalnız bırakarak geri döndüler.⁷³

Askerleri tarafından terk edilen Liparit, Selçuklulara esir düştü. İbrahim Yınal, başta Gürcü komutanı olmak üzere savaşta elde ettikleri esirleri ve ganimetleri Tuğrul Bey’e götürmek üzere Rey’e doğru yola koyuldu. Sultan, onun Müslüman olmasını istemişti. Ancak Liparit, Sultan’ı gördükten sonra onun emrini yerine getirebileceğini söyledi. Sultan’ın huzuruna çıktığında ise: *“Seni görmeye layık olduktan sonra emrini ifa etmeyeceğim ve ölümden korkmayacağım.”* dedi. Tuğrul Bey: *“Ne istersiniz ?”* diye sorunca şu cevabı verdi: *“Eğer tâcirsen beni sat, cellâtsan beni öldür ve eğer padişahsan beni bedelime mukabil serbest bırak.”* Sultan: *“Ben, ne seni satın alacak tâcir, ne de senin cellâdın olmak isterim. Ben bir padişahım, istediğin yere gitmek için serbestsin.”* dedi ve onu serbest bıraktı.⁷⁴

Azîmî, eserinde bu olayı: *“Tuğrul Bey’in kardeşi Yınal’ın Rum topraklarına girmesi üzerine Rumlar, Gürcü Liparit’in kumandasında ona karşı çıktılarsa da yenilgiye uğradılar. Tutsak alınan Liparit, Tuğrul Bey’e gönderildi. Türkler, Erzen ve Kalikala (Erzurum)’yı fethettiler. Bunun üzerine Rum hükümdarı, bütün komşularından yardım*

⁷² Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, s.89; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.31.

⁷³ Smbat Sparapet’s Cronicle, s. 23; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.45; Urfalı Mateos, bu savaş esnasında Liparit’e karşı duyulan kıskançlıktan şöyle bahseder: *“Liparit’in kahramanlığını gören Roma askerleri, kıskançlıklarından, onu düşmanın içine terk edip kaçtılar. Bunu gören Müslümanlar, Gürcülere karşı harp etmek üzere geri döndüler. Muharebenin şiddetli bir anında Liparit, düşman askerlerinin içinde bir arslan gibi gürlerken bir Gürcü askeri, kılıcıyla onun atının ayağını dizlerinden kesti. Liparit, kalkanın üzerinde oturmuş olduğu halde yere düştü. O, ‘Liparit benim.’ diye seslendi. Müslümanlar, Gürcü askerlerinin birçoğunu kılıçtan geçirdiler. Kalanları da firara mecbur kıldılar. Onlar, Liparit’i de esir edip Tuğrul Bey’in yanına götürdüler.”* Bkz. Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, s.90.

⁷⁴ Müverrih Vardan, *Türk Fıtuhatı Tarihi*, s.175; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.32.

isteğinde bulundu, onlar da yardım ettiler. Gürcü Bagrat, bizzat harekete geçerken Konstantin de kızı ve karısını Gürcülere rehin olarak gönderdi.” şeklinde nakletmiştir.⁷⁵

Tuğrul Bey, kendi elçisi Şerif Nasir b. İsmail'i beraberinde fidye almadan serbest bıraktığı Liparit ile birlikte sulh görüşmelerini yapmak üzere Bizans'a gönderdi. Varılan anlaşma gereğince İmparator Monomakhos; İstanbul bulunan ve harap olmuş olan camiye tamir ettirecek, Halife'nin görevlendireceği imam tarafından camide beş vakit namaz kılınmasına müsaade edecek ve orada Tuğrul Bey adına hutbe okutacaktır.⁷⁶ Bütün bu anlaşma şartlarını kabul eden İmparator, yıllık vergi vermeyi kabul etmediği gibi endişeye kapılarak ülkesinin doğu kısmında bulunan şehirlerinin surlarını ve kalelerini güçlendirmeye başlamıştır.⁷⁷

Özetleyecek olursak Selçuklu-Bizans arasında yaşanan ilk savaş olan Hasankale ya da diğer adıyla Kaputru Savaşı; Bizans ordusunun, aralarında çıkan ihtilaflardan dolayı yenilgiye uğramasına sebep olmuşken Selçuklular için Malazgird Savaşı'na ön hazırlık mahiyetindedir. Savaşın sonunda Selçuklular, Karadeniz kıyısında Trabzon'a kadar yayılma fırsatı bulmuş ve hatta İbrahim Yınal'ın yeğeni Mehmed, komutası altındaki orduyla İstanbul sınırlarına dayanmıştır.⁷⁸ Yine savaş sonrası yaşanan diğer bir gelişme ise araları açık olan Tuğrul Bey ile İbrahim Yınal'ın tekrardan bir araya gelmesi olmuştur.⁷⁹

2.3. Tuğrul Bey'in Batı Siyaseti

Tuğrul Bey dönemindeki savaşlar ve istila hareketleri daha çok Rumları yıldırma ve sindirme gayesiyle yapılmaktaydı. 1047 yılının baharında Selçuklulara tâbi ve onların

⁷⁵ Âzîmi Tarihi, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler* (H. 430-538=1038/39-1143/44), (çeviri ve notlar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006, s.10.

⁷⁶Bundan sonra, Tuğrul Bey'in namı her bir tarafa yayılmış, herkes ona itaat eder olmuştu. Böylece Tuğrul Bey, hükümdarlığının temellerini sağlamlaştırmış oldu. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), IX, s.423.

⁷⁷ Âzîmi Tarihi, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s.11; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), IX, s. 423; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.32; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İlk Yarı)*, (çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992, s.11.

⁷⁸ Subaşı, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, s.261.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), IX, s.422; Bu dönemde Tuğrul Bey'e karşı İbrahim Yınal'ın yanında yer alıp Anadolu üzerine sefere çıkan Kutalmış'ın faaliyetleri için ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, İstanbul 1958, s.327.

öncülüğünü yapan Duvin Emîrliği'nin, Ani'de bulunan Bizans ordusu tarafından yenilgiye uğratılması Tuğrul Bey'i harekete geçirdi.⁸⁰

Selçukluların ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey de diğer Türk hükümdarları gibi Göktürk Kitâbeleri'nde belirtilen “*yoksul milleti zengin etme, açları doyurma, az olan halkı çoğaltma*” ilkelerini barındıran sosyal devlet anlayışını devam ettirmenin yanı sıra İslamda yer alan gazâ politikasını uygulamayı da kendisine görev edinmişti.⁸¹

Tuğrul Bey, üzerine almış olduğu bu vazife gereği, 1054 yılının başlarında büyük bir ordu ve kendilerine yurt arayan Oğuz boylarıyla birlikte Anadolu sınırlarını aşarak Van Gölü'nün kuzeydoğusuna gelen Bargiri -şimdiki adıyla Muradiye-'yi sonrasında da Erciş'i fethetti. Buradan Malazgird Kalesi önlerine gelip Taşbaşı (Karakluh) denilen yerde karargâh kurdu. Daha sonra Malazgird Kalesi'ni muhasara altına aldı ancak ele geçirmeyi başaramadı.⁸² Bu kaleyi iki kez kuşatmasına rağmen alamayan Tuğrul Bey,⁸³ kış bastırıldığından Malazgird'i alamadan Azerbaycan'a geri döndü. Kış mevsiminin bitimine kadar Azerbaycan'da ikamet edeceğini ancak gazâlarını neticelendirmek için de tekrar Anadolu'ya geleceğini bildirdi. Sonrasında Rey şehrine doğru hareket etti. 447/1055 yılına kadar orada kaldı.⁸⁴

⁸⁰ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s.321; Tuğrul Bey, esas olarak Azerbaycan ve Anadolu'nun fethini gerçekleştirmek istiyor, bundan dolayı da Türkmenleri bu alanlara yönlendiriyordu. Bkz. Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2012, s.94.

⁸¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.61.

⁸² *Ebü'l Farac Tarihi I*, s.306; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s.11-12; Subaşı, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, s.714; “*Tuğrul Bey bu sene (1054) Azerbaycan'a gitti ve Tebriz üzerine yürüdü. Şehrin hâkimi Emîr Ebu Mansur Vehsuzan b. Muhammet er-Revvâdi, Tuğrul Bey'e itaat arz edip adına hutbe okutup onu hoşnut edecek hediyeler gönderdi ve oğlunu da rehin bıraktı. Tuğrul Bey, oradan Gence Hâkimi Emîr Ebu'l Esvâr üzerine yürüdü. O da aynı şekilde itaat arz edip Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. O yöredeki diğer şehirlerin hâkimleri de Tuğrul Bey'e haber gönderip itaatlerini bildirdiler ve adına hutbe okuttular. Askerler, ona boyun eğdiler, Tuğrul Bey de onları yerlerinde bıraktı. Her birinden rehineler alıp Armenia'ya hareket etti ve Malazgird üzerine yürüdü. Burası Rumlara ait bir yerdi. Şehri kuşatıp halkını zor durumda bıraktı. Ayrıca o civardaki şehirleri yağma ve tahrip etti. Malazgird müstahkem bir şehirdi. Bu sırada Diyarbakır hâkimi Nasruddevle b. Mervan da Tuğrul Bey'e pek çok hediyeler ve askerler gönderdi. Nasruddevle daha önce Tuğrul Bey'e itaat etmiş ve adına hutbe okutmuştu.*” Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), IX, s.454.

⁸³ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s.5.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), IX, s.454-455; *Ebü'l Farac Tarihi I*, s.306; ayrıca bkz. Âzîmi Tarihi, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s.15; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I (Horasan-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, (haz. Ali Öngül), Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2017, s.60; Tuğrul Bey'in Azerbaycan'dan ayrılmasının ardından, yine onun emriyle, Selçuklu komutanlarından her biri kendi askerî birlikleriyle Anadolu'daki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bkz. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s.5.

3. ALPARSLAN DÖNEMİ (1064-1072)

3.1. Birinci Kafkas Seferi (1064)

Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey, 1063 yılında öldüğünde, yerine geçecek bir oğlu yoktu. Kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alparslan,⁸⁵ taht kavgasına giriştiği rakiplerini bertaraf ederek başa geçti. Devlet yönetiminde düzeni sağlamakla işe başlayan Sultan Alparslan, daha sonra fetih politikalarına yöneldi. Amcası Tuğrul Bey zamanında yapılan Anadolu seferlerini sürdürmek amacıyla 1064 yılının Şubat'ında kalabalık bir orduyla harekete geçti.⁸⁶

Alparslan, Rey şehrinden ayrılarak Azerbaycan'a doğru yola çıktı. Önce Merend'e geldi. Burada, Rum gazâlarında çokça boy göstermiş olan Tuğtekin adında bir Türkmen emîri bir de onun yanında kalabalık bir Türkmen grubu vardı. Tuğtekin, Sultan'ın geldiğini işitince onun huzuruna vardı. O, bu çevreyi çok iyi biliyordu. Bundan dolayıdır ki Sultan Alparslan'a, Anadolu üzerine sefere çıkması için teşvikte bulundu. Bu sefere çıkması durumunda kendisinin de Sultan'ın yanında bulunup takip edilecek yollar hakkında bilgi vermeye gönüllü olduğunu belirtti. Bunun üzerine yola koyuldular.⁸⁷ Daracık dağ yollarından aşarak Nahçıvan'a geldiler. Sultan'ın yoluna devam etmesi için Aras Nehri'ni geçmesi gerekiyordu ve bunun için de gemiye ihtiyaç vardı. Alparslan, gemi yapımı için burada bulunan ve kendisine itaat arz etmiş olan Hoy ile Selemâs şehirlerinde yaşayan ahaliye emir verdi. Ancak onlar, bu emre uymak yerine şehirlerine çekilip savunmaya geçtiler. Bu durum karşısında Alparslan, onlara, emri yerine getirmeyecek olurlarsa neler yapacağını bildirmesi için Horasan amîdini yolladı. Selçuklu Sultanı'nı emrini yerine getirmekten başka çareleri olmadığını anlayan halk, tekrardan Sultan'a biat etti.⁸⁸

Gemi yapımı tamamlanıp yeterli sayıda asker toplandıktan sonra Selçuklu ordusu, Gürcistan üzerine harekete geçti. Alparslan, ordudaki yerine Vezir Nizamülmülk ile oğlu Melikşah'ı tayin etmişti. Melik ve vezir, çok sayıda Rum'un sığındığı bir kaleye doğru

⁸⁵ Urfalı Mateos, Alparslan'ı, Tuğrul Bey'in kardeşi olarak nakleder. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s.118.

⁸⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.59; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi I: Büyük Selçuklular Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Emek Matbaacılık, Manisa 2007, s.44; "Sultan Alparslan, tahta oturunca Gazneyin hazretlerine elçiler gönderdi. Sultan İbrahim ile dostluğunu sıkılaştırdı ve Gazneyin memleketlerine yaklaşmadı. Guz, Türkistan, Rum ve Hicaz ile Mısır memleketlerinin zaptı ile meşgul oldu." Bkz. Minhac Sirâc Cüzcânî, "Tabakat-ı Nasırî: Selçuklular", s.118.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (çev. heyet), (redaksiyon: Mertol Tulum), Bahar Yayınları, C.X, İstanbul, 1991, s.49; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.63.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s. 49-50; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.60.

yöneltiler. Kale halkı ile Selçuklu ordusu arasında çatışmalar başlayınca Melikşah ve Nizamülmülk de atlarından inerek bu çatışmaya dâhil oldular. Bu mücadeleyi kazanan Selçuklular, kaleyi ele geçirdiler. Daha sonra Sürmari Kalesi'ne yönelerek, içinde akarsuların ve bostanların bulunduğu bu kaleyi de zapt ettiler. Bunlardan başka bir kale daha vardı ki Melikşah, onu da almıştı ve kaleyi tahrip edecekken Nizamülmülk: “*Burası Müslümanlar için bir uç kalesidir.*”⁸⁹ diyerek onu bu işten vazgeçirdi. Gürcü memleketindeki kalelerin fetihleri tamamlandıktan sonra bu kaleler, Nahçıvan Emîrine teslim edildiler.⁹⁰

Sonrasında Nizamülmülk ve Melikşah Meryemnişin⁹¹ şehrine geldiler. Burada bulunan kiliseler ve bu kiliselerdeki papazların sayısı oldukça fazlaydı. Aynı zamanda bu şehir, güçlü kale ve surlarla çevriliydi. Hemen yan tarafında da bir nehir vardı. Bundan dolayı gemilere de ihtiyaç vardı ve şehrin kuşatılması için hazırlık yapılırken bu da dikkate alınmıştı. Hazırlıklar bitince Meryemnişin kuşatma altına alındı. Şehir halkıyla Selçuklular arasında başlayan çarpışmalar gece gündüz demeden uzun süre devam etti. Selçuklu askerleri, surları kazmalarla delmeye çalışıyordu ancak surlar o kadar sağlam yapılmıştı ki kazmalar köreldi. Bunun üzerine, surlara merdiven dayayarak en üst kısımlara kadar çıktılar. Türkleri, surların üzerinde gören şehir halkının savunma gücü kırıldı. Nizamülmülk ve Melikşah şehre girerek burayı zaptettiler. Selçuklu askerleri zengin bir ganimet elde etti. Şehir halkının çoğu öldürülürken Müslüman olanların canı bağışlandı.⁹²

Sultan Alparslan ise Melikşah ve vezirini Nahçıvan'da bıraktıktan sonra Gürcü beldelerine doğru harekete geçmişti. Gürcistan topraklarına girerek Tiflis-Çoruh arasındaki Kangarni bölgesinde bulunan birçok şehir ve kaleyi aldı. Ahalkelek⁹³ üzerine yürüyordu ki oğlu ve veziri geldiler. Alparslan, oğlunun gerçekleştirmiş olduğu fetihleri öğrenince bundan büyük bir memnuniyet duydu. Melikşah, babasıyla birlikte ilerlediği bu yol boyunca yine bazı hisar ve kaleleri aldığı gibi pek çok Hristiyanı da esir etmişti.

⁸⁹ Bu kale, Sürmari Kalesi'nin kuzeyinde yer alan Tuzluca Kalesi'ydı. Bkz. Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 64.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.50; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.60-61; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi (Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ)*, (sad. Metin Muhsin Bozkurt), C.I-II, Çelik Yayınevi, s.805; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s.17.

⁹¹ Meryemnişin, Türklerin Gökçedeniz dediği Sevan Gölü üzerinde olmalı. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.154.

⁹² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.50; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.61.

⁹³ Gürcüce bir isim olan Ahalkelek'in, Farsçadaki karşılığı Sapidşahr'ken Türkçede Akşehir olarak geçer. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.155.

Ahalkelek'e ulaşan Sultan, buradaki kalenin önüne karargâh kurarak burayı kuşatma altına aldı. Selçukluların, şiddetli taarruzlarda bulunup kaleyi ele geçirmesi üzerine⁹⁴ Gürcü Kralı IV. Bagrat, Sultan'la anlaşma yoluna gitti ve ona hediyeler göndererek bağlılığını bildirip her yıl vergi vermeyi kabul etti. Ayrıca Alparslan'a kızını vermek istediye de o, bu teklifi kabul etmedi. Daha sonra bu Gürcü Prensesi, Nizamülmülk'le evlendiren⁹⁵ Sultan Alparslan, aynı yıl içerisinde Ani şehri üzerine hareket etti.⁹⁶

3.1.1. Ani'nin Fethi (1064)

Selçukluların, Ani üzerine geldiği dönemde şehir, Ermenilerin başkentiydi. Oldukça sağlam olan⁹⁷ Ani, büyük bir şehir olmasının yanı sıra kalabalık da bir nüfusa sahipti. Üç tarafında derin dereler (Aras ve Arpaçay nehirleri) ve uçurumlar, kuzeyinde ise sur ve hendekler bulunuyordu. Burada, beş yüzden fazla kilise vardı.⁹⁸ Ani'nin müdafaasından, Bizans Valisi Simbat'ın oğlu Bakarad (Rumca Pankras) ile Erzurum ve Tayk Dükü olan Bakuryan'ın oğlu Grigor sorumluydu. Ani önlerine gelen Sultan Alparslan, şehrin ele geçirilmesinin zor olduğunu gördü.⁹⁹ O, şehri ancak kuzey düzlüğünde konaklayarak kuşatabilmişti. Ani, yirmi beş gün boyunca muhasara altında kaldı.¹⁰⁰ Selçuklu ordusu, fetihten ümidini kesmişti ki bir mucize gerçekleşti ve surların bir bölümü nedensiz şekilde yıkılıverdi. Buradan içeri giren askerler, şehirde pek çok kişiyi kılıçtan geçirdiler. Öyle ki cesetlerin çokluğundan askerlerin bir kısmı şehre girememişti. Selçuklu askerleri, öldürdüklerinin kat be kat üstünde de esir aldılar. Kalenin iç kısımlarına

⁹⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.62; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.154-155; Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s.44-45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.50-51.

⁹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'üt-Tevârih: Selçuklu Devleti*, (çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 111; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.287-288; İmad ad-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî, *Zubdat al-Nuşra va Nuhat al'Usra*, (M. Th. Houtsma tarafından 1889'da Leiden'de neşredilen metinden Türkçeye çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara 2016, s.30; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.64.

⁹⁶ *Ebu'l Farac Tarihi I*, s.316; İsfahânî, *Zubdat al-Nuşra va Nuhat al'Usra*, s.30; Ani, Ermenistan taraflarında yer alan ve Rum diyarının ilk şehriydi. Bkz. *Ebu'l Farac Tarihi I*, s.316; İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s.135.

⁹⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.52.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.51; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.74; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s.120; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.68; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.257; Ebu'l Farac'ın naklettiğine göre Ani şehrinde; 700.000 ev, 1000 tane de kilise bulunmaktaydı. Bkz. *Ebu'l Farac Tarihi I*, s. 316; Osman Turan, Ani'nin nüfusuna ve burada bulunan kiliselere dair hem Ermeni hem İslam kaynaklarında verilen bilgilerin oldukça abartılı olduğunu kaydeder. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.155.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.51; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.257.

¹⁰⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.257; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.68-69.

sığınmış olan Bizans komutanları ise aynı gün içerisinde burada bulunan hazineden büyük bir pay alıp gizli geçitleri kullanarak kaçmayı başarmışlardı. Ani Kalesi içindeki kilise camiye çevrilerek “Fethiyye” adı verildi. Sultan Alparslan, Anadolu topraklarındaki ilk Cuma Namazı’nı, Selçuklu beyleri ve oğlu Melikşah ile birlikte burada kıldı. Sultan, daha sonra Ani’yi korumakla görevli komutanları burada bırakıp kendisi Kars üzerine yola çıktı. Kars Kralı Gagik’e elçi gönderip kendisine itaatini sunması adına yanına çağırıldı. Kral Gagik de Alparslan’ın istediği gibi huzura gelip itaatini bildirdi. Bunun üzerine Alparslan, Kral’a hilat giydirdi ve cizyeye bağladı. Kardeşi Kavurd’un Şiraz’ı aldığı haberi üzerine Ani ve çevresini Şeddâdîlere bırakarak İran’a dönmek için hazırlıklara başladı. Aynı zamanda Abbâsî Halifesi’ne bir fetihnâme yollayarak Ani’yi Rumlardan aldığını bildirdi.¹⁰¹

Bunun üzerine Bağdat’ta bir toplantı yapıldı ve bu toplantıda Abbâsîlerin Veziri İbn Cüheyr tarafından fetihnâme okundu. Ayrıca Halife’nin de bu fetih haberine çok sevindiği belirtildi.¹⁰² Abbâsî Halifesi de Sultan Alparslan’a bir elçi göndererek, ona, “Ebû’l- Feth” unvanını lâıyk gördüğünü bildirdi.¹⁰³ Ani’nin Müslümanlar tarafından fethedildiği müjdesi kısa sürede dört bir yana yayıldı.¹⁰⁴

3.2. İkinci Kafkas Seferi (1068)

Gence Şeddâdîlerinin Emîri olan I. Fadlan (985-1031), Hazar Türklerinin başkenti olan Samandar üzerine giderek burayı yağmalayıp tahrip etmişti (1030). Bundan dolayı da Hazar ve Komuk Türkleri, Fadlan’a düşman olmuşlardı. Diğer yandan Gürcü Kralı IV. Bagrat ile Alanlar¹⁰⁵ arasında evlilik yoluyla akrabalık bağı kurulmuş ve Bagrat’ın davetiyle Alanlar, güneye inerek Tiflis’e yerleşmeye başlamışlardı. Bu Alan göçüne karşı tedbir almaya başlayan Şeddâdîler, Gence şehrinin etrafını güçlendirmeye başlamışlardı.¹⁰⁶

Akrabalık kurduğu Alanların desteğini sağlayan Gürcü Kralı IV. Bagrat, Berdea’yı yağma etmişti (1065). Aynı zamanda Selçuklu Devleti’ne ödediği yıllık vergisini ödemediği gibi Selçuklu tâbiyetindeki Şeddâdîlerin topraklarına saldırmıştı. Alparslan da

¹⁰¹ Münecimbaşı, *Câmiu’-d-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.75; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’-t-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.52; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.70.

¹⁰² İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtüz-Zamân fi Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*, s.135.

¹⁰³ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.70.

¹⁰⁴ Münecimbaşı, *Câmiu’-d-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.75.

¹⁰⁵ Alanlarla ilgili bkz. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s.48, 58,74, 160.

¹⁰⁶ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.71.

Selçuklularla yaptıkları barış antlaşmasına uymadıkları gerekçesiyle Gürcüler üzerine ikinci kez sefere çıktı.¹⁰⁷

Sultan Alparslan, Horasan'dan büyük bir orduyla hareket edip Aras Nehri üzerinden Gürcistan'a girdi. Bu sırada Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerinin başında bulunan Emîr Savtekin, Ahalkelek Kalesi'ni alarak yağmaladı.¹⁰⁸ Alparslan, Şeki üzerine yönelince burada bulunan Abaza (Abhaz) ve Gürcüler bölgeden çekildiler. Şeki Hâkimi Ahastan, teslim olarak İslamiyeti kabul ederken Kral IV. Bagrat savaşıma cesaret edemeyip kaçtı.¹⁰⁹ Şeki bölgesini alan Alparslan ise ¹¹⁰ Bagrat'ın yönetimi altında bulunan memleketlerin üzerine yürüyerek bir buçuk ay gibi bir zamanda, başta Tiflis ve Rustov şehirleri olmak üzere birçok şehir ve kaleyi hâkimiyeti altına aldı. Alınan bu yerlerin idaresi de Fadlan'a bırakıldı. Bu şekilde, burada Selçuklulara bağlı bir uç beyliği kuruldu.¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, Fadlan'ın da buna karşılık Selçuklu Sultan'ına; “50 at, altın ve gümüş işlemeli 500 giysi, 1000 deve, ağaçları, vezni 100.000 miskal olan altından, meyveleri yakut ve çeşitli mücevherlerden oluşan minyatür bir bahçe takdim ettiğini”¹¹² naklede. Gürcü Kralı Bagrat ise Sultan Alparslan'a itaatini sunmak zorunda kalmıştı. Kış mevsiminin gelmesi ve çetin hava şartları Selçuklu ordusunun daha fazla ilerlemesine müsaade etmedi. Bu sebeple sefere ara verildi. Bu sırada Karahanlı hükümdarının öldüğü ve Maverâünnehr'de işlerin karıştığı yönünde haberler gelmesi üzerine sefere son veren Sultan, Gence ve Berdea yoluyla Aras Nehri'ni geçerek Horasan'a doğru hareket etti.¹¹³

Alparslan'ın yaptığı seferlerden rahatsız olan Romen Diyojen, Selçuklular üzerine bir sefer tertib etti.¹¹⁴ Kilikya'dan Trabzon'a, Antakya'dan Bitinya'ya kadar olan tüm bölgelere haber yollayıp asker topladı. Mateos'un: “Deniz kumu kadar çok...” şeklinde

¹⁰⁷Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.76; Tellioglu, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s.55; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.71.

¹⁰⁸ Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s.52.

¹⁰⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.78; Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s.52.

¹¹⁰ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2008, s.217.

¹¹¹ Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s.52; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.291; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s.153.

¹¹² İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s.153.

¹¹³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, s.80; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, C.I, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s.146; Geri dönmek zorunda kalan Alparslan, akrabası olan Melik Kurtçu ve cesur kumandanlardan biri olan Sanduk'u bölgenin fethiyle görevlendirdi. Ahlat'ı merkez tutan Kurtçu ile Sanduk, Anadolu üzerine akınlar yapmaya başladılar. Bkz. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* s.260.

¹¹⁴ Ercilasun, *Selçukluların Kafkasya Politikası*, s.426.

tâbir ettiği kalabalık bir ordu meydana getirdi.¹¹⁵ Diyojen, Alparslan'ın Kafkasya üzerindeki baskısını kırarak onun, bu seferlerini sonlandırmayı amaçlıyordu. 26 Ağustos 1071'de yaşanan Malazgird Meydan Muharebesi'ni Selçukluların kazanmasıyla İmparator amacına ulaşamadı.¹¹⁶

4. MELİKŞAH DÖNEMİ (1072-1092)

4.1. Melikşah'ın Kafkas Seferleri (1075-1088)

Malazgird Meydan Savaşı'nın üstünden bir yıl geçmişti ki Sultan Alparslan öldü. Selçuklu tahtına da Alparslan'ın oğlu Melikşah geçti. Eşzamanlı olarak Gürcistan'da da aynı olay yaşanmış, Gürcü Kralı Bagrat ölmüş ve yerine oğlu II. Giorgi geçmişti (1072-1089).¹¹⁷

Giorgi döneminde, Liparit'in oğlu İvane isyan etmiş ve Gag Kalesi'ni ele geçirmişti. Daha sonra bu kaleyi Gence Şeddâdîlerinin Emîri Fadlan'a sattı. Bir süre sonra da Sultan Melikşah'a giderek tâbiyetini bildirdi. Bunun yanı sıra Kaheti Kralı da Müslüman olmuş ve Selçukluların yanında yer almıştı. Tiflis'te ise halk bağımsızlık için ayaklanmıştı. Bu ayaklanma, Gürcüler arasındaki ayrışmaya örnek teşkil ediyordu ve Selçuklular, bu durumdan yararlanarak tekrardan Kafkaslara yöneldiler.¹¹⁸

Gürcü ve Abhazlardan kalabalık bir ordu oluşturan II. Giorgi, Farçakhis Kalesi civarında Gence Emîri Fadlan'ı yenilgiye uğrattı. Ardından Şavşat, Ardahan, Cavaketi ile Klarceti çevresine hâkim oldu.¹¹⁹ Durumdan haberdar olan Melikşah, 1075'te II. Giorgi üzerine harekete geçti. Ancak Sultan'ın geldiğini haber alan Giorgi, mücadeleye girmeden aldığı yerlerden derhal geri çekildi. Melikşah, buradan ayrılarak Halep'e doğru yöneldi.

¹¹⁵ *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s. 140.

¹¹⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I*, sa.80-106; Ercilasun, *Selçukluların Kafkasya Politikası*, s.426; Malazgird Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. *Ebu'l Farac Tarihi I*, s.319-324; *Mihail Vekayinâmesi*, s.25-27; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* s.264-280; ayrıca bkz. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s.23-24.

¹¹⁷ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.58; Nebi Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler Ans.*, C.4, Ankara 2002, s.718; Alparslan, ölmeden önce oğlu Melikşah'ı yerine halef göstermişti. Bkz. İbn'ül-Verdi, *Selçuklular*, s.37; Melikşah, hükümdarlığının ilk zamanlarında taht iddiasında bulunan amcası Kavurd'la mücadele etmek zorunda kaldı. Amcasını bertaraf ettikten sonra devlet idaresine tam olarak hâkim oldu. Bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.47.

¹¹⁸ Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.85; Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.59; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.303; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.200.

¹¹⁹ Kırzioğlü, *Kars Tarihi I*, s.355.

Gitmeden evvel de bu bölgenin idaresini Emîr Savtekin'e bıraktı¹²⁰ Ayrıca bu seferle birlikte Tiflis, Selçuklular tarafından tekrar ele geçirildi.¹²¹

Melikşah'ın bölgeden ayrılmasıyla II. Giorgi, Savtekin komutasındaki Selçuklu birliklerini yenilgiye uğrattı ve Savtekin Gence'ye çekilmek zorunda kaldı. Bundan faydalanan Giorgi de Abhazya'daki bazı kaleleri ele geçirip Kars civarında bulunan Türkmenlere saldırmaya başladı. Durumu öğrenen Melikşah, tekrardan Gürcistan'a yöneldi. Samşvilde şehrini alıp Savtekin'e de takviye birlikler bıraktıktan sonra ülkesine geri döndü.¹²²

II. Giorgi, Sultan'ın uzaklaşmasıyla birlikte tekrar harekete geçti. Kral'ı durdurmak isteyen Savtekin, onunla önceden Fadlan'ın bozguna uğradığı Farçakhis yakınlarında mücadeleye girdi fakat mağlup oldu. Farçakhis'de ikinci kez Müslüman ordularını durduran II. Giorgi, kendisine yardım için gelen Bizans'ın doğu sınırı komutanı Grigor Bakuryan'la görüşüp bir anlaşmaya varmak amacıyla Bana'ya doğru yöneldi. Grigor Bakuryan, Ani'nin Bizans hâkimiyetinde olduğu dönemde, buranın vali yardımcısı görevindeydi. Ancak Ani, 1064 yılında Selçuklular tarafından fethedilince şehirden kaçmış Erzurum'a gelmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun "doğu sınırı kumandanı" unvanıyla buraya hâkim olmuştu. Aynı zamanda II. Giorgi'yi de tâbi olmuştu. Oltu ve çevresinin idaresini de ele alan Bakuryan; Erzurum, Oltu ve Kars civarlarında ise yeni bir hâkimiyet sahası oluşturma düşüncesindeydi. Ancak bu düşüncesinin gerçekleşmesi için yardıma ihtiyacı vardı. Kars'ı, Ani Şeddâdîlerinin elinden alarak Şavşat valilerine vermiş ve böylece gereken yardımı II. Giorgi'den almıştı.¹²³

Gürcülerin, Bizans'la müttefik olup Kars ve Kür-Çoruh boylarının hâkimiyetini ele geçirmeleri üzerine Sultan Melikşah,¹²⁴ Selçuklu Emîri Ahmed'in komutasında bir orduyu Kafkasya üzerine gönderdi (1080). Arrân'a gelen Emîr; Ani, Gence ve Duvin Şeddâdîlerinin kuvvetlerini de emri altına aldı. Daha sonra günümüzde Posof (Poskov) ve Şavşat ilçeleri arasında yer alan Arsiyan Dağı'nın doğu eteklerindeki Kuvel Kalesi

¹²⁰Tellioğlu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.59; Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s.356; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.303; Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.224; Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s.312.

¹²¹ Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", s.718.

¹²² Tellioğlu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.60; Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", s.718; Karamanlı, "Gürcistan", s.312.

¹²³ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s.356; Özgüdenli, *Selçuklular*, s.176.

¹²⁴ Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s.356.

yakınlarına geldi. Burada II. Giorgi ile karşılaşan Emîr Ahmed, Gürcüleri ağır bir hezimete uğrattı. Bu zaferle Kür ve Çoruh boyları kesin olarak Selçuklu hâkimiyetine girmiş oldu.¹²⁵

4.2. Selçuklu Emîrlerinin Kafkasya'daki Faaliyetleri

Melikşah'ın, Gürcistan üzerine gönderdiği Emîr Ahmed, bu görevi başarıyla tamamladıktan sonra Erzurum, Kars ve Oltu ile birlikte Yukarı Kür boylarını da fethetti. Daha sonra Acara bölgesine gelerek kuvvetlerini burada topladı. Kış mevsiminde yapacağı baskınlar ve çete savaşlarıyla kaybettiği kaleleri geri almayı amaçlayan II. Giorgi'nin üzerine harekete geçti. İki taraf arasında gerçekleşen Acara Savaşı'nda Giorgi'yi mağlup etti.¹²⁶

Zengin ganimetlerle Arrân'a dönen Emîr Ahmed, yolda, Bizans topraklarına doğru gitmekte olan Selçuklu emîrlerinden Ebu Yakup ile İsâ Böri'yle karşılaştı. Onlara, gürcü Kralı'yla girdiği mücadeleyi anlatıp elde ettiği ganimetleri gösterdi. "Bizans'a gitmeye ne gerek var, ıssız ve hazine dolu Gürcistan buradadır." diyerek¹²⁷ Gürcistan üzerine sefere çıkmaları için teşvikte bulundu. Bunun üzerine iki emîr, yönlerini değiştirip Gürcistan'a doğru harekete geçtiler. Şavşat, Ardanuç, Samtze, Arguet, Klarçeti, Kartli ve Kutaisi taraflarına akınlar düzenlediler. Karadeniz'e kadar olan tüm yerleri fethettiler. Selçuklu emîrleri, kışın ilk karı yağıncaya kadar bu akınlarına devam ettiler. Bir yıl sonrasında da Çoruh boylarından Trabzon'a kadarki toprakları zapt ettiler. Türklerin bu bitmek bilmeyen akınları karşısında hiçbir şey yapamayan Giorgi, en azından topraklarının bir kısmını kurtarabilme umuduyla Sultan Melikşah'a itaatini bildirmek üzere 1082 yılında, Selçuklu Devleti'nin başkenti İsfahan'a gitti.¹²⁸

Gürcü Kralı'nı huzuruna kabul eden Melikşah, kendisini metbû tanıyıp yıllık haraç ödemesinin yanı sıra¹²⁹ savaş zamanlarında da asker göndermesi şartıyla Kral'a ülkesini geri verdi. Selçuklu emîrlere de akınlarını sonlandırıp geri dönmeleri için haber gönderdi. Ülkesine geri dönen Giorgi, ölümüne kadar Selçuklu Devleti'ne bağlı kaldı. Böylelikle Gürcistan'ı kendisine bağlayan Sultan, Arrân'ın idaresini de Azerbaycan valisi olan amcası Yakûtî'nin oğlu Kutbeddin İsmail'e bıraktı.¹³⁰ Kafkaslara son olarak 1086

¹²⁵ Kırcıoğlu, *Kars Tarihi I*, s.356; Özgüdenli, *Selçuklular*, s.176; Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.60.

¹²⁶ Kırcıoğlu, *Kars Tarihi I*, s.356-357.

¹²⁷ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.307.

¹²⁸ Özgüdenli, *Selçuklular*, s.176; Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s.105; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.307.

¹²⁹ Karamanlı, "Gürcistan", s.312; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.307.

¹³⁰ Özgüdenli, *Selçuklular*, s.177.

yılında gelen Melikşah, bölgeyi bir kere daha itaati altına aldı.¹³¹ 1088 yılında ise Emîr Buzan (Bozan), kalabalık bir orduyla Gence şehrine doğru yola çıktı. Şehrin önlerine gelince şiddetli taarruzlarda bulunmaya başladı. Askerler, burada bulunan kulelerden birini, altını kazıyarak yıkmayı başardılar ve şehre girdiler. Halkın bir kısmını kılıçtan geçirdiler. Buzan'ın emir vermesiyle bu duruma son verildi ve iki taraf arasında barış yapıldı.¹³²

5. SELÇUKLU DURAKLAMA DEVRİ'NDE KAFKASYA POLİTİKALARI

5.1. Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118)

Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölmesiyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti melikleri arasında taht kavgaları ve saltanat mücadeleleri başlamış, bundan dolayı da devlet fetret devrine girmişti.¹³³

Ortaya çıkan bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Gürcüler, Kıpçak Türklerinden bir ordu meydana getirmişlerdi. Bu Gürcü-Kıpçak ordusu Gence üzerine saldırdıysa da Selçuklu ordusu tarafından geri püskürtüldü.¹³⁴

5.2. Sultan Sencer Dönemi (1117-1157)

Sultan Sencer, Merv Meliki olarak burayı idare etmeye başladığında daha on iki yaşındaydı. Güçlü bir yönetim kadrosuna sahip olan Sencer, kısa zamanda Horasan'ı hâkimiyeti altına almıştı. Burada, başarılı bir politika izlemiş ve bu sayede doğuda herhangi bir sıkıntı baş göstermemişti.¹³⁵

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı olarak tahta oturduğunda ise aynı anda hem devlet içindeki karışıklarla hem de dışarıdaki meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştı.¹³⁶ Hanedan üyeleri arasında yaşanan taht kavgaları, Bizans'ın I. Haçlı Seferi (1096-1099) sonucunda Antakya, Suriye ve Kudüs' e kadar yayılmasının

¹³¹ Karamanlı, "Gürcistan", s.312; "Melikşah, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar fetih alanını genişletmişti. Buralardan deniz kumu alarak İran'a götürdü ve babası Alparslan'ın mezarı üzerine serdikten sonra ona şöyle seslendi: Müjde ey baba! Çocuk olarak bıraktığım oğlun dünyayı baş başa fethetti." Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.183; *Urfaî Mateos Vekayinâmesi*, s.171-172.

¹³² *Urfaî Mateos Vekayinâmesi*, s.173; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.182.

¹³³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.353-356; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.832-835.

¹³⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme II*, (haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.42; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s.70; Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.233.

¹³⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.236-237.

¹³⁶ Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya*, s.41.

yanı sıra Anadolu kıyılarını tekrardan geri almasına sebep olmuştu. Ayrıca Sencer'in daha çok doğudaki gelişmeleri takip etmesi ve oraya yönelmesi Gürcülerin rahat hareket etmesine olanak sağlamış; Gürcü Kralı II. David'e, Selçuklu hâkimiyetinden çıkararak kaybedilen toprakları geri alma ümidi aşlamıştı.¹³⁷ Kıpçakların yardımını alan Gürcüler, bu dönemde Kafkaslarda ve Rusya'nın güneyinde etkinliklerini artırmışlardı. Öyle ki Kıpçak Türkleri; 1122-1124 yılları arasında Azerbaycan, Tiflis ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerini ele geçirmişlerdi.¹³⁸ Bunun sonucunda Türklerin bir kısmı Gürcistan'ı terk etmek zorunda kaldı.¹³⁹

6. IRAK SELÇUKLULARININ KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ

Irak Selçuklu Devleti; Muhammed Tapar'ın büyük oğlu Mahmud'un, amcası olan Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in tâbiyetine girmesiyle tarihteki yerini almıştır. Amcası Sencer; Irak, Bağdat, Arrân, Ermen, Azerbaycan, Diyarbakır, Fars ve Gürcistan topraklarının hâkimiyetini ona bırakmıştı. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Irak Selçukluları, 1194'e kadar siyasî varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁴⁰

6.1. Sultan Mahmud Dönemi (1119-1131)

Mahmud, hükümdarlık tahtına oturduğunda henüz on üç veya on dört yaşlarındaydı. Babası Muhammed Tapar ona; güçlü bir devlet ve altın, gümüş, ev eşyasıyla dolu zengin bir hazine bırakmıştı.¹⁴¹ Bu dönemde, devletin içinde bulunduğu karışıklıktan istifade etmeye çalışan Gürcüler, Tiflis'i ve civarlarını işgal etti. Sultan Mahmud, kendi ordusunu Gence meliki olan kardeşi Tuğrul'un ordusuyla birleştirdi. Aynı zamanda Anadolu'daki Türk beyliklerinin emîrlerini de bu orduya katılmaya teşvik edip İlgazi komutasında Gürcü kuvvetlerinin üzerine gönderdi.¹⁴²

İlkbahar yüzünü göstermeye başlayınca Kür Nehri'nin suları yatağına sığmaz oldu. İşte tam bu sıralarda Türkmenler gelip rahat bir şekilde Berdea'ya yerleştiler. Durumdan

¹³⁷ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.107; Sultan Sencer'in doğu siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, sa.261-278.

¹³⁸ Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya*, s.41.

¹³⁹ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.107; Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", s.720.

¹⁴⁰ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.363; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.247; Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.240.

¹⁴¹ İsfahânî, *Zubdat al-Nuşra va Nuhbat al'Usra*, s.116; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.247.

¹⁴² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.247.

haberdar edilen Kral II. David, Kıpçaklarla beraber Kür Nehri civarına geldi. Nehri yüzerek geçti ve burada girdiği mücadelede Türkleri yenilgiye uğratarak Berdea'yı tahrip etti. Kral, birkaç gün orada konaklayıp daha sonra elde ettiği ganimetleri de yanına alarak ülkesine geri döndü. Bu mağlubiyetlerin yüzünden çaresiz kalmış olan Gence, Tiflis ve Dmanis'deki Türkmen tâcirler Sultan'ın huzuruna çıkarak uğramış oldukları felaketi anlattılar.¹⁴³

Bunun üzerine Sultan, bizzat kendisi sefere teşrif etti. Gürcüler üzerine giden Mahmud, onların Kıpçak Türkleriyle ittifak kurduklarını öğrendi. Başta geri dönmek istediye de bu sıralarda Gürcülerle Kıpçaklar arasında bir anlaşmazlık doğdu ve bunlar birbiriyle savaşmaya başladı, bazıları ise oradan kaçarak uzaklaştı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Sultan, ülkesinde iç karışıklıklar ortaya çıkınca geri dönmek zorunda kaldı. Gürcüler de tekrardan Türk yurtları üzerine hücum edip Anadolu'nun doğusunda Pasinler'e, Şirvân ve Derbend'e kadar ilerlediler.¹⁴⁴

6.2. Sultan Davud Dönemi (1131-1132)

525/1131 yılında vefat eden Mahmud'un yerine Selçuklu vezirlerinden Ebu'l-Kasım ve Atabeyi Aksungur el-Ahmedilî'nin yardımlarıyla oğlu Davud, Irak Selçuklularının yeni hükümdarı oldu. Azerbaycan ve Cibal bölgesinde Davud adına hutbe okundu. Ardından, Hemedan ve Cibal'in bazı kesimlerinde birtakım hadiseler meydana geldi. Ancak kısa bir zaman sonra asayiş tekrardan sağlandı.¹⁴⁵

1131 yılının ekim ayında Sultan Davud, Hemedan'dan ayrılarak Azerbaycan'a doğru harekete geçti. Diğer taraftan amcası Melik Mesud da Tebriz üzerine giderek burayı ele geçirmişti. Davud, hemen Tebriz'e gidip şehri kuşatma altına aldı. Amca-yeğen arasında meydana gelen çarpışmalar Ekim ayından 22 Aralık'a kadar devam etmişti. Sonrasında yapılan antlaşmayla bu mücadele sonlanmış; Davud, kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişti. Mesud ise Tebriz'den çıkarak Hemedan'a gitti.¹⁴⁶

¹⁴³ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.322.

¹⁴⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.160; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.847; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.248.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.528; Faruk Sümer, "Irak Selçukluları" *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.387; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.119; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.303; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s.86; Buradan, Sultan Davud'un, Irak Selçuklularının yönetimindeki topraklarda tam olarak hâkimiyet sağlayamadığı anlaşılıyor. Bkz. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.303.

¹⁴⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.303.

6.3. Sultan II. Tuğrul Dönemi (1132-1134)

Sultan Mahmud'un ölümü üzerine, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, Melik Mesud'dan değil de Tuğrul'dan yana tutum sergileyerek Irak Selçuklu tahtına Tuğrul'un oturmasını sağladı. Mesud'a ise Gence şehrini ikta olarak verdi.¹⁴⁷ Kendisi de ikta almış olmasına rağmen saltanatta gözü olan Mesud, Abbâsî Halifesi Müsterşid ile ittifak kurma gayesiyle Bağdat'a hareket etti. Aralarında anlaşma sağlandıktan sonra buradaki hutbeler Mesud adına okundu. 527/1133'de büyük bir tören yapıldı. Mesud, burada Halife'nin elinden kılıç kuşandığı gibi ona birde Saltanat Sancağı verildi. Bunun ertesinde Mesud, yeğeni olan Melik Davud'u yanına alarak Azerbaycan'a doğru yola çıktı. Onun amacı, Azerbaycan'ı hâkimiyeti altına alıp sonrasında kardeşi II. Tuğrul'un üzerine gitmekti. Merâga başta olmak üzere Azerbaycan'ın önemli şehirlerini kısa bir zamanda almayı başardı. II. Tuğrul'un Azerbaycan Nâibi Karasungur, Erdebil'e sığınmıştı. Ama Mesud, burayı da ele geçirmeyi başardı. Azerbaycan'da hâkimiyetini sağladıktan sonra vakit kaybetmeden Irak Selçuklularının başkenti Hemedan'a doğru yola çıktı.¹⁴⁸ İkili arasında, Hemedan yakınlarında yapılan savaşta Mesud galip geldi. Halife tarafından desteklenen Mesud, Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu. Tuğrul ise bazen galip bazen de mağlup oldu lâkin mücadeleden hiç vazgeçmedi. Öyle ki 1134'te başkent Hemedan'ı işgal edip tekrardan sultanlığını ilan ettiği bile oldu.¹⁴⁹

6.4. Sultan Arslanşah Dönemi (1161-1176)

1159-1161 yılları arasında Irak Selçuklu Devleti'nin tahtında oturan Süleymanşah;¹⁵⁰ zevke ve eğlenceye dalmış, devlet işlerini de Gulam askerlerinden olan ve yaşı epeyce ilerlemiş Şerafeddin Girdbâzû'ya bırakmıştı. Süleyman'ın ölüm haberini alan İldeniz, 20.000 kişiden oluşan ordusu ve Arslanşah'la birlikte Hemedan'a geldi. Burada onları, Girdbâzû karşıladı ve saraya yerleştirdi. Daha sonra Arslanşah tahta çıkarıldı ve ülkede adına hutbe okundu.¹⁵¹

¹⁴⁷ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.167; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 364; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.248.

¹⁴⁸ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 245.

¹⁴⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 121.

¹⁵⁰ Süleymanşah hakkında detaylı bilgi için bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.99-101; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.81.

¹⁵¹ İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s.101; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.342; İldeniz, Arslanşah'ın annesini nikâhına almıştı. Bu sebeple de Arslanşah'ın en büyük destekçisiydi. Bkz. Mîrhând, *Ravsatu's-Saf'â: Selçuklular*, s.237.

6.4.1. Ani'nin Gürcüler Tarafından İşgal Edilmesi (1161)

Arslanşah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Selçuklu emîrleri arasında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştı.¹⁵² Sultan ise bu anlaşmazlıkları gidermek için çaba harcıyordu. Durumdan istifade etmek isteyen Gürcüler, bu karışıklıktan faydalanarak Ani şehrini almak amacıyla harekete geçti. Mirhand'ın: "...müşrik padişahlarından en kuvvetlisi..."¹⁵³ olarak nitelendirdiği Gürcü Kralı III. Giorgi,¹⁵⁴ vasal dahi olsa Ani şehrinin Müslümanların elinde olmasına tahammül edemiyordu. O, burayı kendi hâkimiyetinde bulundurmaya niyetindeydi.¹⁵⁵ 1161 yılında Ani şehri önlerine geldi. Şeddâdîlerin Ani Emîri II. Fadlan'la girdiği mücadelede onu yenerek şehri bir günde almayı başardı. Ermeniler ve Türklerden 1.000 kadar kişiyi öldürdü. Ani bölgesinin idaresini Orbelian ailesinden olan Başkumandan İvane'ye bıraktı. Yardımcı olarak da Mkhargrdzeli'de hanedanına mensup General Sargis'i yanına verdi.¹⁵⁶

Gürcistan Kralı'nın, Selçukluların hâkimiyetindeki bölgelere saldırması Türkmen beylerini harekete geçirdi. Erzurum Emîri İzzeddin Saltuk, Ahlat Emîri II. Sökmen, Erzen Emîri Fahreddin Devletşah başta olmak üzere Selçuklu emîrleri toplanarak Gürcüler üzerine yürüdüler. Fakat Gürcülerle girdikleri savaşta ağır bir mağlubiyet aldılar. Çok sayıda esir ve kayıp verdiler. Kral Giorgi, şımarık ve neşe dolu bir halde kendi topraklarına döndü. Bu galibiyetten cesaret alan Gürcü Kralı, Kafkasya'dan topladığı askerleriyle ertesi yıl Duvin'e geldi. Buranın halkını kılıçtan geçirip şehri de yakıp yıkmış, sadece bununla da yetinmeyip şehrin camisinin minaresi üzerindeki hilâli de indirmişti.¹⁵⁷ Müverrih Vardan, "Kral'ın indirdiği hilâli süsleyerek bir tabutun içine koyup mollaların omzuna verdiğini ve onların yalınayak bir şekilde bu tabutu Tiflis'e kadar götürdüklerini" kaydeder.¹⁵⁸ Ayrıca

¹⁵² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.871; Isfahânî, *Zubdat al-Nuşra va Nuhbat al'Usra*, s.262-265.

¹⁵³ Mîrhând, *Ravsatu's-Saf'â: Selçuklular*, s.238.

¹⁵⁴ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.241; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.82.

¹⁵⁵ N. Berdzenivişli-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.146.

¹⁵⁶ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.205; *Smbat Sparapet's Cronicle*, s.84; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.125.

¹⁵⁷ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.205; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme II*, s.112; Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (çev. heyet), (redaksiyon: Mertol Tulum), Bahar Yayınları, C.XI, s.228.

¹⁵⁸ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.205.

Duvin'deki Müslüman kadınlara, Gürcü kadınlarının dahi büyük tepki göstereceği çok kötü muamelelerde bulundular.¹⁵⁹

6.4.2. Gürcülerin Ani'den Çekilmesi

Azerbaycan, Cibal ve İsfahan bölgelerinin hâkimi Atabey İldeniz, Gürcülerin Müslüman kadınlara yaptıklarını duyunca asker toplamaya başladı. Ahlat Hâkimi Ermenşah ile Merâga Hâkimi İbn Aksungur da İldeniz'e katıldılar. Böylece 50.000'den fazla asker toplandı ve büyük bir ordu teşekkül etti. 558/1163 yılında harekete geçen Türkmenler, Gürcistan üzerine gitmek için Nahçıvan'da toplandılar. Taraflar arasında çetin bir mücadele başladı. Savaşın bir aydan fazla sürmesine rağmen iki taraf da savaşı sabırla sürdürdüler. Sonunda Türkmenler galip gelirken Gürcüler ise yenilen taraf oldu. Çok sayıda Gürcü öldürülürken bir o kadarı da kadın-erkek, genç-yaşlı, çocuk demeden esir alındı. Gürcü Kralı ise kurtulmak için dağlara doğru kaçmak zorunda kaldı.¹⁶⁰ Bu mücadele sonunda Müslümanlar, oldukça zengin bir ganimet elde etmiş aynı zamanda Kuban şehrini de hâkimiyetleri altına almışlardı.¹⁶¹

Bu yenilgi üzerine Gürcüler, sadece Ani'den değil, Doğu Anadolu'dan da çekilmek zorunda kalmışlardı. Ancak Anadolu'daki nüfuzlarını kaybeden Gürcüler, kendi ülkelerindeki siyasî güçlerini korumayı başarmışlardı.¹⁶²

6.4.3. Gürcülerin Ani'yi İkinci Kez İşgali (1175)

1174 senesinde Giorgi, ikinci defa Ani'yi kuşattı. Bu sefer kendi askeri olan İvane yüzünden bu seferi gerçekleştirmişti. Çünkü İvane, Ani hükümdarı olmak istiyor ve bunun

¹⁵⁹Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.251; “Kadınları soyup çırılçıplak ve yalınayak vaziyette götürdüler. Bu arada camileri, mescitleri ve evleri yakıp yıkıp tahrip ettiler. Ardından Tiflis'e geri dönen Gürcüler, orada kısa bir süre kaldıktan sonra Gence'ye giderek burada yağmalarına devam edip halkın tamamını esir aldılar. Daha sonra esirlerle birlikte acele ile Tiflis'e geri döndüler.” Bkz. Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi: Güney Kafkasya (1220-1346)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s.12; İbnü'l-Esîr: “Gürcü kadınların, Müslüman kadınlarına yapılanları görünce; Müslümanları, onların kadınlarına yaptığınız aynı şeyleri bize yapmalarına mecbur kıldınız.” dediklerini nakleder. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), XI, s.234.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), XI, s.234; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme II*, s.113; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.871; Mîrhând, *Ravsatu's-Safâ: Selçuklular*, s.243; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I*, s.204; Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.50; Reşidüddin, aldığı yenilgi sonucu, bütün hazinesini bırakarak atına binip kaçan Gürcü Kralı'nı “...çizmesiz esrärkeşe...” benzetir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'üt-Tevârih: Selçuklu Devleti*, s.250-251.

¹⁶¹ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.370; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme II*, s.115; İbnü'l-Esîr'e göre; Gürcülerden biri İldeniz'in yanına gelmiş ve onun huzurunda Müslüman olmuştu. Sonrasında, İldeniz'den asker isteyerek Gürcülere karşı Müslümanların yanında savaşacağını söylemişti. Ona itimat eden İldeniz, yanına asker vermiş ve o da savaş esnasında Türklere yardım ederek savaşı kazanmalarında etkili olmuştu. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), XI, s.234-235.

¹⁶² Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.89.

için entrikalar çeviriyordu.¹⁶³ İvane'nin teşvikiyle 1174' te harekete geçen III. Giorgi, Ermeni halkın yardımlarıyla Ani'ye baskın düzenleyerek buranın yöneticisi olan Şeddâdi Emîri'ni yakaladı. Onu Tiflis'e gönderirken kendisi de Ani'yi zapt etti.¹⁶⁴ Gürcüler, bu kadarla yetinmeyip Aras Nehri boyunca istila hareketlerine başlamışlardı. Bunun üzerine Atabey İldeniz başta olmak üzere Ahlatşah ve Saltuklu beyliklerinin askerlerinin de Selçuklu ordusuna katılmasıyla Nahçıvan'a doğru yola çıkarak burada birleştiler. Daha sonra Gürcistan'a hareket ettiler. Ahalkelek şehrini ateşe veren Selçuklular, Lori ve Dmanis ovalarını talan ettiler. Buradan Gag Kalesi'ne yönelerek kuşatma altına aldılar. Gürcü Kralı, daha fazla karşı koyamayarak ormanlık alana kaçtı. Türkler girdikleri her yeri yağma edip pek çok esir aldılar. Selçuklular ise Ani'yi bir kez daha hâkimiyetleri altına aldılar.¹⁶⁵

Selçuklu kumandanları, Duvin'e kadar gelip hastalığı nedeniyle çok fazla ilerleyemeyen ve buradan Nahçıvan'a geri dönen Sultan Arslanşah'ı ziyaret edip memleketlerine dönmek için izin istediler. Sultan da başkent Hemedan'a geri döndü. Kazanılan bu zafer sonrasında Atabey İldeniz, rahatsızlanarak Nahçıvan'da vefat etti. İldeniz'in ölümünün üzerinden iki ay geçmişti ki Sultan Arslanşah da Hemedan'da hakkın rahmetine kavuştu.¹⁶⁶

¹⁶³ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.208.

¹⁶⁴ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.127.

¹⁶⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.251-252; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.128.

¹⁶⁶ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.370; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.251-252; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.128.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİNİN KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ

Anadolu'da kurulan ilk Türk devletleri, Sultan Alparslan'ın Malazgird Savaşı sonrasında uyguladığı planlı fetih politikası çerçevesinde ortaya çıkmışlardır. Alparslan; komutanlarına Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemelerini, fethedebildikleri her toprağı kendi mülkiyetlerinde olacağını hatta miras bırakabileceklerini söyledi. Bunun üzerine Selçuklu komutanları fetih hareketlerine giriştiler. Emîr Saltuk, Erzurum ve çevresini hâkimiyeti altına alırken, Emîr Artuk; Malatya, Mardin, Malazgird, Amid ve Harput'u aldı. Danişmend Gazi; Tokat, Kayseri, Sivas, Zamantı, Develi, Niksar, Amasya'yı almış; Emîr Çavuldur; Sarız ve Maraş; Emîr Mengücek Gazi ise Şebinkarahisar (Köğonya), Kemah, Erzincan ve civar eyaletleri elde etmişti.¹⁶⁷ Bu çalışmamızda, genellikle fetheden komutanların adlarıyla anılan beyliklerden konumuzla alakasından dolayı sadece; Saltuklular, Artuklular, Mengücekler, Ahlatşahlar ve Dilmaçoğullarına yer verilecektir.

1. Saltuklular Dönemi (1071-1202)

Anadolu'daki Selçuklu fetihleri esnasında Anadolu'nun doğusunda kurulan ilk beylik Saltuklular olmuştur.¹⁶⁸

Saltukluların siyasî varlıkları sürdüğü müddetçe en çok mücadele ettikleri topluluk Gürcüler olmuştur. Erzurum'un, Gürcü topraklarına yakın olması ise bu mücadeleyi kaçınılmaz kılan en büyük etkendi.¹⁶⁹ Gürcü saldırıları, Saltuk Bey'in oğlu Emîr Ali'nin döneminde başlamış ve o zamandan beri de taraflar arasında sürekli savaşlar yaşanmıştır. Bu dönemde, Gürcü Kralı II. David; Selçukluların dışarıda Haçlılarla, içerde taht kavgalarıyla uğraşmasını fırsat bilip Doğu Anadolu ve Azerbaycan üzerine saldırıya geçti. Önce Rostof'u alıp Çoruh Vadisi boyunca ilerledi. 1116 yılında ise Saltukluların hâkimiyeti altında bulunan toprakları istila edip birçok Türkmeni öldürdü. Akımlarına devam eden Kral David, 1117'de Eğri Çayı üzerinde yer alan Giş Kalesi'ni, 1118'de de Somakhet'deki Lori Kalesi'ni ele geçirdi. Selçuklular; Haçlılar ile savaştıklarından dolayı Artukoğlu İlgazi'yi, Gürcülere karşı sefere memur ettiler. Haçlılara karşı cihadında

¹⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ut-Tevârih: Selçuklu Devleti*, s.120; Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s.29; ayrıca bkz. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s.373.

¹⁶⁸ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s.19.

¹⁶⁹ Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.169; Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, s.38.

kahramanlığı ile tanınan İlgazi, 1121'de Erzen Beyi Togan Arslan'ı yanına alıp Erzurum'a geldi. Burada bulunan Saltuklu Emîri Ali de bu sefere katıldı ve birlikte Tiflis'e doğru yol aldılar. Ancak bu Türk beyleri Gürcüler karşısında hezimete uğradılar. Bu durumdan yararlanan Kral David, Türk hâkimiyetindeki Tiflis şehrini ele geçirdi. Alparslan'ın Şeddâdîlere verdiği Ani şehrinin hükümdarı Menuçehr'in oğlu Ebu'l-Esvar (1118-1124), bu Gürcü taarruzlarına karşı koyamayacağını düşünerek Ani Kalesi'ni, Erzurum Saltuklu Hükümdarı'na 60.000 dinar karşılığında satmayı kararlaştırdı. Ancak bu haberi duyan Ani Hristiyanları, Kral David'i Ani'ye davet edip, şehri ona teslim ettiler (1124). Malikânesini müdafaadan mahrum olan Ebu'l-Esvar'ı da ailesiyle beraber Gürcistan'a götürdüler. Ani'nin Müslümanların eline geçmesinden sonra cami olarak kullanılmaya başlayan kilise ise tekrardan eski haline döndürüldü.¹⁷⁰

Emîr Ali'nin hükümdarlığından itibaren yaşanan olaylar, ondan sonra gelen Saltuklu beyleri için bir tecrübe olmuş ve onları, Gürcülere karşı önlemler almaya yöneltmiştir. Emîr Ali'den sonra başa geçen kardeşi Ziyaeddin Gazi de Gürcüler ile mücadeleye devam etmiş fakat bu mücadelede beyliğin tek başına başarılı olamayacağı anlamıştır. Kıpçakların desteğini alan ve giderek güçlenen Gürcülere karşı komşu beyliklerle akrabalık kurularak çift yönlü mücadeleye başlandı. Ancak Ziyaeddin Gazi'nin ölümü üzerine yerine Emîr Ali'nin oğlu II. İzzeddin Saltuk geçmiş ve beyliğin tarihe geçen hadiselerinin birçoğu onun döneminde meydana gelmiştir.¹⁷¹

Türk beylikleri arasında Gürcülere karşı ittifak oluşturmak amaçlı akrabalık kurulmaya başlandığını yukarıda söylemiştik. İşte İzzeddin Saltuk döneminde (1132-1168) de bu amaçla akrabalıkların kurulduğuna şahit olmaktadır. İzzeddin Saltuk, kızı Şahbanu'yu, Ahlat Emîri II. Sökmen ile bir diğer kızını da Erzen Emîri Togan Arslan'ın oğlu Yakup Arslan ile evlendirmişti. Ani Emîri Fahreddin Şeddâd da Saltuk'a, kızıyla evlenmek isteğinde olduğunu bildirmiş¹⁷² ancak Saltuk, kızını Erzen Emîri'nin oğluna verince Ani Emîri bu duruma çok sinirlenmişti. Hemen akabinde Saltuk'a bir mektup yollayarak Ani'yi, Gürcülere karşı artık koruyamadığını, şehri kendisine verip tâbiyetine

¹⁷⁰ Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.169; Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.31-32; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.23-24; Emine Dikmen, *XII. Yüzyılda Erzurum ve Çevresinde Saltuklu Beyliği ve II. İzzeddin Saltuk Dönemi Kafkasya Politikası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s.114.

¹⁷¹ Dikmen, *XII. Yüzyılda Erzurum ve Çevresinde Saltuklu Beyliği*, s.114-115.

¹⁷² İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)*, (araştırma, inceleme ve notlarla çev. Ahmet Savran), Erzurum 1992, s.114; Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.33.

girmek istediğini bildirdi. Sonrasında da Ani'ye bir günlük bir mesafede bulunan Gürcü Kralı I. Demetre'ye gizliden haber yollayıp onu da şehre çağırdı. Saltuk, Ani'ye geldiğinde Demetre ordusuyla şehre girmiş bulunuyordu. Gürcü Kral, kendisinden habersiz olan Saltuklu ordusu üzerine harekete geçti. Bu baskınla bozguna uğrayan Türklerin, Saltuk da dâhil olmak üzere çok sayıda askeri Gürcülere esir düştü. Bunun üzerine damadı Ahlatşah Sökmen ile Artuklu hükümdarı 100.000 dinar fidye karşılığında II. İzzeddin Saltuk'u esaretten kurtardılar.¹⁷³

İzzeddin Saltuk'un ölmesinin ardından, oğlu Nasıreddin Muhammed onun yerine geçti. Onun zamanında da Gürcüler, Saltuklular üzerine saldırılarını sürdürdüler. Gürcü Kraliçesi Tamara adına ülkeyi yöneten kocası David; Sürmari, Kars ve İspir'i istila edip daha sonra Erzurum'a gelerek burayı kuşattı. Şehirde Nasıreddin Muhammed, onun iki oğlu, yaya ve atlı olmak üzere çokça askeri bulunmaktaydı. Erzurum'un kuşatılmasının ardından Nasıreddin Muhammed, iki oğlunu da yanına alarak surlardan dışarı çıkıp, askerleriyle birlikte bir şafak vakti Gürcülere karşı mücadeleye girişti. Akşam oluncaya kadar devam eden çarpışma sonrasında Nasıreddin Muhammed mağlup oldu ve şehre kapandı. Fakat bu yenilginin alındığı bir sonraki gün, Erzurum halkı seferber olarak canla başla şehri savundular. Bu durum karşısında çok direnemeyen David Soslan, şehri yağma ettikten sonra geri çekildi.¹⁷⁴

Melik Muhammed'den sonra yerine Alâaddin Melikşah geçti ve Saltukluların son hükümdarı olarak tahta oturdu. 598/1201-1202 yıllarında Gürcüler üzerine hareket eden Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah, Saltuklu iline gelerek Melik Alâaddin'i, onunla anlaşma yapmak amacıyla huzuruna çağırttı. Ancak Melik Alâaddin, Sultan'ın yanına geldiğinde, Sultan onu yakalattı ve topraklarını elinden aldı. Burasını, Elbistan'a karşılık

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), XI, s.164; İbnü'l-Ezrak, *Meÿyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s.114; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s. 9-10; Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.34; Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, s.38; İbnü'l-Esîr, burada fidye gönderenin Saltuk'un kız kardeşi Şahbanuer olduğunu kaydeder. Müellifin, burada belirtmiş olduğu bir diğer husus ise, Saltuk'un sıhriyet bağı kurmak için II. Sökmen'le kız kardeşini evlendirmiş olduğudur. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), XI, s.229-230; Vardan ise İbnü'l-Esîr'in aksine Ahlatşah'ın, Saltuk'u kendine damat yaptığını söyler. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.201.

¹⁷⁴ Çetin, *Türk İslam Devletleri*, s.170; Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.36; Ali Öngül, "Saltuklular", *Türkler Ans.*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.468; Bir rivayete göre Nasıreddin Muhammed'in oğlu Muzaffereddin; Gürcü Kraliçesi Tamara'ya aşık olup, onunla evlenmek gayesiyle, yanına kıymetli hediyeler alıp Gürcistan'a gitmiştir. Şahane bir törenle karşılanıp hükümdarlık sarayında ağırlanan Selçuklu Meliki, belli bir zaman çerçevesi içerisinde Kraliçe Tamara ile aşk yaşamış, ancak Kraliçe'nin ondan sıkılması üzerine ülkesine geri dönmüştür. Çapkın Kraliçe Tamara, kendisi David'le evlendikten sonra Muzaffereddin'i de bir cariyesiyle evlendirmiştir. Bkz. İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s.112-113; Abdülkerim Özyayın "Saltuklular" *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.55.

olarak -Elbistan'ı Mugiseddin'in elinden almıştı- kardeşi Mugiseddin Tuğrulşah'a verdi. Böylece Saltuklular devri sona erdi.¹⁷⁵

2. Artuklular Dönemi (1101-1409)

Malazgird Zaferi sonrası kurulan beyliklerden biri olan Artuklular, Doğu Anadolu'da; Hısn-ı Keyfa-Amid, Mardin-Meyyafarikin ve Harput olmak üzere üç kol halinde hüküm sürmüşlerdir.¹⁷⁶ İlk hükümdarları Emîr Necmeddin İlgazi b. Artuk b. Eksük et Tükmanî'dir.¹⁷⁷

2.1. Mardin Artukluları (1108-1409)

Artukoğlu İlgazi, Haçlılarla yaptığı mücadelelerde kazandığı başarılarla kısa bir sürede İslam dünyasında ün saldı. Kardeşi Sökmen'in, Hasankeyf (Hısn-ı Keyf)'de kurduğu ilk Artuklu Beyliği'nden sonra kendisi de yeğeni İbrahim'in hâkimiyetinde bulunan Mardin'i almış ve burada "Tabaka-i İlgaziyye" adıyla ikinci Artuklu beyliğini kurmuştur.¹⁷⁸

Artuklu Emîri İlgazi, Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından Selçuklu tahtına oturan oğlu Sultan Mahmud'u metbu tanıyarak onunla olan ilişkilerini samimi bir vaziyete getirdi. Bu dönemde Sultan Mahmud, Gürcülerin Selçuklu topraklarına doğru yaptığı ilerleyişi durdurması için İlgazi'yi onlara karşı gönderdi.¹⁷⁹ Gürcülerin başında "Kurucu" unvanı verilen David vardı. David, Türklerin üzerine sık sık akınlar düzenliyordu. Öyle ki Şirvân üzerine yürürken Kabala şehrini yağma etmiş ve buradan pek çok esir ve ganimet almıştı. Ardından Şirvân'a giren II. David, buradaki Türkmenleri kılıçtan geçirdi. 1121 kışında ise Abhazy'a dan Biçvinta'ya giderek devlet işlerini düzene

¹⁷⁵ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, (haz. Ali Öngül), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2016, s.177.

¹⁷⁶ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.219.

¹⁷⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.155; Korykoslu Hayton; Artuk'u, Doğu Anadolu seferine memur edenin Tuğrul Bey olduğunu, onun bu sefer sonucunda Urfa'yı kuşatarak bölgeyi ele geçirdiğini ve daha sonra Mardin'i alarak burayı kendine merkez yaptığını yazarak tarihsel doğruluğu olmayan bir bilgi verir. Bkz. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Latince'den çev. ve notlandıran: Altay Tayfun Özcan), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.62-63.

¹⁷⁸ Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, C. XXVI, S.104, Ekim 1962, s.649; Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, s.133; Mardin Artuklularının kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s.163; İlgazi'nin babası Artuk b. Eksük, Tacüddevle Tutuş'un Suriye'yi Selçuklular adına yönettiği zamanlarda kendisine iktâ olarak verdiği Kudüs'ü bir süre idare etmişti. Artuk'un ölümü üzerine oğulları İlgazi ve Sökmen, Sultan Melikşah'tan sonra Selçuklu tahtına oturmak için Suriye ve el-Cezire'de faaliyetlerde bulunan ve aynı zamanda Berkyaruk'a karşı İran ve Azerbaycan üzerine sefer düzenleyen Tutuş'un yanında yer aldıkları bilinmektedir. Bkz. Keleş, *Şeddâdiler*, s.262.

¹⁷⁹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.166.

koydu. Kral David'in, uzak bir diyarda bulunduğu haberini alan Türkler, kışın şiddetli geçmesi ve aşırı kar yağışı sebebiyle ihtiyatsız davranarak Kür Nehri kenarına geldiler. Bu durumdan haberdar olan Gürcü Kral, Abhazya'ya gelerek Türkleri burada bozguna uğrattı. Aynı yılın (1121) mart ayında Selçuklu Sultanı, Gürcüler tarafından mağlup edildi. Haziran ayında da Kral David, Arabya ve Berdea'yı tahrip edip ilkbaharda yaylaklarına gelen Türkmenleri de yenilgiye uğrattı.¹⁸⁰

Kral II. David, Türkmenler üzerine sürekli akınlar yapmasının yanı sıra aynı zamanda ağır vergiler de almaktaydı.¹⁸¹ Gürcü Kralı II. David'in ağır baskılarına maruz kalan Tiflis ve civar yerlerdeki Müslüman halk, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'dan yardım istedi.¹⁸² Sultan Mahmud, bu yardım isteği üzerine Anadolu'da bulunan Türkmen beyliklerinin de katılımıyla bir ordu oluşturulması emrini verdi; Artuklu Beyi İlgazi'yi de bu ordunun başkomutanlığına atadı. İlgazi, yardımcı kuvvetlerin gelmesini beklemeden Tiflis'e yöneldi. Ancak Kıpçak askerleriyle desteklenmiş Gürcülerin ani baskınına uğradı.¹⁸³ İki dağ arasında bulunan meydanda şiddetli bir muharebe meydana geldi. Dar dağ geçitlerinde toplanan Gürcüler, kendilerini takibe alan bir grup Türkmen kuvvetini geçitlerde sıkıştırarak kaya parçalarıyla helâk ettiler. Türk askerleri korkunç bir kıyıma uğramıştı. Her yer cesetlerle kaplandı. Türklerden 40.000 kişi ölmüş; 30.000 kişi de Gürcülere esir düşmüştü. Kıpçak ve Gürcü askerleri, Türkleri sekiz gün boyunca Ani şehri sınırlarına kadar kovaladılar. İlgazi, son derece mahcup bir vaziyette memleketine geri döndü. Yine aynı yıl Kral David, Tiflis şehrini Selçuklulardan geri aldı ve şehirde büyük bir kıyım gerçekleştirdi.¹⁸⁴ Tiflis'i başkent yapan David, burada bulunan Müslümanların haklarını koruyacağına, Selçuklu Sultanı adına para basacağına, hutbeyi Selçuklu Sultanı ve Halife adına okutacağına, cami, medrese ve zaviyelere dokunmayacağına dair taahhütte bulunuyordu. Ayrıca Gürcülerin beş, Yahudilerin dört, Müslümanların ise üç dinar vergi ödemesini ve Müslümanlara ait hamama (İsmail Hamamı) Gürcü, Ermeni ve Yahudilerin girmemelerini de kabul ediyordu. Bu şartlar, Gürcü Kralı'nın Türkler karşısında ne derece

¹⁸⁰ Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.38-39.

¹⁸¹ Sevim, "Artukoğlu İlgazi", s.683.

¹⁸² İbnü'l-Ezrak, *Meşârikü'l-Âmid Tarihi*, s.34.

¹⁸³ Ali Sevim, "İlgazi" *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 90; İbnü'l Adım, Melik Tuğrul'un Gürcüler üzerine gittiğini ve iki taraf arasında girişilen mücadelede Melik Tuğrul'un yenilgi aldığını, bunun üzerine İlgazi ve Türkmen topluluklarından yardım talebinde bulunduğunu kaydeder. Bkz. İbnü'l-Adım, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (*Biyografilerle Selçuklular Tarihi*), (çeviri, not ve açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1982, s.145.

¹⁸⁴ *Urfa'lı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s.270; İbnü'l-Adım, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s.145.

ihtiyatlı davrandığını ve Selçuklu hükümdarlarını nasıl yatıştırıp zaferini hazmettirmeye çalıştığını gösterir niteliktedir. Bu mağlubiyet sonrası, 517/1123 yılında Sultan Mahmud, Gürcü ve Kıpçak ordusunu bozguna uğrattıysa da Tiflis'i geri alamadı. İlgazi ise muzaffer olacağından emin bir şekilde giriştiği mücadeleden ilk defa mağlup bir şekilde dönüyordu.¹⁸⁵ İlgazi'nin bu savaşta yenilmesine rağmen Sultan Mahmud, kendisine verdiği destekten dolayı Meyyafarikin (Silvan) bölgesini ona ikta olarak bıraktı.¹⁸⁶

3. Mengücekler Dönemi (1071-1277)

Malazgird Savaşı'na iştirak etmiş komutanlardan biri olan Mengücek,¹⁸⁷ zaferin hemen ardından, Sultan Alparslan onu Karasu ve Çaltı nehirleri civarlarının fethiyle görevlendirilmişti. Bu bölgeleri fetheden Mengücek Gazi; Erzincan, Şebinkarahisar, Divriği ve Kemah'ı hâkimiyeti altına almış ve kendi adıyla anılacak olan beyliğini kurmuştur.¹⁸⁸ Mengücek Gazi; bazen Danişmendli Beyliği ile bazen de kendi ordusu ile tek başına Bizans, Gürcü ve Abhazlara karşı gaza faaliyetlerinde bulunuyordu.¹⁸⁹ Mengücek Gazi'den sonra hükümdar olan Melik İshak'ın ölmesinin ardından beyliğin, Artuklularda olduğu gibi üç kola ayrıldığını görüyoruz.

3.1. Erzincan-Kemah Kolu (1142-1228)

Bu kolun kurucusunun kim olduğu hakkında bir malumat olmadığı gibi yönetim merkezinin Kemah'tan Erzincan'a ne zaman taşındığı da belirsizdir. Bu taşınmanın Kemah'ın 1142 yılındaki Danişmendlilerin işgaliyle ilgisinin olması olasıdır.¹⁹⁰

3.1.1. Fahreddin Behramşah'ın Gürcülerle Münasebetleri (1162-1225)

Davudşah'ın (1225-1228) öldürülmesinden sonra Erzincan kolu, Kemah ve Divriği hükümdarı Süleymanşah'ı on üç yıl boyunca metbu tanımıştır. Daha sonra Erzincan beyinin oğlu Fahreddin Behramşah, devletin başına geçmiş ve Mengüceklilerin en meşhur hükümdarı olmuştur.¹⁹¹

¹⁸⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.167-168.

¹⁸⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.161; Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, s.135.

¹⁸⁷ Müneccimbaşı, "Mengücek" olarak zikreder. Bkz. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.178.

¹⁸⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.141; Ali Öngül, "Mengücekler" *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.452.

¹⁸⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.178.

¹⁹⁰ Faruk Sümer, "Mengücekler", *DİA*, C.29, Ankara 2004, s.139.

¹⁹¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.79.

Gürcülerin, Müslüman topraklarını istila ve Anadolu'nun Türk ve İslam dünyası arasındaki kapısı olan Erzurum'u tehdit etmesi, Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah üzerinde ağır bir etki yaratmıştı. Uzun süredir devam eden Gürcü saldırılarına sonlandırmak isteyen Rükneddin Süleymanşah, Harput civarlarına bir sefer gerçekleştirdikten sonra Erzincan'a doğru yol aldı. Burada Gürcüler üzerine yapılacak harekât için hazırlıklara başladı. Büyük masraflar yaparak bir ordu topladı. Bu ordu ile Erzurum üzerine hareket etti. Komşu devlet ve bağlı beyliklerden alınan yardımcı kuvvetler arasında Behramşah da yer alıyordu.¹⁹² 1202 yılında gerçekleşen Gürcistan seferinde Türkler, Gürcüler karşısında mağlup oldular. Türk beylerinden bazıları Gürcülere esir düştüler. Onlar, atlarından düşürülerek esir edilmişlerdi. Bunlar arasında Erzincan Emîri Fahreddin Behramşah da vardı. Gürcü Kraliçesi Tamara; onun yüksek şahsiyeti ve dostluğundan dolayı Behramşah'a sir değil de misafir bir hükümdar muamelesi göstermiş olup onu daha sonra fidye karşılığında serbest bırakmıştır. Behramşah, bu Gürcü seferinde başarısız olmasına rağmen gayretlerinden dolayı ona "Gâzi" unvanı verildi, bununla da büyük şöhret kazandı.¹⁹³

4. Dilmaçoğulları Dönemi (1085-1394)

Dilmaçoğulları, Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden biri olup Erzen ve Bitlis taraflarına hâkim olmuşlardı. Kurucusu Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Sultan Alparslan döneminde Ahmedşah ve Bekçioğlu Afşin gibi Selçuklu beyleriyle, Bizans'ın hüküm sürdüğü Anadolu'ya akınlar düzenliyordu. Mehmed Bey, aynı zamanda Malazgird Savaşı'na da katılmış bir emîrdi.¹⁹⁴

Anadolu'da kurulan beylikler içerisinde en uzun ömürlü olan Dilmaçoğulları, buldukları coğrafya dolayısıyla siyasî ve askerî hareketlerde daima Ahlatşahlar, Saltuklular ve Artuklular ile beraber bulunmuş, Haçlılara ve Gürcülere karşı birlikte savaşmışlardı.¹⁹⁵

Mehmed Bey'den sonra yerine oğlu Togan Arslan geçti ve o, önce Anadolu Selçuklularına daha sonra da Ahlatşahlara tâbi oldu. 504/1110-1111 yıllarında Silvan'a

¹⁹² Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.28.

¹⁹³ İbni Bibi, *el-Evamirü'l- Ala'ıye fi'l Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme) -I-*, (haz. Mürsel Öztürk), Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996, s.94; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.80-81; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.247.

¹⁹⁴ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.235.

¹⁹⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.130.

bağlı köyleri hâkimiyeti altına aldı. Kısa bir zaman sonra da bağımsızlığını ilan etti. Lâkin bağımsızlığı uzun süreli olmadı. Çok geçmeden Mardin Artuklu Emîri Necmeddin İlgazi'ye tâbi olarak onunla birlikte Haçlılara ve Gürcülere karşı düzenlenen seferlere katıldı. ¹⁹⁶ Mardin Artuklu Emîri İlgazi'nin girdiği mücadelelerde aktif rol aldığını belirttiğimiz Togan Arslan'ı 515/1121 yılında yine İlgazi ile birlikte Gürcü seferinde görmekteyiz. ¹⁹⁷ Bu hadiseyi Artuklular başlığı altında İlgazi'nin faaliyetlerini anlatırken verdiğimiz için burada tekrar ele almıyoruz.

Togan Arslan 1137'de ölünce yerine oğlu Hüsamüddeve Kurti geçti. O da babası gibi Gürcülerle mücadele etmeyi sürdürdü. Kurti'nin ölümünden sonra yerine kardeşi Yakut Arslan geçtiyse de o, kısa bir zaman sonra öldü ve Fahreddin Devletşah, Dilmaçoğulları'nın yeni hükümdarı oldu. Devletşah, ilk olarak da beylik topraklarında hâkimiyetini sağlama yoluna gitti. ¹⁹⁸

Gürcülerin Ani'yi zapt etmesi üzerine Anadolu beyliklerinin emîrleri bir araya gelip bir sefer tertip ettiler. 1161'in Temmuz ayında harekete geçen bu Türk ordusunda; Fahreddin Devletşah'ın yanı sıra Ahlatşahlar Emîri II. Sökmen ve Saltuklu Emîri İzzeddin Saltuk bulunuyordu. Fakat bu emîrlere katılacak olan Mardin Artuklu Emîri Necmeddin Alpi'yi beklemeden hareket ettiler. Bu üç emîr, Ani'yi kuşattılsa da bu ihtiyatsız davranışlarının sonucunda Gürcü Kralı III. Giorgi'ye karşı mağlup olmaktan kurtulamadılar. Türkleri yenilgiye uğratan Giorgi, bu galibiyetin ardından Duvin şehrini alarak burada yağmada bulundu. ¹⁹⁹ Halkın çoğunu kılıçtan geçirdiği gibi mescitleri ve evleri de tahrip etti. Daha sonra Hüsamüddeve Kurti'nin, Gürcü kemiklerinden yaptırdığı iddia edilen minare biçimindeki kuleyi yıkarak Tiflis'e geri döndü. Bu olan biteni haber alan Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah, Fahreddin Devletşah'ın da katılımıyla, Azerbaycan Atabeyi İldeniz'in emrinde yeni bir sefer tertip etti. Diğer Türk beylerinin de desteğiyle büyük bir ordu oluşturup 558/1163 yazında Gürcülere karşı harekete geçti. Gürcistan'a giren Türkmen birlikler, burada yapılan muharebede düşmanı ağır bir yenilgiye uğrattılar.

¹⁹⁶ Ali Sevim, "Dilmaçoğulları", *DİA*, C.9, İstanbul 1994, s.301.

¹⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Adnan Çevik, "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.12, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2002, s.133-134.

¹⁹⁸ Çevik, "Dilmaçoğulları", s.137, 140.

¹⁹⁹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.238.

Bu galibiyetin ardından Ahlatşahlı II. Sökmen ile birlikte, önce Ahlat'a oradan da memleketi Bitlis'e gelen Devletşah, şehir halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı.²⁰⁰

5. Ahlatşahlar (Ermenşahlar) Dönemi (1100-1207)

XII. yy. başlarında Ahlat'ta kurulmuş olan bu Türk beyliği, kuruldukları yerden dolayı Ahlatşahlar adını alsa da hâkim oldukları bölge sebebiyle Ermenşahlar olarak da isimlendirilmektedir. İlk hükümdarları olan Ermenşah el-Sökmen el-Kürdi el Kutbi'den dolayı Sökmeniye veya Sökmenliler de denilmektedir.²⁰¹

Sökmen'den sonra oğlu Zahiraddin İbrahim hükümdar olmuştur. İbrahim, Artuklu Hükümdarı Davud ile birlikte 1125 yılında Gürcistan seferine çıkmış ancak önemli kayıplar vererek geri dönmüştür.²⁰²

Daha sonra başa geçen ve elli yedi yıl gibi uzun bir süre Ahlatşahlar tahtında kalan II. Sökmen, Gürcülerle yapılan savaşlara da iştirak etti. Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması, Haçlılarla muharebeleri ve Türk hükümdarları arasındaki mücadeleleri fırsat bilen Gürcüler, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da istilalara başlamış; Kafkaslardan, güneye gelen Şamanî Kıpçaklarla müttefik olarak Müslüman Türklere karşı saldırılarını artırmışlardı. 1161'de Gürcüler, Ani'yi tekrar işgal edince,²⁰³ İzzeddin Saltuk ve damadı olan II. Sökmen, Togan Arslan'ın oğlu Devletşah ve Artuklu Beyi Necmeddin Alpı aralarında bir ittifak kurup Gürcistan üzerine sefere çıktılar. Ancak Necmeddin Alpı henüz orduya katılmadığından; İzzeddin Saltuk'un da savaş başlayacağı sırada habersizce ayrılmasından dolayı²⁰⁴ Ahlatşah Emîri II. Sökmen ağır bir yenilgiye uğradı. 1163 yılına gelindiğinde ise Ani'yi Gürcülerin işgalinden kurtarmak amacıyla; Azerbaycan Atabeyi İldeniz ile yaptıkları Gürcistan seferlerinde ise Gürcüler ağır yenilgilere uğratılmış, Ani ve

²⁰⁰ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s.130; Çevik, "Dilmaçoğulları", s.142-143; Sevim, "Dilmaçoğulları", s.302.

²⁰¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.182; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.213; Süryani Mihail, *Vekayinâmesi*'nde Sökmen'den "Büyük Ermenistan'da, Sökmen ailesinden bir emîr vardı ki buna İrance olarak Şah-Armen deniliyordu." diye söz eder. Bkz. *Mihail Vekayinâmesi*, s.33.

²⁰² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.183; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.109.

²⁰³ Ani, 1064 senesinde Alparslan tarafından fethedilmiş ve Türk hâkimiyetine girmişti. Bu tarihten sonra Ani, ilk olarak 1124'te Gürcü işgaline uğramış ve Fethiye adı verilerek camiye çevrilen katedral 60 yıl sonra tekrar Gregoryan Kilisesi'ne dönüştürülmüştür. Bkz. Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.178-179.

²⁰⁴ Erzurum Meliki İzzeddin Saltuk, Gürcülere esir düştüğü vakit, onlarla ne olursa olsun savaşmayacağını teminatı olarak yemin ettiğini söyleyip savaş meydanından uzaklaşmış, böylece destekleri eksilen Türkler ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Bkz. Faruk Sümer, "Ahlatşahlar" *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s.26.

Duvin kurtarılmış, Gürcü Kralı ormanlık bölgeye çekilmeye mecbur bırakılmıştı.²⁰⁵ Sökmen'in, bu seferden Ahlat'a dönüşü ve karşılanışı ise parlak olmuştu.²⁰⁶ Ancak 1174 yılında Gürcülerin Ani'yi hâkimiyetleri altına almaları üzerine iki taraf arasında yeni bir savaş çıktı. Selçuklu ordusu 1175 yazında Nahçıvan'da toplanmış ve Lori ile Dmanis ovalarını geçip Akşehir taraflarına gelmişlerdi. Gürcülerin, karşı koyacak cesareti olmadığından yöre Türkmenler tarafından yağmalandığı gibi yakılıp yıkılarak buradan pek çok ganimet ve esir elde edildi. Sökmen; ordusu, ganimet ve esirlerle Ahlat'a döndü (Eylül 1175). Bu münasebetle de şehirde büyük bir şenlik ve kutlama yapıldı. 1185 yılında II. Sökmen'in ölmesi üzerine, Sökmen, geri de bir erkek evlat bırakmadığı gibi kendinden sonra beyliği idare edecek bir hânedan üyesi de bulunmadığı için yerine devlet ricalinin ve halkın isteği üzerine Seyfeddin Begtimur geçti.²⁰⁷

Begtimur, Sökmen'in yetiştirmesi olan memlük kökenli emîrlere biriydi. Efendisi öldüğü zaman Meyyafarikin'in yönetimini elinde bulunduruyordu.²⁰⁸ Süryani Mihail Vekayinâmesi'nde bu olaya şöyle yer verir: “*Yaşlı bir adam olan Ermenistan Emîri Mirar Şahierman da (II. Sökmen) öldü. Buna halef olacak hiçbir aile efradı bulunmuyordu. Bundan dolayı Begtimur adlı bir zabıt ortaya çıktı. O, acilen hâkimiyet icra etmek istediğinden dolayı Sasun Dağı'nın önüne geçti. Orada, Ermeni katolikosunun Rum Kalesi'nden kaçmış olan yeğenine rastladı. Bu, Begtimur'u, babası Bakhian'a (?) ait olan kaleleri kendisine vereceğine dair yemin edinceye kadar yanında tuttu.*”²⁰⁹

Seyfeddin Begtimur'dan sonra oğlu Muhammed, Ahlatşah Beyliği'nin hükümdarı olarak yönetimi ele aldı.²¹⁰ Bu dönemde, bölgedeki siyasî ve ekonomik çöküntüden faydalanan Gürcüler, zaman kaybetmeden harekete geçip Azerbaycan üzerine başarılı bir akın gerçekleştirdiler. Oradan Ahlatşahların topraklarına girip Malazgird'e kadar ilerlediler

²⁰⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s.134; Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.153; Recep Yaşa, “Ahlatşahlar” *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.487; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.112; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s.331.

²⁰⁶ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.216.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), XI, s.406; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s.168; Sümer, “Ahlatşahlar” s.26-27; 1185'te, II. Sökmen'in ölümünden sonra Ahlatşahların, Ahlat'taki siyasî varlıkları sona erip, Memlükler'e intikal etmişlerdir. Bkz. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.184; “Ahlatşahlar Hükümdarı olan ancak Ahlatşahlar Hânedanı'ndan olmayan Seyfeddin Begtimur, Eyyubiler'in en parlak devrinde bu memlekete karşı ihtiraslarına maruz kaldığı halde devletin istiklâlini kurtarmış ve bu devlet aleyhine yapılan taarruzları önlemiştir.” Bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.119.

²⁰⁸ Sümer, “Ahlatşahlar” s.27.

²⁰⁹ *Mihail Vekayinâmesi*, s.270-271.

²¹⁰ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.121.

(601/1204). Bununla da yetinmeyen Gürcüler, Erciş taraflarına yöneldiler. Kendilerine mukavemet gösterecek herhangi bir kuvvet çıkmadığı için de her tarafı yakıp yıktılar. Böylece pek çok esir ve ganimet elde ettiler.²¹¹

Gürcüler, Ahlatşahlar'ın hâkimiyetinde olan Erzurum'un yakınlarındaki Hısn Tabn'a geldikleri zaman ise Ahlat Beyi, Erzurum Meliki Selçuklu Mugiseddin Tuğrulşah'tan aldığı yardımla Gürcüleri bozguna uğrattı. Öyle ki bu bozguna Gürcü kumandanı Zakaria, savaş meydanında kalmıştı. Fakat elde edilen bu galibiyet, Gürcüler için ağır bir darbe niteliği göstermedi. Bunu, Gürcülerin hemen ertesi yıl, topladıkları kalabalık bir orduyla Ahlat'a saldırmalarından anlıyoruz. Ahlatşah Muhammed, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle halk ve asker üzerindeki etkisini kaybetmişti. Din adamlarının, halkı ve askerleri örgütlemesiyle Gürcüler bozguna uğratıldı. Devlet işleriyle ilgilenmeyen Muhammed'i de yakalayıp hapsedtiler.²¹² Daha sonra, Ermenşah'ın memlûkü olan İzzeddin Balaban'ı Ahlat hâkimi ilan edip yönetimi ona teslim ettiler. Ancak Gürcülerin, Ahlat'a bağlı olan Kars'ı ele geçirmesine engel olunamadı. Gürcüler, buradan İspir'e kadar geldilerse de Kraliçe Tamara'nın ölmesi üzerine çok fazla ilerleyemediler.²¹³

6. İldenizoğulları (Azerbaycan Atabeyliği) Dönemi (1148-1225)

Atabeyliğin kurucusu Şemseddin İldeniz, Kıpçak asıllı bir Türk'tü. Beyliğin başına geçmeden önce Irak Selçuklu Devleti vezirlerinden Kemaleddin Ebu Talib'in memlûküydü.²¹⁴ Irak Selçuklu Sultanı Mesud, İldeniz'i hizmetine almış ve daha sonra onu, Arrân valiliğine atamıştı O, Gürcülerle girdiği mücadelelerde elde ettiği başarılarla kısa sürede ünlenen Selçuklu emîrlerinden biri olmuştu. 1146 yılından itibaren müstakil bir şekilde yönettiği Azerbaycan'da tüm hâkimiyeti eline aldı. Buranın yanı sıra Irak-ı Acem ve Fars eyaletleri de onun nüfuzu altında bulunuyordu.²¹⁵

²¹¹ Yaşa, "Ahlatşahlar", s.489; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, C.50, S.197, Ankara 1986, s. 486.

²¹² Yaşa, "Ahlatşahlar", s.490"; Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s.486; Câmîu'd-Düvel'de, Muhammed'den 'Bedreddin Hezardinari' olarak bahsedilir. Bkz. Münecimbaşı, *Câmîu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.186.

²¹³ Münecimbaşı, *Câmîu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.188; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.123.

²¹⁴ "İldeniz, önce memlûk iken sonradan Selçuklu Arslanşah atabeyi ve 1164'de tek mil Selçuklu Devleti'nin gerçek efendisi olup neslinden gelen halefleri 1225'e kadar merkezleri olan Erdebil'de hüküm sürmüşlerdir." Bkz. Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s.165.

²¹⁵ Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.52; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasî ve Etnik Yapı*, s.254.

6.1. Atabey Şemseddîn İldeniz'in Gürcülerle Münasebetleri (1148-1175)

Gürcü Kralı III. Giorgi, Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanarak 1161'de, Duvin şehrine saldırmıştı. Burayı yağmaladıktan sonra Gence üzerine yürümüş, ancak 1163 yılında, Irak Selçuklu Devleti ve diğer Selçuklu emîrlерinin kurduğu müttefik Türk ordusuna karşı yenilgi almıştı.²¹⁶

XII. yy. ın son çeyreğine gelindiğinde Kafkasya'da askerî hareketlilik yeniden hat safhaya ulaştı. 1174 yılının kış aylarında Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın Hemedan'da olduğu bir sırada Azerbaycan'da olan annesi yanına gelerek Gürcü Kralı'nın bazı hareketlerde bulunduğunu Sultan'a söyledi. Öyle ki Gürcü Kral, ara sıra generallerini ve askerlerini kâh Nahçıvan kapılarına kâh Ağrı Dağı'na, Gökçay (Gağvam) 'a, Berdea'ya ve Balkun'a kadar sevk ediyordu. Bu yağma ve akınlar sonrası Kral, büyük miktarda ganimet elde ederek şahsî servetini çoğaltmıştı. Bunları haber alan Sultan, havalar iyileşince Azerbaycan'a doğru harekete geçti ve ardından Nahçıvan'a gitti. 569/1174 yılının Kurban Bayramı'nı orada geçirdi ve oğlu Kızıl Arslan'la birleşti. Sultan, Gürcistan'a hareket etmek için hazırlık yaptığı sırada hastalandı. Adamlarına, Gürcistan'a hücum etme emrini verip kendisi de Aras kıyısından Nahçıvan'a geldi. Atabey İldeniz ve Ermenşah büyük bir ordu ile Gürcü Kralı'nın karşısına çıktı. Gürcüler, dağlık ve ormanlık alanlara sığınmışlardı. Bundan dolayı da ortalıkta Türkmenlere karşı duracak bir kuvvet kalmamıştı. Nihayetinde Müslüman ordusu büyük bir şehir olan Akşehir'i yağma edip ateşe vererek vilayeti harap ettikten sonra Nahçıvan'a geri döndü.²¹⁷

Atabey İldeniz, otuz beş yıl süren hâkimiyeti süresince gerek Kafkaslarda gerek Doğu Anadolu'da ve gerekse Azerbaycan'da Türk varlığı için ciddi bir tehlike oluşturan Gürcüleri durdurmayı başarmıştı. Gerçekleştirdiği seferlerle bu tehlikeyi bertaraf etmişti. Bu dönemde, Kafkaslarda hatırı sayılır bir Türk nüfusu bulunmaktaydı. Bu, İldeniz'in, Sultan Mesud'a yazmış olduğu bir mektupta: "*Eğer düşmana karşı gitmem istenirse*

²¹⁶ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.183.

²¹⁷ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.17-18; 1175 yılında İldenizliler, Tiflis'ten Mekrana şehrine kadarki bölgede bulunan; Azerbaycan, İsfahan, Mazenderan, Irak, Gilan ve Rey'i tek bayrak altında birleştirmişti. Diğer yandan Kirmân, Hilat, Fars, , Musul ve Huzistan'ı kendilerine bağlamış; Tebriz, Hemedan, Nahçıvan ve Gence'yi ise devletin merkez şehirleri haline getirerek güneyde, batıda ve kuzeyde dış baskılara karşı istinatgâhlar oluşturmuşlardı. Bkz. Ebülfez Elçibey, "IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbasiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü", (çev. Muhammet Kemaloğlu) *Gümüshane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S.16, Haziran 2012, s.113; Vardan, İldeniz'den bahsederken, onun Hristiyanları sevdiğini ve onlara iyi davrandığını bu sebeple de ahalinin ona hürmet ve minnet duyduğunu kaydeder. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.201; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasî ve Etnik Yapı*, s.257.

giderim ve etrafıma Türkmenlerden istediğim kadar toplayabilirim” deyişinden anlaşılmaktadır. Bu ifade, Kafkasya’daki Türk yerleşiminin ne kadar yüksek olduğunu göstermesinin yanında İldeniz’in ne kadar nüfuz sahibi olduğuna da işaret etmektedir.²¹⁸

6.2. Atabey Muhammed Cihan Pehlivan’ın Gürcülerle Münasebetleri (1175-1186)

Bu dönemde de Gürcüler yine Azerbaycan üzerine gelmişlerdi. Atabey Cihan Pehlivan, kalabalık bir orduyla onların üzerine harekete geçti. Buradan Gürcü topraklarına girdi. Ona karşı koyamayan Gürcüler, bir elçi göndererek anlaşma yapmak istedikleri bildirdiler. Cihan Pehlivan, kendi istekleri doğrultusunda yapılan anlaşma sonrası Irak’a geri döndü. Kardeşi Kızıl Arslan’ı da Azerbaycan ve Arrân’a vekil olarak bıraktı.²¹⁹

6.3. Atabey Kızıl Arslan’ın Gürcülerle Münasebetleri (1186-1191)

Atabey Kızıl Arslan döneminde, Gürcistan tahtında Kraliçe Tamara vardı ve Rus Georgi Bogolyubskoi ile evlenmişti. Bu sırada Türkmenler Çıldır Gölü civarına akın yapmışlar ancak Gürcü Komutan Gamrasel Kahas-Dze tarafından geri püskürtülmüşlerdi. Aynı anda Erzurum’dan gelen Türkmenler atlı ve yaya olarak Klarjeti Bölgesi’ni istila etmişlerdi. Gürcü ordusu, bunların üzerine yürüyerek yenilgiye uğrattı. Sonrasında da Duvin’e saldırarak yağma etti. Ancak dönüşte Duvin ve Surmarı’daki Türk askerlerinin saldırısına uğradı. Fakat Gürcü ordusu kısa sürede kendini toparlayıp Kraliçe Tamara’nın kocası önderliğinde tekrardan Duvin üzerine yürüyerek burada büyük bir tahribat yaptı. Devamında ise Gelakun’a sefer düzenledi. Buradaki kalabalık Türkmen grupları Gürcülere karşı koyduysalar da yenilgiden kurtulamadılar. Türkmenlerin yenilgiye uğratılması Gürcülerin yolunu açmış ve Gence’nin aşağısında yer alan Beylekan ve Ağrı Dağı’na kadar olan yerlere akınlar düzenlemelerine ve buraları tahrip etmelerine sebep olmuştu.²²⁰

²¹⁸ Hüseyin Kayhan, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, Kafkasya Özel Sayısı, Ocak 2017, s.207.

²¹⁹ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.19.

²²⁰ Kayhan, “İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı”, s.208-209; ayrıca bkz. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.384-385.

Kızıl Arslan, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul ile uğraşmaktan Gürcülerle uğraşmaya pek vakit bulamamıştı. Bu da Gürcülere cesaret vermiş, onların Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya saldırılarını kolaylaştırmıştı.²²¹

6.4. Atabey Ebu Bekir'in Gürcülerle Münasebetleri (1194-1211)

Kızıl Arslan'ın öldürülmesinin ardından hiç oğlu olmadığı için amcası Muhammed Pehlivan'ın oğlu Ebu Bekir, amcası Kızıl Arslan'ın yüzük ve işaretlerini alarak önce Azerbaycan'a ardından Nahçıvan'a doğru yol aldı. Daha sonra Gence'ye giderek burayı şehrin hâkiminden devraldı. Ardından Azerbaycan ve Arrân emîrleri Ebu Bekir'e bağlılıklarını bildirdiler. Bu sırada kardeşleri Kutluk İnanç ve Emîr Emîran Ömer ile anneleri İnanç Hatun, Rey şehrinde bulunuyorlardı. Ebu Bekir'in bu durumundan memnun olmayan Emîr Emîran Ömer ile Kutluk İnanç, Nahçıvan'da ikamet eden Ebu Bekir'in üzerine gitmek isteğindeydiler. Ancak 1192 yılında Sultan Tuğrul'a karşı giriştiği mücadelede yenilen Kutluk İnanç, Hârezmşah Alâaddin Tekiş'in (1172-1200)²²² yanına; Emîr Emîran Ömer ise Şirvânşah'ın yanına kaçtı.²²³

Şirvânşah tarafından iyi bir şekilde karşılanan Emîr Emîran, sonrasında Şirvânşah'ın kızıyla evlenerek ona damat oldu. Şirvânşah ve Emîr Emîran güçlerini bileştirerek Ebu Bekir üzerine saldırdıysalar da başarılı olamadılar. Bu yenilgi üzerine Şirvânşah ve Emîr Emîran tek çare olarak gördükleri Gürcü Kraliçesi Tamara'dan yardım istemek amacıyla birçok hediye ve paha biçilemez mücevherlerle yüklü bir elçilik heyetini -Emîr Emîran da dâhil- Gürcistan'a gönderdiler. Türklerle sonu gelmez bir mücadele içinde olan Kraliçe Tamara, Emîr Emîran'ı koz olarak kullanmayı düşünmüş, bundan dolayı onu iyi bir şekilde karşılamıştı. Bu yardım talebini kabul eden Kraliçe, Lih Dağı'nın her iki tarafından asker çağırarak üzere haberciler gönderdi.

Bu sırada Kıpçak hükümdarı Sevinç'in kardeşi Savalt, önemli bir miktardaki askerleriyle Gürcülerin yanında bulunmaktaydı. Kraliçe Tamara, Şirvânşah'a mektup yazarak hazırlıklara başlamasını bildirdi. Müttelikler, asker toplamayla meşgulken Emîr Emîran'a tâbi olan Arrân askerlerinden ve Türkmenlerden bir grup da gelip onlara katıldı. Gürcü Kraliçesi'nin etrafında toplanan kuvvetlerden Kıpçakların yanı sıra Klarçeti, Tao,

²²¹ Kayhan, "İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s.209; İldenizliler, Kızıl Arslan döneminde zirve noktasına çıkmış ancak onun öldürülmesiyle kısa bir süre sonra yıkılmışlardır. Bkz. Faruk Sümer, "Kızıl Arslan", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.544.

²²² Alâaddin Tekiş hakkında bkz. Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.355-357.

²²³ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.25.

Hereti ve Kaheti gibi pek çok bölgeden de askerler bulunuyordu. Ordu için hazırlıklar devam ederken Ebu Bekir'in, Nahçıvan'dan Arrân'a doğru yol aldığı haberi geldi. Kraliçe, orduyu Somkhet'de topladı. David Soslan önderliğinde harekete geçen Gürcü ordusu Ebu Bekir üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Ebu Bekir, Gürcülere yenilerek ilk olarak Beylekan sonra da Nahçıvan'a gitti. Emîr Emîran, savunmasız kalan Azerbaycan'ı ele geçirmek için ileri harekâta devam ederek Gence şehrini kuşattı. Yanında bulunan Gürcü askerlerinden korkan halk şehri teslim etmek istemediyse de Emîr Emîran'ın şehri teslim ettikleri halde Gürcü askerlerinin çekileceğini söylemesi üzerine Gence'yi Emîr Emîran'a bıraktılar. O, başkent Gence'ye girerek Ebu Bekir'in kaçmasıyla boş kalan Azerbaycan Atabeyliği tahtına oturdu. Gürcü askerler de verilen söz gereği şehri terk ettiler. Ancak Emîran'ın hükümdarlığı uzun sürmedi. Emîran'ın bir ay içerisinde ölmesi üzerine Gence halkı Ebu Bekir'e haber yollayıp onu şehre davet ederek şehri ona teslim etti. Ebu Bekir, Gence'nin yönetimini oğluna bırakarak Nahçıvan'a geri döndü. Bu durumdan haberdar olan Kraliçe Tamara, Gence'ye doğru harekete geçti. Gence'ye gelen Gürcüler, Ebu Bekir'in oğlu tarafından geri püskürtüldüler. Şehri alamayacaklarını anlayan Gürcüler, Nahçıvan üzerine yürüdüler. Gürcülerin geldiğini haber alan Ebu Bekir, Tebriz'e kaçtı. Gürcüler, bunun üzerine yönlerini Nahçıvan'a çevirdiler. Burada Ebu Bekir'in annesi Zahide Hatun, Gürcülerin saldırılarını engellemek amacıyla onlara değerli mallar verdi. Bu şekilde şehri yağma ve tahripten kurtararak Gürcülerin geri dönmesini sağladı.²²⁴

Gürcüler, Nahçıvan'ı yağmalamasa da dönüş yolundaki köyleri yağma etmekten geri durmadılar. Birbiri ardına kale ve şehirleri zapt ederek buralara kendi valilerini atadılar. Beylekan ve Nahçıvan'ı haraca kestiler. Onlar, bu şekilde ülkeyi istila ve yağma ederken Ebu Bekir eğlenceye dalmış hatta emîrlere, Gürcüler hakkında kendisine bir şey söylenmemesini emretmişti. Gürcüler karşısında etkisiz kalan Ebu Bekir, bir Gürcü prensesiyle evlenerek onlarla akrabalık bağı kurdu ve bir süreliğine de olsa Gürcü akınlarını durdurmayı başardı.²²⁵

6.5. Atabey Özbek'in Gürcülerle Münasebetleri (1211-1225)

Atabey Özbek; Azerbaycan tahtına oturduğu vakit Gürcülerin, Türkler üzerine olan saldırıları hız kesmeden devam etmekteydi. Öyle ki Gürcüler; Arrân, İç Basean, Barkuşat

²²⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme II*, s. 133; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.25-27; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.386-387; Kayhan, "İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s.209-211.

²²⁵ Kürkcüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.59.

ve Malazgird'e kadar saldırılarını genişletmiş; Duvin, Gardman, Çarek, Hert, Gence, Kars, Şamkor, Vagharshakert, Ani, Anberd, Kağızman, Becni, Garin, Surb Mari, Partav ve Çarabert'i hâkimiyetleri altına almışlardı.²²⁶

Saldırıların artması üzerine Atabey Özbek, hamisi Hârezmşah Muhammed'i (1200-1221) gelişmelerden haberdar ederek Gürcülerin, ülkesini yağma etmesinden dolayı ekonomik sıkıntı içinde olduğunu ve yıllık haracını veremeyeceğini bildirdi. Hârezmşah, olan bitenden haberdar olunca Özbek'i bağısladı hatta Gürcü Kralı'na mektup yazarak bu akınların durdurulmasını isteğinde bulunurken diğer yandan ciddiyetini belli etmek amacıyla da hazırda 50.000 kişilik bir ordu bulundurdu. Bunun üzerine Gürcü Kralı, Hârezmşah'ı seferden vazgeçirmek amacıyla bir elçi yolladı. Moğol saldırıları sonucu tahrip olan Beylekan'ın halkı geri dönmüş ve şehri yeniden imar etmeye başlamıştı. Halkın bu işle meşgul olmasını fırsat bilen Gürcüler, bir baskın düzenleyerek şehri ele geçirip tahrip ettiler. Şehir halkını da kılıçtan geçirdiler. Atabey Özbek ise eğlenceye dalmış olduğundan bu duruma seyirci kaldı.²²⁷

Atabey Özbek, 621/1224 yılında İran'a giren Cengiz Han'ın önünden kaçan Hârezmlileri önce himayesine aldıysa da Moğol baskılarına dayanamayarak teslim etmeye mecbur kaldı. Bir sonraki yıl ise Gürcülerin Azerbaycan'ı istila girişimleri daha yeni savuşturulmuşken Hârezmşah tehlikesi ortaya çıktı. Atabey Özbek, korkusundan Tebriz'in yönetimini eşi Melike Hatun'a bırakarak Gence'ye kaçtı. Ancak Celâleddin Hârezmşah, burayı ele geçirip devletin başkenti yaptı. Özbek ise sığınmış olduğu Alincak Kalesi'nde, bu haber üzerine üzüntüsünden öldü. Böylelikle Azerbaycan Atabeyliği, Nahçıvan ve çevresinin hâkimiyetini tamamıyla kaybetti.²²⁸

²²⁶ Kayhan, "İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s.212.

²²⁷ Kayhan, "İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s.212.

²²⁸ Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s.59; Gülay Öğün Bezer, "İldenizliler", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.84; İldenizliler hakkında ayrıca bkz. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.371-376.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ VE KAFKASYA

1. I. İzzeddin Mesud Dönemi (1116-1155)

I.İzzeddin Mesud'un Anadolu Selçuklu tahtına çıktığı dönemde, Anadolu'daki siyasî üstünlük Emîr Gazi'nin idaresindeki Danişmendlilere²²⁹ geçmişti. Diğer yandan Trabzon Hâkimi Konstantin Gabras, Anadolu Selçukluları ile Bizans'a karşı bir ittifak içine girmişti ki II. Haçlı Seferi gerçekleşti. Danişmendli Beyi Melik Muhammed'in ölmesi üzerine oğulları arasında taht mücadelesi başladı. Bu sebeple Danişmendlilerin, Anadolu'daki otoritesi sarsıldı. Anadolu Selçuklu Devleti ise ülkedeki hâkimiyetini yeniden sağlamayı başardı.²³⁰

I.İzzeddin Mesud'un saltanat tahtında olduğu dönemde Gürcüler, Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. 1115'te ilk olarak Çoruh boyları, 1116'da Pasinler ve 1118'de de Azerbaycan'a karşı saldırılar gerçekleştirdiler. Gürcülere karşı birlik olan Artuklu Emîri İlgazi, Erzurum Emîri Togan Arslan ve Saltuklu Meliki Emîr Ali karşı taarruza geçseler de Kıpçaklar tarafından desteklenen Gürcü ordusuna yenildiler. Diğer yandan Ani, 1124'te, bölgedeki Hristiyan halk tarafından Gürcülerin idaresine verildi. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın, 1064'te fethettiği şehir altmış yıl sonra Hristiyanların hâkimiyetine geçti.²³¹

2. II. İzzeddin Kılıçarslan Dönemi (1155-1192)

İzzeddin Mesud'un ölümünden sonra yerine oğlu İzzeddin Kılıçarslan, Konya'da saltanat tahtına oturdu.²³² Selçuklular bu dönemde, Anadolu'da siyasî birliği sağlama gayreti içine girmişlerdi. Bizans, bu durum karşısında boş durmayıp Selçukluları zayıf düşürmek için çeşitli ittifaklar içerisine girmişti.²³³ I.Manuel Komnenos, Suriye'de

²²⁹ Danişmendliler hakkında bkz. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, sa.125-137; Ali Öngül, *Selçuklular Devri Anadolu Beylikleri*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2018, sa. 1-27; Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, sa.60-95.

²³⁰ İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007, s.109; "Haçlı Seferleri" hakkında geniş bilgi için bkz. Güray Kırpık, *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

²³¹ Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s.109-110.

²³² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.26.

²³³ II. Kılıçarslan, Selçuklu tahtına oturduğunda kendine karşı ittifaklar oluşmaya başladı. Bunlardan ilki Kardeşi Şahinşah ile Danişmendli Beyi Yağıbasan arasında olmuştu. Ankara-Çankırı civarlarına çekilen

bulunan Franklardan yardım talebinde bulunurken diğer yandan Danişmendli Yağlıbasan'la da ittifak kurmuştu. II. Kılıçarslan'ın, Ankara ve Çankırı meliki olan kardeşi Şahinşahı da Selçuklu tahtına oturtma sözüyle bu ittifakın içine kattı. Gürcü Kralı III. Giorgi'nin, Bizans İmparatoru I. Manuel ve kuzeni Andronikos ile irtibat halinde olması ise kurulan bu ittifakı desteklediğinin göstergesidir.²³⁴

Bu ittifakı bozmak amacıyla II. Kılıçarslan, İmparator Manuel ile görüşmek üzere İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bunu İmparator'a bildirmek ve müsaade almak için de Sultan, kendi Divan Reisi'ni oraya gönderdi. Manuel, bu ziyarete memnun olup yeminli teminat verince Kılıçarslan, İstanbul'a, Manuel'in yanına gitmek üzere yola çıktı. İstanbul'da büyük iltifatla karşılanan Selçuklu Sultanı, seksen gününü orada geçirdi.²³⁵

2.1. II. İzzeddin Kılıçarslan'ın Gürcülerle Münasebetleri

Anadolu'da, yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler yaşanırken, bu sıralarda Gürcistan tahtında bulunan III. Giorgi de yerine geçecek bir oğlu olmadığından, kızı Tamara'yı, yerine halef ilan etti. Yazlık sarayına çağırıldığı eristav ve komutanlara İncil üzerine yemin ettirip Tamara'ya biat etmelerini istedi. Böylece Tamara'nın halefliği kabul görmüş oldu.²³⁶

Kraliçe Tamara'nın ilk yıllarında, Gürcülerin, komşuları olan Türklere saldırmadıkları görülse de Anadolu'da güçlü bir siyasî yapının kalmadığını anlayıp tekrardan istila hareketlerine girişmeleri için çok zaman geçmeyecektir. Büyük Selçuklu Devleti içerisinde karışıklıkların yaşanması, buna mukabil Anadolu'daki Türk beyliklerinin de zayıflamış olması Gürcülerin yeniden harekete geçmesi için önemli sebeplerdendi. Tamara'nın kocası David idaresindeki Gürcü ordusu Erzurum'a kadar gelmiş fakat Saltuklu Beyi Nasıreddin Muhammed'in ve halkın büyük gayretiyle şehri ele geçirmeyi başaramamıştı. Gürcü ordusu, Saltuk ülkesini terk etmeye mecbur kaldı fakat daha sonra Kars üzerine yöneldiler. Burayı almayı başardılar. Bir İslam şehri olan Kars'ın

Şahinşah burada Yağlıbasan'la işbirliği içine girmişti. Ancak etkili bir ittifak olmadı. İkinci ittifak teşebbüsü de Bizans İmparatoru Manuel ile Musul Atabeyi Nureddin Mahmud arasında gerçekleşti. Manuel, Kilikya bölgesine gelerek (1159) bu ittifakın kurulmasını sağlasa da Bizans ordusu, II. Kılıçarslan tarafından durduruldu. Üçüncü ittifak girişimi ise İmparator Manuel, Şahinşah ve Yağlıbasan arasında kuruldu. Bkz. Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Mart 2012, s.170-171.

²³⁴ Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.48-49.

²³⁵ *Mihail Vekayinâmesi*, s.190-191; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s.334; ayrıca bkz. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (yayına haz. Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001, s.149.

²³⁶ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.193.

Gürcülerin eline geçmesini İbnü'l Esir: “*Türkler için büyük bir keder oldu*” şeklinde nitelendirmiştir. Kraliçe Tamara, şehri Gürcü kumandan İvane'ye teslim etti. İvane, “Emîrlere Emîri” unvanıyla buradaki sınırların güvenliğinden sorumlu tutuldu. Yaşanan bu gelişmeler Doğu Anadolu'daki Türk-İslam âlemini rahatsız etmişti. Bu sebeple Anadolu Selçukluları, Gürcülerin bu saldırılarına bir son vermek için Rükneddin Süleymanşah döneminde Gürcistan üzerine sefere çıkacaktır.²³⁷

3. II. Rükneddin Süleymanşah Dönemi (1196-1202)

3.1. Erzurum'un Selçuklu Hâkimiyetine Alınması (1202)

Selçuklu tahtına oturan Rükneddin Süleymanşah, Anadolu'nun fethedilmeye başlanmasıyla beraber Saltukluların hâkimiyetinde olan Erzurum'u almanın yollarını aramaya başladı. Bunun için de Erzurum üzerine harekete geçti. Selçuklu Sultanı şehre yaklaşırken Saltuklu Beyi Melik Alâaddin de onunla bir anlaşmaya varabilecekleri düşüncesindeydi. Fakat Rükneddin onu esir aldı ve Erzurum'a hâkim oldu. Böylece Erzurum, Saltukluların elinden çıkmış oldu.²³⁸

3.2. II. Rükneddin Süleymanşah'ın Gürcistan Seferi (1202)

Rükneddin Süleymanşah, Erzurum'u hâkimiyeti altına aldığı sene içerisinde Türk-İslam topraklarına Kıpçaklarla birlikte istila hareketlerinde bulunan, Kars'ı alan ve Erzurum kapılarına kadar ilerleyen Gürcülere karşı harekete geçti.²³⁹ Bunun için komşu devletlere ve beyliklere elçiler gönderip onlardan Gürcüler üzerine çıkılacak sefere hazır olmalarını buyurdu. Sultanın, Elbistan hâkimi olan kardeşi Melik Mugiseddin Tuğrulşah ile Melik Fahreddin Behramşah bu emre ilk uyanlardan oldular.²⁴⁰

Rükneddin Süleymanşah, aynı zamanda Gürcü Kraliçesi'ne de bir elçi ve bir de mektup gönderdi.²⁴¹ Mektupta şunlar yazılıydı: “*Göklerin altında yükselmiş sultanların en yükseği, Allah'ın yardımcısı ben, Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı olan sana, Tamara'ya bildiririm ki her kadın akılca zayıftır. Sen Gürcülere Allah'ın sevgilileri olan Müslümanları katletmek için kılıç çekmelerini, bundan başka da hür bir milleti köle*

²³⁷ Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s. 49-50.

²³⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.35; Müneccimbaşı, Erzurum'a yapılan bu seferin tarihini 1202 olarak verirken; İbni Bibi, 1201 olarak belirtmiştir. Bkz. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.35; İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye I*, s.14.

²³⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, C.I-II*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1975, s.360.

²⁴⁰ İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye I*, s. 91.

²⁴¹ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, s.360-361.

tutmalarını emretmişsin. İşte ben, Türklerin adaletini yaymaya, sana ve halkına, Allah'ın surf bizim elimize verdiği kılıcı çekmemenizi anlatmaya geliyorum. Muhammed'in resullüğünü kabul eden ve kendi dinini inkâr edip, haçı huzurunda kıracak olanların hayatlarını bağışlayacağım.”²⁴²

Gürcü topraklarına giren elçi, Tamara'nın huzuruna getirildi. Mektubu takdim ettikten sonra, Kraliçe'ye: *“Eğer Kraliçe kendi dinini terk ederse Sultan onu zevceliğe kabul edecek; reddettiği takdirde ise onu cariyeye yapacaktır.”* Mesajını ilettili. Bu sözler üzerine başkumandan Zakaria, elçiyi tokatlayarak: *“Elçi olmasaydın bu küstahça hareketine karşılık önce dilini sonra da başını keser ve bu küstahlığının cezasını verirdim.”* dedi.²⁴³

Kraliçe Tamara, mektubu soğukkanlılıkla okuduktan sonra devlet ricalini yanına çağırarak meseleyi onlarla da konuştu. Olayı müzakere ettikten sonra Lih Dağı'nın iki tarafındaki ve Derbend'e kadarki olan yerlerdeki askerlerinin toplanması emrini verdi. Kısa zamanda toplanan askerlerle birlikte Cavaketi civarında bulunan Meryem Ana Kilisesi'ni ziyaret etti. Hemen sonrasında, ordu harekete geçti. Erzurum-Pasin yakınlarına kadar geldiler. Oradan Kars'a doğru ilerlemeye başladılar. Tamara, şehre bir günlük mesafede durarak kendi elçisinin eşliğinde Selçuklu Sultanı'nın elçisini geri yolladı. Elçiye bir de mektup verdi. Kraliçe'nin elçiyle yolladığı mektubunda: *“ Ey Rükneddin! Mutlak kudret sahibi Allah'a tam güvenle, Meryem Ana'ya dua ederek ve ümidimi mukaddes haça bağlı olduğu halde gökleri gazaba getirmek üzere yazılmış mektubunu okudum ve orada Allah'ın muhakeme edeceği kötülüğünün delillerini gördüm. Allah'ın adına boş yere yemin edenlerin onun tarafından cezalandırılacağını bilmiyor musun? Sen, para ile topladığın orduna; ben ise ne servetime ne orduma ne de diğer insani şeylere değil yalnız mutlak kudret sahibi Rab oğluna ve senin tahkir ettiğin İsa haçına itimat ederim. Bana yolladığın mesaja göre Hazreti İsa'nın adını taşıyan ordumu sana saygı göstermek için değil mağrur yüreğini mahçup etmek ve Allah'a küfretmemeyi bizzat kendisi tarafından öğrenmen için sana karşı sevk ediyorum. Seninki değil onun iradesi yerine gelsin, senin adaletin yerine Allah'ın adaleti yerine getirilsin. Cevabımın tam zamanında yetişmesi ve tedbir almasını diye*

²⁴² Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 406.

²⁴³ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 406.

adamlarımdan birini de sana gönderiyorum. Harekete geçirdiğim ordum ise kapına dayanmış bulunmaktadır."²⁴⁴ yazıyordu.

Gürcü ordusu, Başkumandan Zakaria, Şalva ve İvane gibi meşhur kumandanların komutasında ilerliyordu. Erzurum'dan harekete geçen Türkmen ordusu da Pasinler ve Sarıkamış üzerinden gelmekteydi. Micingerd Kalesi civarına gelindiğinde burada karargâh kuruldu. Aksarayî'nin ifadesine göre Gürcüler, Selçuklu ordusunu karargâhta dinlenmekte oldukları bir vakit pusuya düşürdüler. Neye uğradığını anlayamayan Türkler, karargâh ve çadırlarla birlikte ganimetlerini de bırakarak kendilerini rahatlıkla savunabilecekleri bir yere çekildiler.

Bu esnada, Sultan'ın saltanat şemsiyesini (çetr) taşıyan çetrdarın atının ayağının takılmasıyla sancak yere düştü. Bunu gören askerler, Sultan'ın başına bir iş geldiğini düşünerek aralarında bir kargaşa yaşanmasına sebep oldular. Düşen çetr kaldırıldı ve çavuşlar tarafından askerlere toplanma emri verildi. Bunun yanı sıra Sultan da kumandanları bizzat isimleriyle çağırdı ancak ordu bu kargaşadan kurtulamadı. Her iki tarafın öncü kuvvetleri arasında çatışmalar başlamasına rağmen Selçuklu ordusunun büyük bir kısmı daha henüz toparlanamamıştı. Düşman hücumları daha bir şiddetlendikçe Türkler kaçmaya çalışıyordu fakat bu mümkün olmuyordu. Etrafları sarılan Türkler ya öldürülüyor ya da esir alınıyordu. Türk ordusu mağlup olmuştu. Mücadelenin kaybedildiğini gören Rükneddin Süleymanşah; Melik Tuğrulşah, diğer emîr ve askerleriyle birlikte Erzurum'a çekildi. Gürcüler, Türklerin ordugâhını işgal ederek pek çok değerli eşyanın bulunduğu zengin bir ganimet elde ettiler. Esir edilen Türk beylerinin arasında Erzincan Beyi Behramşah da bulunuyordu.²⁴⁵ Onun da esir edilen diğer Türk beyleri ve askerleri ile birlikte Tiflis'e gönderildiğini ve buradaki gelişmeleri Mengücekler başlığı altında anlattığımız için tekrar değinmiyoruz.

Bu bozguna rağmen Anadolu'nun hâkimiyeti halen daha Selçukluların elindeydi. Mardin Artuklu Emîri Artuk Arslan, Mardin'i kuşatma altına alan Eyyubî Hükümdarı Meliküladil'e karşı Süleymanşah'a itaatini bildirmişti. Aynı zamanda Diyarbakır ve Hasankeyf Artuklu Emîri II. Sökmen de Selçuklu tâbiyetini kabul etmişti. Böylece Anadolu Selçuklularının hâkimiyet alanı Diyarbakır ve Mardin'e kadar genişlemişti. Yine

²⁴⁴ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 406-407.

²⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2004, s.282; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 202-203.

aynı dönemde Eyyubîlerin Samsat Hükümdarı Eftal da Selçuklu Sultanı'na bir elçi göndererek onun hâkimiyeti altına girmeyi kabul etti. Bunların yanı sıra Sultan'ın kardeşi Melik Muhiddin Mesud'un Ankara'yı merkez tutarak; Çankırı, Eskişehir, Kastamonu ve Bolu şehirleri ile civar yörelerini elinde bulundurup buralarda hâkimiyet sürmesi onu rahatsız ediyordu. Anadolu'da siyasî birliğini sağlama gayesinde olan Rükneddin Süleymanşah, kardeşinin hâkimiyetinde olan topraklar üzerine harekete geçti. Ankara'yı kuşattı. Uzun süren bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi. Böylece kardeşinin buradaki hükümranlığı son buldu. II. Rükneddin Süleymanşah'ın hükümdarlığı kısa bir zaman dilimini kapsasa da o, bu süre zarfında Anadolu Selçuklu Devleti'ni iç çatışmalardan kurtarmış, siyasî birliği kurma yolunda önemli başarılar elde etmişti.²⁴⁶

4. I. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi (1205-1211)

II. Kılıçarslan'ın 26 Ağustos 1192'de vefat etmesinin hemen ardından I. Gıyâseddin, Konya'yı ele geçirerek Anadolu Selçuklu tahtına oturdu. Lâkin Gıyâseddin Keyhüsrev'in dört yıllık saltanatı sırasında Rükneddin Süleymanşah, kardeşlerinin Orta ve Doğu Anadolu'daki topraklarını ilhak ettikten sonra Gıyâseddin Keyhüsrev'i de tahtından edip yerine geçti.²⁴⁷

Tahtı elinden alınan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, bir süre Anadolu'da kalmış, sonrasında İstanbul'a giderek bir müddet burada ikamet etmişti. İstanbul'da kaldığı süre içinde Bizans'ın hatırı sayılanları arasında bulunan Manuel Mavrozomes'in kızıyla evlenmişti. Anadolu'da ise II. Rükneddin Süleymanşah ölmüş, III. Kılıçarslan Sultan olmuştu. Ancak yeni sultanın yaşının küçük olması devlet erkânını memnun etmemişti. Bu sebeple Selçukluların hizmetinde olan Danışmendliler, Emîr Mübarizeddin Ertokuş ile anlaşıp I. Gıyâseddin'i tekrardan tahta çıkması için Konya'ya çağırdılar. Bu çağrıya olumlu yanıt veren I. Gıyâseddin, kayınpederi ile birlikte yola çıktı. Konya'ya gelen Gıyâseddin, Küçük Sultan III. Kılıçarslan'a Tokat şehrinin idaresini verdi. Kendisi de ikinci kez tahta oturdu.²⁴⁸

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu ikinci sultanlığı döneminde de Selçuklu-Gürcü ilişkileri önemini korumaktaydı. Gürcülerle olan mücadeleyi yönlendiren ise Erzurum'da bulunan Mugiseddin Tuğrulşah'dı. Mugiseddin Tuğrulşah, Gürcülerin; Azerbaycan,

²⁴⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.556-557.

²⁴⁷ Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s.111-112.

²⁴⁸ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.124-125.

Ahlatşah ve Saltuklu topraklarını işgal etmeleri üzerine, Gürcistan üzerine harekete geçti. Gürcülerle girdiği mücadele sonucunda, onları bozguna uğratarak pek çok esir ve ganimet elde etti (1205).²⁴⁹ Bu mücadele esnasında birçok Gürcü askerini öldürmüştü ve bunların arasında meşhur Gürcü Komutanı Zakaria da vardı.²⁵⁰

Bu dönemin diğer önemli bir gelişmesi ise Karadeniz'in doğusunda yeni bir siyâsi teşekkül olarak ortaya çıkan Komnenosların, buradaki etkinliklerini gitgide artırıyor olmalarıydı. Haçlıların, İstanbul'u işgali sırasında buradan kaçarak Anadolu'ya gelen Bizanslılar, bu topraklarda iki devlet kurmuşlardı. Biri Theodoros Laskaris tarafından 1206'da kurulan İznik Rum Devleti, diğeri ise Komnenos Hânedanı tarafından Trabzon merkezli kurulan Rum Devleti idi (1204-1461). Trabzon'u devletin merkezi haline getiren ve Karadeniz sahillerindeki etkinliklerini giderek artıran Komnenoslar, buldukları bölgede hâkimiyetlerini güçlendirmede İznik Rum Devleti'ne karşılık daha başarılı olmuşlardı. Fakat İstanbul'un Haçlılar tarafından işgali ve Komnenosların Karadeniz'deki yayılma hareketleri, Anadolu'daki transit ticareti durma noktasına getirmişti. Diğer yandan Trabzon Rum İmparatoru Aleksios Komnenos, Samsun (Amisos)'u almak gayreti içerisinde girmişti. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Theodoros Laskaris bu nedenlerden dolayı aralarında bir anlaşma yaparak Komnenos'a saldırdılar. Bu ikili ittifaka karşı çok fazla direnemeyen Komnenos mağlup oldu ve sonuç olarak ticaret yolunun emniyeti sağlanmış oldu.²⁵¹

5. I. Alâaddin Keykubad Dönemi (1220-1237)

I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) ölmesi üzerine Alâaddin Keykubad, devlet adamları tarafından Selçuklu tahtına çıkarıldı. Alâaddin Keykubad'ın hükümdarlığı döneminde, Anadolu Selçuklu Devleti büyük bir ilerleme kaydetmiş, hem siyâsi hem askerî hem de idarî alanda en parlak devrini yaşamıştır.²⁵²

5.1.Yassıçemen Savaşı (1230)

Sultan Alâaddin Keykubad, ortalığı kasıp kavuran Moğol akınlarının başladığı bir dönemde Selçuklu tahtına oturmuştu. Bu yüzden de ilk olarak Moğollara karşı önlem alma

²⁴⁹Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s.115; Osman Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2004, s.29-30.

²⁵⁰ Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.59; Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*, s.30.

²⁵¹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.125.

²⁵² İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye I*, s.15-16.

yoluna gitti.²⁵³ Celâleddin ise bu dönemde Hârezmşahların başına geçmiş ve Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad'a, Moğollara karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştu. Bu teklif, Sultan Alâaddin tarafından da olumlu karşılanmıştı. Fakat Celâleddin, Müslümanların hâkimiyetinde bulunan Ahlat'ı kuşatmış ve yönünü Anadolu'ya çevirmişti. Sultan Alâaddin Keykubad, Celâleddin'e aynı ırktan olduklarını hatırlatıp dinsel bağlarına vurgu yaparak Moğollara karşı birleşmeleri gerektiğini söylüyordu. Aynı zamanda o, Celâleddin Hârezmşah'a dostluk ve ittifak teklifinde de bulunmuştu. Ancak iyi bir asker olduğu kadar iyi bir siyaset adamı olmayan Celâleddin, yanlış tavırlarını bırakmaya yanaşmayınca iki hükümdar arasında çarpışma kaçınılmaz oldu.²⁵⁴

Sultan Alâaddin, ordusunu Akşehir'de toplamıştı. Bundan haberdar olan Celâleddin, askerleriyle birlikte harekete geçti. Hârezmşah ve Selçuklu orduları karşı karşıya geldi ve iki taraf arasındaki çatışmalar Cuma günü başladı. Cumartesi günü de devam eden mücadelede Hârezm ordusu kırıldı. Pek çok Hârezmli asker öldürülürken bir o kadarı da esir edilmişti. Böylece Yassıçemen Savaşı olarak anılacak olan bu savaşta Celâleddin'in ordusu mağlup edildi. Bununla beraber Sultan, Hârezmşah'ın müttefiki ve kendisinin amcazadesi olan Erzurum Meliki Cihanşah'ı da bertaraf edip toprakları üzerinde Selçuklu hâkimiyetini kurdu.²⁵⁵

5.2. Kemaleddin Kamyar'ın Gürcistan Seferi (1231)

Hârezmşah Sultanı Celâleddin'in ölümünün ardından Selçuklu Devleti, dünyaya korku salan ve Anadolu sınırlarına gelerek ta Malatya'ya kadar akınlarını genişletmiş olan Moğollarla komşu olmuştu.²⁵⁶ 1231 yılı içerisinde Alâaddin Keykubad'a, Moğolların, Sivas yakınlarına kadar geldikleri ve buralarda akınlar yaptıkları haberi geldi. Haberi alan Sultan, durumdan rahatsız oldu. Yanındaki asker sayısı yeterli değildiyse de Kemaleddin

²⁵³ Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s. 61.

²⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.295.

²⁵⁵ Gregory Ebu'l Farac (Bar Hebraeus), *Ebu'l Farac Tarihi II*, (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1950, s.528; Kazvini, *Târih-i Güzide*, s.381; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.295; Mîrhând, *Ravsatu's-Safâ: Tabaka-i Selçukiyye*, s.271; İbni Bibi'nin naklettiğine göre Sultan Celâleddin, Yassıçemen Savaşı öncesi ordusunu hazır hale getirdikten sonra bir tepeye çıkmış ve oradan Selçuklu ordusunun durumunu gözlemişti. Selçuklu ordusunu gören Celâleddin'in: "Eğer bu ordu benim olsaydı, bunlarla Tatar ordusuyla savaşa girseydim. Onların damarlarını çıkarır ve o azgın köpeklerin kanlarıyla yeryüzünün otlarını sulardım." demiştir. Bkz. İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye -I-*, s.407-408; Yassıçemen Savaşı'yla ilgili kısa bilgi için bkz. Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*, s.75.

²⁵⁶ İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye I*, s.17.

Kamyar'a bu hazır askerlerle Moğollara karşı gitmesini söyledi. Kemaleddin Kamyar, Sivas'a geldiğinde Moğolların orayı terk etmiş olduğunu gördü. Oradan Erzurum'a gitti ve Emîr Mübarizeddin Çavlı ile buluşup durumu görüştü. Emîr Mübarizeddin, ona, Moğolları takipten vazgeçerek asker toplanana kadar yanında kalmasını daha sonra da toplanan askerlerle Abhaz ve Gürcüler üzerine yürümesi tavsiyesinde bulundu. Çünkü Moğolların Sivas üzerine akınlarda bulunmasına Gürcü Kraliçesi Rusudan sebep olmuştu. Emîr Kemaleddin, Mübarizeddin'in bu görüşünü uygun bulmuştu. Bir müddet Erzurum'da kalarak asker toplanmasını bekledi. Bu esnada Emîr Kemaleddin ile Emîr Mübarizeddin muhasara aletlerini düzeltip işi yalnız başka yerlerden gelmiş olan piyade kuvvetlerine bırakmayarak bu mevcuda ayrıca 5.000 piyade daha ilave ettiler. Ordunun hazır olmasıyla Gürcistan'a doğru yola çıktılar. Bir hafta içinde meşhur Gürcü kalelerinden otuza yakını ele geçirildi. Ardından Gag Kalesi'ne giderek burayı da mancınıklarla ve kılıç kuvvetiyle zapt ettiler.²⁵⁷ Gürcü Kraliçesi Rusudan, Selçuklu askerlerinin topraklarına girdikleri, sınırdaki şehir ve kaleleri ele geçirdikleri haberini alınca memleketinin ileri gelenlerini toplayarak içinde buldukları durumu onlarla görüştü. Yapılan görüş alışverişi sonrasında da Selçuklularla barış yapmak ve iyi geçinmek çarelerine başvurmayı uygun görmüştü.²⁵⁸

Kraliçe, bu düşüncelerle evvela Emîr Kemaleddin'le muhabere kapısını açarak ona, bir özür mektubuyla beraber çeşitli hediyeler gönderdi. Mektubunda: *"Ben padişahın kullarıdanım. Her ne buyrulursa boyun eğerim. Padişah lütf ve kereminin büyüklüğünden beni bağışlar, memleketimin yıkılmasını uygun bulmaz ve yapılan bu zulümleri bana lâıyk görmez. Melikülümeranın büyüklüğünden ümit ederim ki memleketimin geri kalanını bana bırakır ve sulh dilekelerimizi Sultan'ın yüce dergâhına arz ederler. Eğer bize iyilik yapmak arzusunu gösterirlerse bu dileğimizi arada bir hısumlık ve dünürlük yapmakla da kuvvetlendirmiş olurlar. Bizim hatırımızdan geçen şey, benim Selçuk soyundan ve David neslinden gelmiş olan kızımı memleket komşuluğu dolayısıyla*

²⁵⁷ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.68; İbni bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)* (Türkçeye çev. M. Nuri Gençosman), (notlar: Feridun Nafiz Uzluk), Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s.166; İbni Bibi, *Selçuknâme*, Mükrimin Halil Yinanç, (haz. Refet Yinanç- Ömer Özkan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.133; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.477; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.76; Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*, s.85.

²⁵⁸ İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s.167; Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*, s.86; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s.76; ayrıca bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.479.

İslam Meliki Gıyâseddin Keyhüsrev'in zevceliğine vermektir." diyerek durumunu arz eder.²⁵⁹

Emîr Kemaleddin, Selçuklu askerlerinin Gürcü topraklarında gerçekleştirdiği fetihleri ve elde edilen ganimetlerin çokluğu haberiyle birlikte Kraliçe'nin bu teklifini Sultan'a arz etti. Sultan, bu tekliften büyük memnuniyet duyarak Kraliçe'nin isteklerini kabul etti.²⁶⁰

5.3. Kemaleddin Kamyar'ın Ahlat Seferi (1231)

Selçuklu Sultanı'na; Ermeni diyarında tehlikenin baş gösterdiği, Ermeniye bölgesinin hâkimi Melik Eşref'in zevk ve sefaya düşmüş olup memleketin sorunlarıyla ilgilenmediği, memleketin sık sık Moğol istilalarına maruz kaldığı, halkının tutsak edildiği, hatta bazı Hâzerm kuvvetlerinin o taraflarda başıboş dolaşarak yol kesicilik yaptıkları haberini gönderdiler. Bunun üzerine Sultan, Kemaleddin Kamyar'a, bütün ordu ve maiyetiyle beraber Ahlat üzerine gidip Ahlat ve Bitlis'ten ta Tiflis'e kadar bütün Ermeniye'yi zapt etmesini söyledi. Bu emir üzerine Kemaleddin Kamyar; Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlat'a vardı. Buraya geldiğinde ise şehri ıssız ve harap bir vaziyette buldu. Ahlat'ta kalan halk Sultan'ın ordusunu ve sancağını sevinçle karşılayıp Cuma günkü hutbeyi de Selçuklu Sultanı adına okuttular.²⁶¹

Selçuklu ordusu daha sonra Ahlat'tan ayrılarak Van Gölü kenarına indi. Buradan serdarların kumandasında memleketin her tarafına ayrılan askerî müfrezeler, Ermeniye diyarının tamamını Selçuklu hâkimiyetine aldılar.²⁶²

6. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi (1237-1246)

Sultan Alâaddin Keykubad'ın ölümünden sonra yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev geçti. Onun döneminde iç karışıklıklar baş göstermekle beraber aynı zamanda Moğollar, Anadolu'yu istilaya başlamıştı. Bu dönemki Selçuklu-Gürcü ilişkilerinin daha çok Moğolların safında yer alan Gürcülerle alakalı olduğu görülmektedir.²⁶³

²⁵⁹ İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s.167; İbni Bibi, *Selçuknâme*, s.134.

²⁶⁰ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.68.

²⁶¹ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.68-69; İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s.168-169; İbni Bibi, *Selçuknâme*, s.135; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.397-398; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.481-482.

²⁶² İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s.169.

²⁶³ Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.66.

6.1. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gürcü Prenses Tamara ile Evliliği

Öncesinde bahsettiğimiz üzere Kemaleddin Kamyar'ın Gürcistan seferi sırasında Gürcü Kraliçe Rusudan, ona elçi göndererek Selçuklu Sultanı'yla dünür olmak istediğini, kızını Melik Gıyâseddin Keyhüsrev'le evlendirmek isteğini dile getirmiş, Alâaddin Keykubad da bu evliliği uygun görmüştü.²⁶⁴

II. Gıyâseddin, Selçuklu tahtına oturduğunda ilk iş olarak Kirman Müstevfisi Şahabeddin'i bu evliliğin gerçekleşmesi için gerekli işlemleri yerine getirmesi için görevlendirdi. Bunun üzerine yola çıkan Şahabeddin; Gürcistan'a varınca oradaki işlerini düzene koyduktan sonraki birkaç gün içinde de ufak tefek bazı eksiklikleri tamamlamakla meşgul oldu. Hemen akabinde de Gürcü Prensesi Tamara'yı,²⁶⁵ Selçuklu başkenti Konya'ya getirmek üzere yola koyuldu. Erzincan'a gelince Sultan'a haber gönderildi. Sultan da bu doğrultuda karşılama hazırlıklarına başladı. Sultan; Konya'da bulunan komutanlara, gelinin geçeceği yol üzerinde bekleyerek onu saygıyla karşılamalarını, yapılacak şenliklerde eksik bir şey bırakılmamasını emredip kendisi de Kayseri'ye doğru yol aldı. Kayseri'ye gelince burada ziyafet sofraları kurdurmuş, her tarafı meşaleler ve inci taneleri ile süsletmişti.²⁶⁶ Gürcü Prenses, Kayseri'ye varınca da görkemli bir eğlence meclisi düzenlendi. Sonrasında düğün merasimine geçildi ve Sultan, on üç on dört yaşlarındaki nişanlısı Tamara ile vuslata erdi (1238).²⁶⁷

Düğün sonrasında Gıyâseddin; devlet emîr ve büyüklerine, ülkenin ileri gelenlerine, saygın kişilerine huzura girme izni verdi. Hepsi içeri girince Sultan onlara, bol miktarda dinar ve dirhem saçtı. Sonrasında ise emîrlere renkli giysiler, kıymetli hediyeler verdi. Saltanat dergâhına Gürcü emîrlere ve aznavurlar da gelmişti. Bunlara da bol miktarda bağışlarla birlikte büyük iktalar verildi.²⁶⁸

Gürcü Prensesi, evlenmeden önce bazı şartlar öne koşmuştu ve şartlarından biri de dinine dokunulmamasıydı. Bu sebeple de Tamara, memleketinden gelirken Hristiyan elbiseleri giyerek gelmiş ve yanında kilise papazlarını, hizmetçilerini ve mukaddes eşyalarını da getirmişti. Ayrıca annesi Kraliçe Rusudan, Gürcistan'da bulunduğu sürece

²⁶⁴ İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s.199.

²⁶⁵ Bu Gürcü Prenses, Anadolu'da, "Gürcü Hatun" olarak ünlenmiştir. Bkz. Özdemir, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*, s.69.

²⁶⁶ İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s.199-200.

²⁶⁷ Ömer Subaşı, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13,S.33, 2016, s.389.

²⁶⁸ *Ebu'l Farac Tarihi II*, s.537-538; Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", s.389.

kendisine sorun teşkil edeceğini düşündüğü Laşa Giorgi'nin küçük oğlu David'i de kızıyla birlikte Konya Sarayı'na göndermişti. Sultan Gıyâseddin'in David'i öldüreceğini düşünüyordu fakat Selçuklu Sultanı ona çok iyi davranmıştı. Bu durum karşısında hiddetlenen Kraliçe Rusudan, onu öldürtmek için kızı Tamara ile David'in aşk yaşadığı iddiasını ortaya attı. Bunun üzerine Gıyâseddin, David'i yakalatıp Kayseri Kalesi'ne hapsedirdi ²⁶⁹ ve Moğolların buraya gelişine kadar David orada kapalı kaldı. II. Gıyâseddin'in Gürcü Prensesi'nden Alâaddin adında bir oğlu oldu ve üç oğlundan en küçüğü olan Alâaddin'i kendisine veliaht tayin etti. Bunun sebebi ise Sultan Gıyâseddin'in küçük oğlunu hem çok sevmesi hem de annesi tarafından soy olarak diğer kardeşlerine üstünlük sağlamasıydı. ²⁷⁰

Fakat Sultan Alâaddin Keykubad ile Kraliçe Rusudan arasında siyasî amaçlarla kararlaştırılan bu evlilik, her iki tarafa da bir fayda sağlamadı. Çünkü Moğol Komutanı Carmagon, tekrardan harekete geçmiş ve 1238'de Tiflis'i işgal etmişti. Aynı zamanda Gürcü komutanlarının Moğollar ile anlaşmaları üzerine bölge tamamıyla Moğol güçlerinin hâkimiyeti altına girmişti. Kraliçe Rusudan, Moğollara karşı koyamayacağından başkenti terk ederek Kutaisi'ye kaçmıştı. Moğollar ise yanlarına aldıkları ve içinde Gürcülerin de bulunduğu takviye birliklerle Ani ve Kars'a kadar gelerek buraları işgal ettiler. Akabinde Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, Erzurum'a kadar gelerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırlarına dayanmıştı. Bu durum, iki taraf için de çatışmanın kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Ordularına Gürcü birliklerini de katan Moğollar için tek hedef Anadolu topraklarıydı. ²⁷¹

6.2. Moğolların Erzurum'u İşgali (1242)

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol hükümdarı olan Ögedey döneminde Moğol istilasının ikinci evresi başlamış ve meşhur Moğol Kumandanı Carmagon, İran'ın fethiyle görevlendirilmişti. Carmagon; Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve İran'ı itaat altına almayı başarmıştı. Bunların yanı sıra Anadolu Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarına akınlar düzenleyerek Eyyubî ve Artuklu meliklerinin yönetiminde olan Ahlât, Bitlis, Mardin, Harput, Amid ve Meyyafarikin bölgelerini de yağmalamıştı. Daha sonra da bir Moğol keşif

²⁶⁹ Gürcü Vekâyinâmesi'ne göre ise o, II. Gıyâseddin'in emriyle bir kuyuya atılmış ve yedi yıl boyunca orada kalmıştı. Bkz. Duygu Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2017, s.30.

²⁷⁰ *Ebu'l Farac Tarihi II*, s.538; Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", s.389.

²⁷¹ Subaşı, "Gürcü Hatun Tamara", s.389.

birliği, ani bir baskınla Anadolu topraklarına girmiş, Sivas'a kadar ilerleyip burada bir kervansarayı talan edip sonrasında geri dönmüştü (1232).²⁷²

Keşif mahiyetindeki bu akın, Moğol tehlikesinin Anadolu kapılarına dayandığının göstergesiydi. Lâkin Moğollar, kendilerini onca zaman uğraştıran Celâleddin Hârezmşah'ı Yassıçemen'de yenilgiye uğratarak güçlü bir orduya sahip olduğunu gösteren Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı ciddi bir saldırıyı göze alamıyorlardı. Üstelik Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alâaddin Keykubad, uyguladığı akıllıca politikasıyla bir taraftan Moğollara karşı gerekli askerî tedbirleri alırken bir taraftan da onlarla iyi geçinmenin yollarını bulmuş ve Moğolları Selçuklu topraklarından uzak tutmak için Moğol Hanı Ögedey'in tâbiyetinde olmayı dahi kabul etmişti.²⁷³

1237 yılına gelindiğinde olaylar, Moğolların lehine gelişmeye başladı. Çünkü bu yıl içerisinde Alâaddin Keykubad ölmüş ve yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev geçmişti.²⁷⁴ Moğolların; Alâaddin Keykubad'a, onun siyasetine ve Selçuklu Devleti'ne büyük saygıları vardı. Bu saygı, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı da devam etti. Bu dönemde Moğollar, Rusya'nın güneyi ve Orta Avrupa'nın fethiyle meşgullerdi. İran'ı istila ettikten sonra Gürcistan'ı da yağma etmiş ve kendilerine tâbi duruma getirmişlerdi. Irak üzerine de akınlar gerçekleştirdikten sonra yolları Anadolu'ya çevrilmişti. Lâkin Selçuklu'nun güçlü oluşu onları Anadolu'yu istila etmekten alıkoyuyordu. Ancak 1240 yılında Babaîler İsyanı patlak vermiş ve Selçuklular az miktardaki Babaî kuvvetlerine yenilmişti. Bu durum Anadolu'ya saldırmak için tetikte bekleyen Moğollara cesaret vermişti.²⁷⁵

Carmagon Noyan'ın sağlığının bozulması üzerine Moğol ordularının başına Baycu Noyan getirildi. Baycu; Moğol Kağanı'nın nezdinde itibar kazanmak, devlete yani bir çehre kazandırmak ve çocuklarının yanında daimi itibar ve ilgi kazanmak isteğindeydi. Bunları gerçekleştirmek için komutasına tâbi bütün milletlerden asker toplayarak 30.000 kişilik bir orduyla Anadolu üzerine yürüdü.²⁷⁶

²⁷²Erkan Göksu "Erzurum'un Sonbaharı" *Turkish Studies- International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turgic*, Volume 4/ 8 Fall 2008, s.1287.

²⁷³ Göksu "Erzurum'un Sonbaharı", s.1287-1288.

²⁷⁴ Göksu "Erzurum'un Sonbaharı", s.1289.

²⁷⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.448-449.

²⁷⁶ İbni Bibi, *el-Evamirü'l- Ala'ıye fi'l Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme) -II-*, (haz. Mürsel Öztürk), Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996, s.62; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (tercüme: Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009, s.49.

1242 yılına gelindiğinde Baycu Noyan kumandasındaki Moğol ordusu Erzurum'a gelip şehri uzun süre kuşatma altında tuttu.²⁷⁷ Şehirde, surun etrafına kurdukları mancınık ve arradelerle gece gündüz demeden şehre taşlar yağdırdılar. Çok sayıda insanın öldüğü bu savaş esnasında Erzurum Subaşı Sinaneddin Yakut, Moğollara karşı koyarak şehri uzun süre savundu. Kış yaklaştığı için Moğol ordusu geri dönme kararı aldı. Ancak şehrin içinden birisi²⁷⁸ Moğollara haber yollayarak; nefesine, malına ve çoluk çocuğuna aman verilmesi şartıyla savunduğu burcu teslim etmeyi vaat etti. Bu şahsın sayesinde Moğollar Erzurum'u almayı başardılar. Şehirde erkek namına kimseyi hayatta bırakmazken, kadınları esir alıp bunların dışında her kim varsa hepsini öldürdüler. Şehri yağma ettikten sonra ateşe verdiler. Burada farklı dinlere ve farklı topluluklara mensup bir halk tabakası vardı. Moğollar burada buldukları sayısız Tevrat ve İncilleri kendilerine hizmet eden Hristiyan askerlere düşük fiyatlarla sattılar. Bu kitapları büyük bir sevinçle alan askerler, onları kendi memleketlerindeki kilise ve manastırlara hediye ettiler. Papaz, çocuk ve kadın birçok esiri serbest bıraktılar. Moğollar yalnız Erzurum'u değil Anadolu'daki birçok sancağı da yağma ve tahrip etmişlerdi. Selçuklu Sultanı ise bu durum karşısında aciz kalmış hatta Moğolların önünden kaçmış, gizlenmişti. Öldüğü söylentileri de yayılmıştı. Bu akından yüklü bir ganimetle dönen Moğol ordusu şevk içinde kışı geçirmek için Mugan Ovası'na döndü.²⁷⁹

Erzincan yakınlarına gelen Selçuklu ordusu Moğolların Erzurum'u almış olup kimseyi sağ koymadıklarını öğrendi. Bu haberi II. Gıyâseddin'e iletmek üzere bir haberci yolladılar. Haberi alan Sultan, fermanlar çıkartıp askerlerin yurtlarına geri dönmelerini ve

²⁷⁷ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s.80; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s.49; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.228; A.G. Galtysan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar (XIII-XIV. yüzyıllardan alıntılar)*, Yeditepe Yayınları, Haziran 2005, s.44; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.58; Müverrih Vardan ve Müverrih Kiragos, Baycu'nun Erzurum üzerine gerçekleştirdiği seferin tarihini 1242 olarak belirtirken, Aknerli Grigor 1239 olarak kaydeder.

²⁷⁸ "İbni Bibi'ye göre Sultan'ın gönderdiği ordu Erzincan'a vardığı zaman şehir düşmüştü. İbni Bibi, teslimin bir ihanetle olduğunu söylemekle beraber ihanet eden bu kişinin Erzurum Valisi (Şihnesi) olan Şerafeddin Duvini (Duvimli), Sinaneddin Yakut'a kin beslediğinden dolayı bir gece Baycu Noyan'a adam gönderip kendisi ve ailesine dokunulmayacağına dair bir teminat aldıktan sonra müdafaa ettiği burç üzerine Moğol askerlerini çıkarttı ve şehrin demir kapılarını kırıp Moğol askerlerinin surlardan içeri girmesini sağladı. Bu ihanet haberini alan Sinaneddin Yakut, derhal kuvvetlerini toplayarak çetin mücadelelere girişti ve iki taraftan da çok sayıda insan öldü. Lâkin Moğolların şehre dolmasına engel olunamadı. Erzurum, Türk tarihinde ilk defa tahrip edilmiş ve katle uğramıştı." Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.450.

²⁷⁹ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, s. 80; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s.49-50; İbni Bibi, *el-Evamirü'l- Ala'ie fi'l Umuri'l-Ala'ie II*, s.62; ayrıca bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, (çev. Hrant D. Andreasyan), Yeditepe Yayınevi, 2012, s.33.

emîrlerin de bu tehlike karşısında yapılacaklar hakkında görüşmek üzere dergâha gelmelerini buyurdu.²⁸⁰

Erzurum'un Moğollar tarafından işgali, Erzurum'a tarihinin en zor sonbaharını yaşatmıştı ve bu daha bir başlangıçtı. Erzurum'un alınması Anadolu'nun kapılarını Moğollara açmış oldu. Kış Mıgan'da geçiren Moğol ordusu, 1243 baharında, Baycu Noyan komutasında tekrardan Anadolu'ya geldi. Sivas yakınlarındaki Köseadağ mevkiinde Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenilgiye uğratan Moğollar, Anadolu'ya hâkim oldular.²⁸¹

²⁸⁰ İbni Bibi *el-Evamirü'l- Ala'ıye fi'l Umuri'l-Ala'ıye II*, s. 64.

²⁸¹ Göksu "Erzurum'un Sonbaharı", s.1295; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.450; Moğollar, Türkistan üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra Anadolu'ya yönelmişlerdi. Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin'in, Moğol akınlarına karşı yeterli tedbirleri almaması üzerine 1243'te Anadolu Selçuklu Devleti'nin yenilgiye uğramasıyla sonuçlanan Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bkz. Ahmet Toksoy, "Dede Korkut Destanlarında Tav-eli ve Çevresi" *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic*, Volume 3/ 1, 2008, s.122.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CELÂLEDDİN HÂREZMŞAH'IN KAFKASLARDAKİ FAALİYETLERİ

1. Celâleddin Hârezmşah'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Asya'nın altını üstüne getiren Moğollar, dönemin en büyük Türk-İslam devleti olan Hârezmşahları yıkmış; Sultan Muhammed Hârezmşah ise Hazar Denizi yakınlarındaki Abeskün Adası'na sığınmış ve burada ölmüştü.²⁸²

Celâleddin, babasının öldüğü sıralarda melik olarak görev yaptığı Gazne'deydi.²⁸³ Bundan haberdar olan Moğol Hükümdarı Cengiz Han, damadı Kutuku Noyan komutasındaki bir orduyu Gazne üzerine gönderdi. Celâleddin, bu Moğol ordusunu Pervan'da yenilgiye uğrattı. Ancak Moğol akınları durmadı. Tekrarlanan bu akınlar sonucunda Celâleddin, yine bu bölgede Moğollara karşı üç savaş yaptı ve üçünde de galip geldi.²⁸⁴ Bunun üzerine Cengiz Han, bizzat kendisi Gazne üzerine hareket etti. Moğol Han'ına karşı koyamayan Celâleddin, Peşavar'a doğru çekildiyse de Moğollar peşini bırakmadı. İki ordu, Sind Nehri kenarında savaşa tutuştu. Mağlup olan Celâleddin, atını nehre doğru sürerek nehri geçip Hindistan'a sığındı.²⁸⁵ Hindistan'ı yurt edinmeye çalışan Hârezmşah, 1224 yılına kadar burada kaldı.²⁸⁶

²⁸² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.384.

²⁸³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.384; Hârezm Hükümdarı Muhammed, 1215'te Gazne ve Gur bölgesine hâkim olmuş, oğlu Celâleddin'i de Gazne'yi merkez tutarak Herat, Gur, Sicistan ve de Garcistan yörelerinin meliki olarak görevlendirmiş, Şemsülmelik Şehap Alp'i de vezir olarak yanına vermişti. Bkz. Aydın Taneri, *Hârezmşahlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s.40; Şehabeddin Ahmedünneşevî, *Celâleddin Hârezmşah*, (çev. Necip Asım), MEB, İstanbul 1934, s.23.

²⁸⁴ Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015, 143; Bu üç savaş içinde Moğolların aldığı en ağır yenilgi Pervan yakınlarında aldığı yenilgi olmuştur. Bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.451.

²⁸⁵ Nehri yüzerek karşıya geçen Celâleddin'i gören Moğol Hanı Cengiz: "Böyle bir babanın oğlu olmak ne şerefli şeydir." diyerek ona olan hayranlığını dile getirir. Bkz. *Ebu'l Farac Tarihi II*, s.515.

²⁸⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.143; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.399; Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013, s.347; Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.369.

2. Celâleddin Hârezmşah'ın Gelişinden Önce Kafkaslardaki Siyasî Durum

Celâleddin Hârezmşah, yönünü Kafkasya'ya çevirdiğinde bölgenin en büyük siyasî gücü Gürcülerdi. Bu dönemde Gürcistan tahtında Kraliçe Tamara'nın oğlu Laşa Giorgi vardı.²⁸⁷

Gürcüler; 1122'de Tiflis'i Müslümanların elinden aldıktan sonra buradaki etkinliklerini giderek artırmış, bölgedeki parçalanmışlıktan yararlanıp güçlerini komşu topraklara da kabul ettirmişlerdi. "Gürcülerin Altın Çağı" olarak nitelendirilen Tamara döneminde, Azerbaycan'dan Ahlat'a kadar hâkimiyet alanlarını genişletmiş ve hatta Ahlat'ı tehdit etmeye başlamışlardı. Ayrıca IV. Haçlı Seferi (1200-1204) sonucu İstanbul'dan kaçan Komnenos Hânedanı'nın, Trabzon'da bir Rum Devleti kurmasını sağlamışlardı. Gürcülerin, bu derece siyasî etkinlik kazanmasında ve güçlenmesinde iki önemli faktör vardı: İlki, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve yerini alacak başka bir güçlü devletin olmaması; ikincisi ise orduda Kıpçak Türklerinden faydalanmalarıydı.²⁸⁸

Öyle ki oğlu tarafından tahttan indirilen Şirvânşah'ın Gürcülerden yardım talebinde bulunması ve Azerbaycan üzerine yaptıkları saldırılar, Gürcülerin bölgedeki güçlerini gösterir nitelikteydi.²⁸⁹

2.1. Celâleddin Hârezmşah'ın Azerbaycan ve Tebriz'i Hâkimiyetine Alması

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Hindistan'a giden Celâleddin, üç yıla yakın bir zaman burada kaldı. 1224 yılında buradan ayrılarak önce Açe ve Multan'a, oradan da İran'ın Kirman bölgesine geldi. Bölgenin hâkimi olan Barak Hacip,²⁹⁰ onun sultanlığını kabul ederek Kirman'ı, Hârezmşahlar adına yönetmeye başladı. Aynı yıl içinde Fars'a geldi ve burada Sa'd b. Zengi, Celâleddin'e itaat ederek onu kızıyla evlendirdi.²⁹¹ Sonrasında

²⁸⁷ Onur Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Artvin 2018, s.94.

²⁸⁸ Nebi Gümüş, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri", *Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*, S.29, (Güz 2006), s.156.

²⁸⁹ Gümüş, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri", s.156; 1225'te Şirvânşah'ın oğlu, babasına karşı isyan edip onu, Şirvânşahların topraklarından uzaklaştırarak kendisi hükümdar oldu. Buna sebep Şirvânşah'ın kötü yönetimi, halka zulmetmesi, halkın malına el koyması ve hatta kadınların namusuna göz dikmesi olmuştu. Bunun üzerine Şirvânşah, Gürcistan'a giderek onlardan yardım talep etmişti. Bkz. İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi't-Târih*, (çev. heyet), (redaksiyon: Mertol Tulum), C.X, Ocak Yayınları, İstanbul 2016, s.280.

²⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa ve Nesevî Burak Hacip olarak kaydediler. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, s.943; Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.61.

²⁹¹ Cüzcânî; Atabey'in, Celâleddin'i kızkardeşiyle evlendirdiğini yazar. Bkz. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî: Hârezmşahlar*, s.143; Nesevî ise bu evliliğin, Celâleddin'in isteği üzerine gerçekleştiğini yazar. Bkz. Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.62.

kardeşi Pîrşah üzerine yürüyen Celâleddin, onu yenilgiye uğratarak Huzistan ve İsfahan'ı kendisine bağladı. Moğollar ile olan mücadelesini sürdürebilmek için Abbâsî Halifesi'nden yardım istedi. Ancak Halife, Abbâsîlerin topraklarına gelmesinden çekindiği için onun üzerine bir ordu sevk etti. Bunun üzerine Celâleddin yönünü Irak'a çevirerek burayı yağmaladı.²⁹²

Celâleddin, Irak'ta asayişî sağlayıp buradaki işleri yoluna koyduktan sonra Azerbaycan'a yöneldi. Celâleddin'in buraya gelişinin sebeplerinden biri bu toprakları sınırlarına dâhil etmek bir diğeri ise Merâğa halkının, Hârezmşah'ın veziri Şeref'ül-Mülk'e, Gürcülerin kendilerine yaptıklarından dolayı şikâyetinde bulunmalarıydı. Gürcüler, bölge halkına zulmediyor atabeyi ise bu zulümlere ve saldırılara engel olamıyordu. Bunun üzerine Celâleddin, harekete geçmiş ve Merâğa'ya gelmişti. Gürcüler, bu sırada Müslümanları Azerbaycan'dan atmak için hazırlık yapıyorlardı. Celâleddin'in Merâğa'ya geldiği haberini alınca Azerbaycan Atabeyi Özbek'e ittifak teklifinde bulunarak ona, birlikte karşı koyma isteğinde olduklarını belirtmişlerdi. Ancak bu ittifaktan Celâleddin'in haberdar olmasıyla iki taraf bir araya gelemedi. Diğer yandan, Merâğa'ya gelmiş olan Celâleddin, burada herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirdi. Birkaç gün Merâğa'da kaldıktan sonra Azerbaycan'a girdi ve burayı da hâkimiyeti altına aldı. Hemen akabinde de elçi vasıtasıyla, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad ile Eyyubî meliklerine; bölgedeki Gürcü saldırılarına son verdiğini ve bunu da yalnız kılıcıyla yaptığını, Gürcistan üzerine gidip orayı kana bulamak istediğinde olduğunu yazan birer mektup gönderdi.²⁹³

Celâleddin, Azerbaycan'ı zaptından sonra Merâğa'ya gelmiş, şehri imar ettirmiş ve burada ikamet etmeye başlamıştı. İşte bu dönemde, kızkardeşinin kocası olan Yıgan Taysı'nın Hemedan'ı ele geçirdiği haberini aldı. O, 5.000 kişilik bir kuvvetle Azerbaycan taraflarında yağma hareketlerinde bulunduktan sonra Arrân'a gelerek kışı burada geçirdi. Hemedan'a dönüşünde ise Azerbaycan'ı ikinci kez yağmaladı. Onun, bu şekilde davranmasının sebebi Abbâsî Halifesi'nin bir mektupla Hemedan ve çevresini kendisine

²⁹² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî: Hârezmşahlar*, s.143; Oktay Bozan, "Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.2, 2012, s.136; Osman Gürbüz, "Celâleddin Hârezmşah'ın Son Günleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.37, Erzurum 2012, s.31.

²⁹³ Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s. 69; İbnü'l- Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.282; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.52; Ahmet Toksoy, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1, 2007, s.142-143.

ikta olarak verdiğini bildirmesiydi. Celâleddin, Yıgan Taysı üzerine yürüdü ve onu kuşatma altına aldı. Celâleddin'in geldiğini gören Yıgan Taysı, karısını onun yanına göndererek aman diledi. Celâleddin, ona aman verdiğini bildirerek huzuruna çağırttı. Bu gelişme sonrasında, onun askerlerini de kendi ordusuna katarak Merâga'ya geri döndü ve bir süre daha burada ikamet etti.²⁹⁴

Celâleddin, bundan sonra Tebriz'e doğru hareket etti. Bu sıralarda Azerbaycan Atabeyi olan Özbek, Celâleddin'in bölgedeki faaliyetlerinden dolayı korkuya kapılmış ve Tebriz'den Gence'ye kaçmıştı. Celâleddin, Tebriz'e vardığında buradaki üst düzey yöneticilere haber yollayarak askerlerinin her türlü ihtiyaçlarını buradan temin edeceklerini bildirdi. İdareciler, bu isteği kabul edip Hârezmşah'a itaatlerini bildirdiler. Bunun üzerine şehre gelip gitmeye başlayan askerler burada usülsüz davranışlarda bulunuyorlar, aldıklarının tam karşılığını ödemiyorlardı. Olanlar karşısında tepkisini gösteren şehir halkı, Celâleddin'e şikâyetle bulundu. Bu şikâyet üzerine harekete geçen Celâleddin, şehre bir Şihne atayarak askerleri kontrol etmesini, başına buyruk davrananları ise idam etmesini söyledi.²⁹⁵

Şihne, Tebriz'de oturuyor, askerleri dizginliyor ve şehirde sükûneti sağlıyordu. Ancak bölge halkı, bir süre sonra bu şihneden de “gücümüzün üzerinde yükümlülükler yüklüyor” diyerek şikâyetçi olmaya başlamışlardı. Celâleddin, halka imkânları ölçüsünde vergi ödemelerini söylerken bu kural dışına çıkılmaması için de yöneticilere uyardı. Sonrasında Tebriz'e doğru harekete geçti. Tebriz önlerine gelerek burada karargâhını kurdu ve şehri kuşattı.²⁹⁶ Nesevî'ye göre bu kuşatma yedi gün,²⁹⁷ İbnü'l-Esîr'e göre de beş gün sürmüştü.²⁹⁸ Şehir halkının, Hârezmşahlara karşı koymasıyla aralarında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Celâleddin, mancımık ve koçbaşları temin ettiği gibi civarda bulunan ağaçları da kestirdi. Askerler, Tebriz surlarına saldırmaya başladı.²⁹⁹

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.283; Toksoy, “Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri”, s.142-143.

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.283-284.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.284; Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s. 357.

²⁹⁷ Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.70.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.284.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.284; Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.70.

Celâleddin, şehri kuşatalı iki gün olmuştu ki Atabey Özbek, kendisi Gence'ye kaçarken Tebriz'de bıraktığı karısı Melike Hatun,³⁰⁰ Tebriz'in ileri gelenleriyle toplanarak istişarede bulundu. Şehri kuşatan Sultan'ın güçlü olduğunu, kocasının ona karşı koyamayıp kaçtığını, eğer teslim olmazlarsa şehri zorla alıp babası Alâaddin Muhammed'in Semerkand'da yaptığı tahribatın aynısını onun da burada yapacağını söyledi. Kabul etmeleri durumunda ona bir elçi yollayarak Özbek Han'ın haremdekilere dokunmayıp onları serbest bırakırsa şehri teslim edeceğimizi bildirelim dedi. Bu fikrin kabul edilmesiyle baş kadı olan İzzeddin Kazvinî'yi, Celâleddin'in huzuruna yolladılar.³⁰¹ Diğer yandan şehrin ileri gelenlerinden Reis Nizâmüddin'in –bu kişi, şehir halkı üzerinde önemli bir nüfuza sahipti- Sultan'ın huzuruna gelmesi ve Celâleddin'in halkın zor duruma düştüğünü görmesi de kuşatmayı kaldırmasında önemli etkenlerden oldu. Melike Hatun, aynı zamanda Hoy şehrine gönderilmeyi de talep etmişti. Bu isteği de kabul eden Celâleddin, yanına Taciddün Kılıç ve Bedrüddin Hilâl'i vererek onu Hoy'a gönderdi.³⁰²

Tebriz'i de ele geçiren Celâleddin, burayı devletinin başkenti yaptı. Reis Nizâmüddin'i de görevinde bıraktı.³⁰³ Tebriz'de bulunduğu zamanlarda, adamlarına, şehir halkının gelip kendisiyle rahatça görüşebileceğini, bunun için engellemelerini tembihledi. Daha sonra da halkla görüşerek şunları söyledi: “*Harabeye dönmüş olan Merâğa'yı nasıl imar ettiğimi ve oranın halkına nasıl davrandığımı gördünüz. Tebriz'in de nasıl imar edilip, sizlere nasıl adil davranacağımı göreceksiniz.*”³⁰⁴

Celâleddin, daha sonra Özbek Han'ın yaptırmış olduğu köşke gitti. Bu köşk, oldukça süslü, gösterişli ve harikulade bahçeleri olan, aynı zamanda bir o kadar da para haracarak yapılmış bir köşktü. Sultan, burada bir müddet kalıp köşkü gezdikten sonra: “Tembel mekânı, bize göre değil.” dedi.³⁰⁵ Bir süre daha Tebriz'de kalan Celâleddin, halkın menfaati için yenilik ve düzenlemeler yaptı. Şehri tamamen kendine bağlı kılıp

³⁰⁰Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s. 357-358; Melike Hatun, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızıydı. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.284

³⁰¹Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s. 358.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.284; Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.70; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.52.

³⁰³ Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.70; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.53.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.285.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.285.

civarındaki bölgeleri de ele geçirdikten sonra Gürcistan üzerine sefer hazırlıklarına başladı.³⁰⁶

2.2. Celâleddin Hârezmşah'ın Gence Seferi

Sultan Celâleddin, Gürcülere karşı kazandığı zafer sonrası onların topraklarına girerek askerlerini bu topraklar üzerinde yerleşmeleri amacıyla teşvik etmiş ve kardeşi Gıyâseddin'i de bölgenin yönetiminden sorumlu tutmuştu. Hemen akabinde kendisi de başkent Tebriz'e doğru yola almıştı.³⁰⁷

Sultan, Gürcistan seferine çıkarken şehri, veziri Şerefü'l-Mülk'e emanet etmişti. Onun yokluğunda şehrin ileri gelenleri, burada önemli bir nüfuz sahibi olan Şemseddin Tuğraî ile Tebriz Reisi olan kardeşi Nizameddin'in etrafında toplanarak Celâleddin'e karşı isyan hazırlığına girişmişlerdi. Bu girişimde bulunanların asıl amacı, Azerbaycan da dâhil olmak üzere bölgenin tamamını Atabey Özbek'e geri vermektir.³⁰⁸

Celâleddin'in, Gürcüler üzerine giderken tedbirli olmak maksadıyla yavaş hareket edeceğini, bu arada planlarını uygulamaya geçireceklerini düşünmüşlerdi. Ancak bu plandan haberdar olan Vezir Şerefü'l-Mülk, durumu hemen Sultan'a bildirdi. Ancak Gürcü topraklarına girmiş bulunan Celâleddin, seferi sonlandırmak için ihtiyatlı davrandığı gibi aynı zamanda oldukça hızlı hareket etti. Gürcülere karşı bir galibiyet elde ettikten sonra askerlerine: "Tebriz'de isyan hareketlerinin baş gösterdiği haberi geldi. Ben Tebriz'e geri dönüyorum. Siz, burada kalarak seferi tamamlayın. Elinizden geldiğince ülkeyi tahrip ve talan edin. Alabildiğinizce toprak alın." diyerek kendisi dönüş yoluna girdi.³⁰⁹

Tebriz'e gelen Celâleddin, Nizameddin'i öldürtüp kardeşi Şemseddin Tuğrai'yi ise 100.000 dinar karşılığında para ve aynı zamanda hapis cezasına çarptırdı. Ancak üç yıl sonrasında Şemseddin'i affederek ona devlet işlerinde görevler verdi.³¹⁰

Celâleddin, bu arada, Hoy'a gitmesine izin verdiği Özbek Han'ın karısı Melike Hatun'la nikâhlandı. Bir süre Tebriz'de kaldıktan sonra Gence üzerine bir sefer tertip ederek Horasan veziri olan Orhan'ı Gence üzerine gönderdi. Burada bulunan Özbek Han, Hârezmşahların önünden kaçarak bir kaleye sığındı. Orhan ise başta Gence olmak üzere

³⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.285; Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.70.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.287.

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.287.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.287.

³¹⁰ Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.72; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.53.

Beylekan, Şemkur, Berdea ve Şiz şehirlerini zapt etti. Bu arada Arrân Hâkimi Cemâleddin Kummî de Celâleddin'e bağlılığını bildirdi ve Arrân da Hârezmşah Devleti'nin sınırlarına dâhil oldu.³¹¹

2.3. Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri

2.3.1. Garni Savaşı (1225)

Azerbaycan ve Arrân'ı hâkimiyeti altına alıp Tebriz'i başkent yapan Celâleddin Hârezmşah, Kafkasya ve Doğu Anadolu için tehdit unsuru olan Gürcüler üzerine harekete geçti.³¹² İbnül Esîr'in naklettiğine göre Celâleddin: “*Gürcülerin üzerine bir akın yapmayı, onları kılıçtan geçirerek ülkelerini ele geçirmeyi düşünüyor ve arzu ediyorum.*” diyerek Gürcülerle ilgili düşüncelerini dile getirmişti. Celâleddin, Kraliçe Rusudan'a haber yollayarak onlara karşı savaş hazırlığında olduğunu bildirdi.³¹³ Celâleddin'in bu mektubu, Kraliçe ve Gürcü devlet adamları tarafından dikkate alınmadığı gibi alay konusu olmuş: “*Baban Muhammed, senden daha güçlü; onun askerleri, seninkilerden daha kalabalıktı. Ancak Moğollar sınırlarına dayandığında onlara karşı koyamadı. Biz ise Moğolları yendik.*” diyerek alaycı bir cevap yazmışlardı. Ancak Gürcüler, kendilerini bekleyen tehlikenin farkında olmayıp, olayları doğru bir şekilde değerlendirmekten acizdiler.³¹⁴

Gürcüler, Celâleddin'e gönderdikleri cevabın ardından ordu hazırlamaya başladılar.³¹⁵ Onların amacı; Müslümanların hâkimiyetinde olan toprakları ele geçirmek, Hârezmşahları Tebriz'den atmak ve Bağdat'ı işgal edip İslam halifesinin yerine Hristiyan bir papaz oturtmaktı. Celâleddin bu durumdan haberdar olunca yanın da az sayıda asker

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.288; Nesevi, *Celâleddin Hârezmşah*, 73; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.53; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.942.

³¹² Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.370; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.55.

³¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.286; Celâleddin'in yönünü Kafkaslara çevirdiği dönemde, Gürcistan'da da taht değişikliği olmuştu. 1223'teki Moğol akınları sırasında yaralanan Laşa Giorgi, bir süre sonra ölmüş, tahta, kız kardeşi Rusudan geçmişti. Bkz. Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.113; Gürcüstan Tarihi'nde, Celâleddin'in Kraliçe Rusudan'a tehdit dolu bir mektup yollayarak, onun kendi isteğiyle teslim olmasını istediğini kaydedilir. Bkz. N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.162; “*Celâleddin'in bu diplomatik girişimde bekâr olan Kraliçe Rusudan'a evlilik teklifi ettiğini ve Gürcüstan'ı savaştan alarak vergiye bağlamak amacıyla olduğunu kaydeder. Ayrıca Celâleddin'in Rusudan'a tehdit içerikli mektup yollayıp teslimiyetini istemesi, diplomasi kurallarına aykırı almakla beraber Kraliçe'den teslim olması değil Hârezmşah hâkimiyetini tanınması istenmiş olmalıdır.*” Bkz. Gümüş, “*Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcüstan Seferleri*”, s.158.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.286; N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.162-163.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.286; Cüveynî, bu ordunun 30.000 kişiden oluştuğunu kaydeder. Bkz. Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.359; İbnü'l-Esîr ise 70.000 civarında olduğundan bahseder. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.286.

bulunmasına rağmen Gürcülere karşı harekete geçti. Hârezm ordusu, Duvin'e doğru yol aldı. Bundan haberdar olan Gürcü Atabeyi İvane ile Gag Prensi Vahram, durumu Kraliçe Rusudan'a bildirdiler. Bu arada Hârezmliler, Duvin'e gelmiş ve şehri yağma etmeye başlamıştı bile. Kraliçe Rusudan, Atabey İvane'ye Kraliyet Sancağı'nı vererek onu, orduyu komuta etmekle görevlendirdi.³¹⁶

Gürcü ordusunun geldiğini gören Celâleddin, ordusuyla hazır bir vaziyette bekliyordu. Atabey İvane ise İmier ve Amierlilerden oluşan Kraliyet ordusunu nizâma sokarak Ahıskalı iki kardeş olan Şalva ve İvane'yi öncü birlik olarak gönderdi. Bu öncü birlikler Hârezmşahlara yaklaşıncaya Atabey İvane, Gürcü ordusunun ilerleyişini durdurdu. Atabey'in bunu, Şalva ve İvaneyi kıskandığından dolayı yaptığı rivayet olunur.³¹⁷

Bu durum karşısında öncü birlikler Atabey İvane'ye bir adam yollayarak Sultan Celâleddin'in ordusuna yaklaştıklarını ancak sayılarının çok az olduğunu ve acele olarak yardıma gelmesini bildirdiler. Ancak bir cevap gelmedi.³¹⁸ İki ordu Garni mevkiinde karşı karşıya geldi. 1225 yılının Temmuz- Ağustos aylarında ilk Gürcü-Hârezmşah karşılaşması gerçekleşti. Yardım gelmemesine rağmen Şalva ve İvane korkusuzca savaştılar. Celâleddin Hârezmşah, İvane ve Şalva'nın komuta ettiği Gürcü ordusunu yenilgiye uğrattırırken Duvin'i de hâkimiyeti altına aldı. Kraliçe Tamara döneminin ünlü komutanı İvane, Celâleddin karşısında mağlup olmuştu. Gürcülerin çok güvendikleri bu komutan, perişan bir halde, kendi ülkesi içerisinde müstahkem bir kale bulup saklanıncaya kadar takip edilmişti. Celâleddin Hârezmşah, İvane'nin saklandığı kalenin muhasarası için görevlendirmiş olduğu askerlerini, Gürcü ülkesinin iç kısımlarına doğru yönlendirdi. Bu askerler Gürcülerin, Müslüman topraklarında yaptıkları gibi önlerine geleni kılıçtan geçirip etrafı yağmalıyorlardı. Fakat Tebriz'de ayaklanma çıktığı haberi üzerine Celâleddin, Gürcistan içlerine sokulamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Yerine kardeşi Gıyâseddin'i bırakan Sultan, fetihlere devam edilmesini istedi. Gürcistan'da bırakılan bu kuvvetler üç ay boyunca Gürcü ve Abhaz topraklarında akınlar yaptılar.³¹⁹

³¹⁶ Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s. 359-360; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.11.

³¹⁷ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.11.

³¹⁸ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.12.

³¹⁹ Telliöğlü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s.114; Gümüş, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri", s.159-160; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.224; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.12.

Gürcüler üzerine saldırıya geçen Celâleddin, onları büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Şalva ve İvane başta olmak üzere Gürcü komutanlar yakalanıp Sultan'ın huzuruna çıkarıldılar. Esir aldığı Şalva ve İvane'yi Gürcistan üzerine yapacağı seferlerde yardımlarını almak gayesiyle onlara izzet-i ikramda bulunarak Selmas, Uşni, Urmiye ve Merend şehirlerinin idaresini onlara verdi.³²⁰

2.3.2. Celâleddin Hârezmşah'ın Tiflis'i Gürcülerden Geri Alması (1226)

Tebriz'de Atabey Özbek taraftarlarının çıkardığı ayaklanmayı bastırdıktan sonra bir süre burada kalmayı tercih eden Celâleddin Hârezmşah, Tebriz'de işleri yoluna koyduktan sonra tekrardan Gürcistan'a yöneldi.³²¹

Yaya ve atlılardan oluşan ordusunu hazırladı. Garni Savaşı'nda esir aldığı Şalva ve İvane'yi de orduyla birlikte gönderdi. Kendisi ise Melike Hatun'la Hoy şehrine doğru yola çıktı. Oradan Gürcistan üzerine hareket ederek Duvın yakınlarında, önceden göndermiş olduğu orduya yetişti.³²² Şalva'yı öncü olarak gönderirken Taştard Meliki'ni de Kraliçe Rusudan'a elçi olarak yolladı. Elçi, Aras Nehri kenarında Şalva'nın yazmış olduğu mektupları buldu. Alıp hemen Sultan'a götürdü. Mektupları açıp okuyan Sultan, bunların Gürcü beylerine yazıldığını ve onları Hârezm ordusunun Gürcistan üzerine geldiğinden, Gürcülerin hazırlıklı olmaları gerektiğinden haberdar ediyordu. Bunun üzerine Sultan Celâleddin, Şalva'yı öldürttü. Böylece Şalva ihanetinin bedelini canıyla ödemiş oldu. Celâleddin ise Aras Nehri üzerinden Gürcistan'a girdi.³²³ Gürcüler de; Alan, Kıpçak ve Lezgi askerlerinden meydana gelen bir ordu hazırlamışlardı. Celâleddin, ilerleyişine devam ederken Gürcü Kraliçesi Rusudan'a haber göndermiş ve kendisiyle Moğollara karşı ittifak yaparsa ülkelerine zarar vermeyeceğini bildirmişti.³²⁴ Ancak Kraliçe bu mesajı umursamadı. Bunun üzerine Celâleddin Hârezmşah, Gürcüler üzerine saldırıya geçti. İbnü'l-Esîr bu hadiseyi: "*Celâleddin, Gürcülerle savaşa tutuşunca Gürcüler kaçmaya başladı. Ne baba oğlu ne kardeş kardeşi arıyordu. Herkes kendi canını kurtarmanın derdine düşmüştü. Gürcüler kaçmaya çalışırken Müslümanlar onları her bir taraftan*

³²⁰ Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.359-360.

³²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.289.

³²² Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.361.

³²³ Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.76; Toksoy, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", s.145; Gümüş, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri", s.164.

³²⁴ Celâleddin'in, Rusudan'a gönderdiği ittifak teklifinin detayı için bkz. Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.13-14.

kuşatmaya aldılar. Hepsini kılıçtan geçirdiler. Gürcü ordusundan çok azı bu çarpışmalardan sağ kurtulabilmişti.” şeklinde nakleder.³²⁵

Celâleddin; Beylekan, Şemkur ve Arrân bölgesinin tamamını ele geçirdi ve sonrasında Tiflis’e doğru harekete geçti. Onun Tiflis’e doğru geldiğini öğrenen Kraliçe, Ahıska-Ardahan Beyi Boço’nun oğulları Botso ve Memna’yı şehri korumakla görevlendirip kendisi Kutaisi’ye gitmişti.³²⁶

Şehrin muhafızları, var güçleriyle Hârezmşahlara karşı koydular. Başlangıçta, Gürcüler güçlü bir savunma yapsalarda Tiflis’te yaşayan İranlılar, Celâleddin’e haber göndererek şehrin kapılarını açacaklarını bildirdiler. Sultan, hazırlıklarını yaparak sabahı bekledi. Botso ve Memna da olacıklardan bihaber, savaş araç gereçlerini alarak Gence Kapısı’na vardılar. Burada silahlarını kuşanmak üzere olan Memna, bir İranlı’nın kılıç hamlesiyle hayatını kaybetti. Hemen akabinde, Tiflis’te yaşayan İranlılar bir ayaklanma çıkararak söz verdikleri gibi şehrin kapılarını açtılar. Botso ve şehri savunan askerler Isani’ye çekildiler. Ancak, umutsuzluğa düşen Kraliçe Rusudan, Isani’yi savunan askerlere ve Botso’ya şehri terk etmelerini söyledi.³²⁷

Mart 1226’da, Tiflis Türkler tarafından ele geçirildi.³²⁸ Celâleddin, şehir halkından birçoğunu kılıçtan geçirmiş sağ kalanları da Müslümanlığı kabul ederlerse canlarını bağışlayacağını söylemişti. Müslümanlığı kabul edenlerin de sünnet edilmelerini emretmişti.³²⁹

Tiflis’in tekrardan Müslümanların hâkimiyetine geçmesi sadece Gürcüler için değil bölgede yaşayan diğer siyasî teşekküller içerisinde de büyük yankı uyandırmıştı. Celâleddin Hârezmşah’ın, bir asırdan fazladır Hristiyanların elinde bulunan şehri alması, Müslüman âleminde büyük sevinç yaratmış; ona, İslam dünyasında hem saygınlık

³²⁵İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.302.

³²⁶ Güven, *Artvin’in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.96; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.14.

³²⁷ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.14-15.

³²⁸ Toksoy, “Celâleddin Hârezmşah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, s.146; Tiflis’in ele geçirilmesinin ardından Hârezm ordusu; Somkheti, Kartli, Trialeti, Cavaketi, Ardahan, Tao, Karnipor, Ani toprakları üzerine harekete geçti. Bkz. Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.16.

³²⁹ Kiragos, *Ermeni Müelliflerine Göre Moğollar*, s.17.

kazandırmış hem de onun Müslüman devletlerden destek almasını sağlamıştır. Tiflis'in, yeniden Müslümanların eline geçmesi Gürcüler içinse büyük bir kayıp olmuştur.³³⁰

2.3.3. Tiflis'in Alınmasından Sonra Yaşanan Gelişmeler

Celâleddin'in Tiflis'i almasının yankıları daha son bulmamıştı ki Kirman'da Barak Hacıp ayaklandı. Celâleddin'in uzakta oluşunu fırsat bilen Barak, Kirman civarlarına hâkim olmak amacıyla isyan etmişti. Bunun yanı sıra bir de Moğollara, Celâleddin'in faaliyetleriyle ilgili haberler gönderiyordu. Bu sıralarda Ahlat üzerine sefer hazırlığında olan Celâleddin, Barak'ın isyan haberini alınca Kirman'a doğru yola koyuldu.³³¹

Yola çıkmadan önce Barak Hacıp'e bir elçi yollayarak onunla bir mücadeleye girmek istemediğini belirtmişti. Ancak, Celâleddin'i iyi tanıyan Hacıp, bunun bir aldatmaca olduğunu anlamış ve şehri terk etmişti. Celâleddin, Kirman'a gittiğinde Barak Hacıp'i bulamadı. Muhasara edilmesi zor bir kaleye sığınan Hacıp, Celâleddin'e elçi vasıtasıyla şunları söyledi: *“Ben, senin kapındaki kulunum. Senin Kirman'a geri geleceğin haberini alınca, gelip rahatça yerleşesin diye bu şehirleri boşalttım. Şehirleri bana geri vereceğini bilsem gelir kapın yüze sürerim, ancak başıma bir şey gelmesinden korkarım.”*³³²

Celâleddin, Hacıp'in elindeki kaleleri kuşatıp alabilmek için uzunca bir süre orada kalması gerektiğini, bunun da o an için mümkün olmadığını anlamış ve ona hılat göndererek Kirman'ın yönetimini tekrardan Barak Hacıp'e bırakmak zorunda kalmıştı.³³³ Tam da bu sıralarda, Gürcülerin Tiflis'te karışıklık çıkardıkları haberi geldi ve Celâleddin hızla Tiflis'e yöneldi.³³⁴ Buradaki işleri yoluna koymuştu ki bu sefer de İsmâîlilerin

³³⁰ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.116; *“Celâleddin'in, Tiflis'i alması, onun için büyük bir zafer, Gürcüler içinse büyük bir hezimet olduğu gibi Gürcü ordusunun şanını da gölgelemiştir.”* Bkz. N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.164; Tiflis, Kafkasya'nın en önemli şehirlerinden biriydi. Kür Nehri kenarında kurulmuş olan bu şehrin tekrardan Türk hâkimiyetine girmesi, Müslümanlar arasında büyük sevinç uyandırmıştı. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.303.

³³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.306; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.399.

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.306-307; Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.77.

³³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.307; Hacıp, her ne kadar Celâleddin'e itaatkâr görünse de Kirmân'ın yönetiminde bağımsızlığını ilan etmiş gibiydi. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.943.

³³⁴ *“1227 senesinin şubat-mart aylarında Gürcüler Tiflis'e girdi. Celâleddin, Ahlat seferi dönüşü askerleri geniş meralara dağıtmış olduğundan ve kışı buralarda geçirmelerini istediğinden dolayı, burada Gürcü akınına karşı koyacak asker yoktu. Bu arada Celâleddin'in askerleri Tiflis'te bulunan Müslüman halka kötü davranmış, onlar da Gürcülere haber göndererek geldikleri takdirde şehri onlara teslim edeceklerini bildirmişlerdi. Bu durumu değerlendiren Gürcüler, Tiflis üzerine harekete geçtiler. Celâleddin, Gürcülerin büyük bir kısmını katlettiği için bir daha saldırıya geçeceklerini düşünmemiş ve Tiflis'i savunmasız bırakmıştı. Tiflis'e gelip burayı tamamen hâkimiyetleri altına alan Gürcüler, halkını kılıçta geçirmiş ancak*

(Bâtıniler), Gence Valisi Orhan'ı öldürdükleri haberi gelmişti.³³⁵ Bu haberden sonra İsmâîliler üzerine sefere çıktı ve Alamut ile Kumis bölgelerini talan etti. Burada, Moğolların Ceyhun Nehri'ni geçmiş olduklarını öğrenince onları Damgan yakınlarında karşılayarak yenilgiye uğrattı. 1228 senesinde Moğollar ikinci kez Ceyhun Nehri üzerinden geldiler. Moğolları, İsfahan yakınlarında bir kez daha bozguna uğrattı. Lâkin daha sonra Moğolların kurduğu pusuya düşerek ordusunda büyük kayıplar verdi. Ancak çok geçmeden ordusunu toparlamayı başarmıştı.³³⁶ Bütün bunlar, Celâleddin'e, kısa zamanda büyük bir şöhret kazandırmış ve o, "Cihan Hâkimi" olarak anılmaya başlamıştı.³³⁷

2.3.3. Celâleddin Hârezmşah'ın Ani ve Kars Muharasası

Tiflis'in alınmasından sonra bölgedeki faaliyetlerine devam eden Celâleddin, bu kez de Gürcülerin hâkimiyeti altında bulunan Ani ve Kars üzerine harekete geçti. Ani Kalesi'nde Gürcü komutanı İvane bulunmaktaydı. Celâleddin, ordusunu ikiye ayırmış; bir kısmıyla Ani Kalesi'ni kuşatmış bir kısım askeri de Kars üzerine yollamıştı. Kars ve Ani kaleleri, bölgenin en müstahkem kaleleri olmasına rağmen Celâleddin buralarda karargâh kurarak her ikisine de savaş açmıştı. Ancak Gürcüler, gerekli bütün tedbirleri almış ve her iki kaleyi de çok iyi şekilde savunmuşlardı. Bir süre daha kuşatmayı sürdüren Celâleddin, kaleleri almayı başaramadı. Daha sonra, askerlerin bir kısmını burada bırakarak kuşatmaya devam edilmesini emrederek kendisi Tiflis'e geri döndü. Buradan da Gürcü hâkimiyetinde olan diğer şehirlerle Abhaz illeri üzerine sefere çıktı. Buralarda yağma ve talanda bulunup esir ve ganimet alarak Tiflis'e geri döndü.³³⁸

2.3.4. Lori Şehrinin Alınması ve Gürcülerle Hârezmşahlar Arasındaki Son Savaş

Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan'daki en önemli fetihlerinden biri de Lori şehrinin alınması olmuştur. 1228 yılına gelindiğinde Celâleddin, Lori üzerine sefere çıktı. Sultan, Lori şehrine geldiği vakit, göz gözü görmeyeceği şekilde ortalığı sis kaplamıştı. Sisin dağılmasının ardından karşısına çıkan Gürcüleri kılıçtan geçirdi. Şehir halkının canını

yine de Celâleddin'e karşı koyamayacaklarını bildikleri için şehri ateşe verip kaçmışlardı. Celâleddin, Tiflis'e geldiğinde Gürcülerden kimseyi bulamamıştı." Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.321.

³³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.82-83.

³³⁶ Gürbüz, "Celâleddin Hârezmşah'ın Son Günleri", s.31-32; Bozan, "Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat'ı Muharasası ve Yankıları", s.138.

³³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.942.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.311.

bağışlayıp oradan Aliâbad Kalesi'ne geçti. Kale halkının aman dilemesi üzerine onlara kılıç çekmedi. Sultan, ordusuyla birlikte bir müddet burada kaldı.³³⁹

Lori şehrinin Müslümanların eline geçmesi Kraliçe Rusudan'ı harekete geçirdi. Ermeni, Kıpçak ve Alanlardan oluşturduğu ordunun komutasını İvane'ye vererek Hârezmşahların üzerine gönderdi. Durumdan haberdar olan Celâleddin, ordusunu tanzim ederek Lori yakınlarındaki Mindori (Mindar) Ovası'na geldi ve burada karargâhını kurdu. Sonrasında ordusunun ileri gelenleriyle istişarede bulunmak amacıyla meşveret meclisini topladı. Celâleddin'in veziri, düşman ordusunun kalabalık olduğunu, bu yüzden karargâhlarından ayrılarak orduyu güçlendirmeleri gerektiğini vurguladı. Vezirin bu sözlerine oldukça sinirlenen Celâleddin: "Aslan dediğin ceylan sürüsünün kalabalıklığından korkmaz." diyerek düşmanla harbe girileceğini ilan etti. Savaş düzenini aldıktan sonra düşman ordusunu görebilmek amacıyla yüksek bir tepeye çıktı. Gürcü ordusu içerisindeki Kıpçak askerlerini fark eden Celâleddin, Kaşgar Emîri'ni bir ekmek ve biraz tuzla onlara elçi olarak gönderip: "*Esir olup zincire vurulduklarında babasının onları nasıl kurtardığını hatırlatmasını ve o iyiliğe karşı kendisiyle savaşarak mı cevap vereceklerini?*" sormasını istedi. Bu sözlerin üstüne Kıpçaklar, saf değiştirerek Celâleddin'in yanında yer aldılar. Kıpçaklardan aldığı bu destek sayesinde Gürcülere karşı yeni bir zafer kazanan Celâleddin, bol ganimet elde ederek buradan Ahlat üzerine harekete geçti. Celâleddin, Gürcistan üzerindeki hâkimiyetini devam ettirirken Gürcülerle Kıpçaklar arasındaki ayrılıklar belirgin bir hal almaya başlamıştı.³⁴⁰

2.4. Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat Kuşatması

2.4.1. I. Ahlat Seferi

Celâleddin'in; Irak-ı Acem, Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın bazı şehirlerini zapt etmesiyle Hârezmşahların hâkimiyet alanı genişlemişti. Öyle ki sınırları, batıda Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetimindeki Erzurum ile Eyyubîlerin himayesi altında olan Ahlat sınırlarına kadar uzanmıştı. Celâleddin'in hem Moğollara hem Gürcülere karşı başarılar kazanması hem de Hindistan'dan Hazar Denizi'ne, Basra'dan Doğu Anadolu'ya kadar hâkimiyet kurması komşu devletlerin geleceğini etkilemekteydi. Burada kendi çıkarlarını

³³⁹ Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.362.

³⁴⁰ Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.368; Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.116-117; Taneri, *Hârezmşahlar*, s.57; "*Savaşın yapıldığı yer için Mindori Ovası, Bolnisi ve Betah Gölü yakınları veya köyü gibi farklı yerler zikredilmektedir.*" Bkz. Gümüş, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri", s. 172.

düşünen bazı yöneticiler, Celâleddin'i, kendi politikaları bağlamında etkilemeye çalıştılar. Eyyubilerin Şam Hükümdarı Melik el-Muazzam İsâ ile Erzurum Emîri Rükneddin Cihanşah'ın, Celâleddin ile izledikleri siyaset ve Celâleddin'in karısının, kocasına muhalefet edenlerle ittifak etmesi hem Ahlat kuşatması hem de Yassıçemen Savaşı'na neden olan önemli etkenlerden olacaktır.³⁴¹

13 Zilkade/5 Kasım 1226 tarihinde, Ahlat üzerine ilk seferine çıkan Celâleddin, önce Malazgird önlerine gelerek burada konaklayıp, daha sonra buradan ayrılarak 15 Zilkade/7 Kasım Pazartesi günü Ahlat'a gelip şehri kuşattı. Şehir halkının karşılık vermesiyle iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. İşte bu esnada hem şehir halkından hem de Hârezmşah askerlerinden pek çok kişi hayatını kaybetti. Bu çarpışmanın ardından Celâleddin, bir kere daha saldırıya geçti. Bu seferki saldırı ilkinde göre daha şiddetli olmuştu. Askerler, surların alçak kısımlarından şehre ulaşıp halkın mallarını yağma ettikleri gibi aynı zamanda kadınlarını da esir alıyorlardı. Bütün bunlara tanıklık eden Ahlatlılar, bütün gayretlerini toplayarak savunmaya geçti. Büyük bir cesaretle savaşan Eyyubilerin Ahlat Nâibi Hüsammeddin Ali komutasındaki askerler, Hârezm ordusunu şehirden uzaklaştırmayı başarmıştı. Askerlerini bir süre dinlendiren Celâleddin, tekrardan şehir üzerine harekete geçtiyse de halk onu, bir kez daha geri püskürtmeyi başardı.³⁴²

Kış gelinceye kadar burada kalmış olan Celâleddin, soğuklar bastırıp üstüne bir de kar yağınca 16 Aralık 1226 tarihin de şehrin önlerinden ayrıldı.³⁴³

2.4.2. Yıva Türkmenleri Üzerine Gidişi

Celâleddin'in, Ahlat kuşatmasında olmasından istifade eden Yıva Türkmenleri Azerbaycan yakınlarındaki Asna ve Urmiye şehirlerini ele geçirmiş aynı zaman da Hoy şehrinin halkını haraca bağlamışlardı. Bölgedeki hâkimiyetlerini kuvvetlendiren Türkmenler, girdikleri yerleri yağma ettikleri gibi yol kesmeye de başladılar. Celâleddin, başlangıçta bu durumu çok önemsememişti. Ancak hem Erzurum civarından gelen büyük bir tüccar kafilesinin önünü kesip onlardan yüklü bir miktarda mal aldıklarınının haberinin gelmesi hem de karısı Melike Hatun'un, Yıva Türkmenlerinin Azerbaycan'daki

³⁴¹ Bozan, "Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", s.139-140; İbni Bibi, Erzurum Emîri Rükneddin Cihanşah'ın, Celâleddin'i, Ahlat'ı muhasara etmesi için kışkırttığını kaydeder. Bkz. İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye -I-*, s.387.

³⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.312-313; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.943; Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.366; Toksoy, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", s.146; Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s.457.

³⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.313; Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar," s.457.

hoşnutsuzluk yaratan faaliyetlerini ve eğer gelmezse durumun daha da kötüleşeceğini kocasına bildirmesi üzerine Azerbaycan'a doğru harekete geçti.³⁴⁴

Celâleddin, bu haberler üzerine Azerbaycan'a doğru harekete geçti. Yıva Türkmenleri ise Celâleddin'in Ahlat kuşatmasını kaldırmayacağını düşündüklerinden rahat bir şekilde hareket ediyorlardı. Bu durum Celâleddin'in işini kolaylaştırmıştı. Aksi durumda Yıva Türkmenleri, sarp ve erişilmesi güç olan yerlere çekilip rahat bir şekilde saklanacaklar bu da onu zora sokacaktı. Celâleddin, dört bir yandan bu Türkmenleri kuşatmış mallarını yağmalayıp kadın erkek demeden birçoğunu esir aldığı gibi birçoğunu da kılıçtan geçirmişti.³⁴⁵

2.4.3. II. Ahlat Seferi

Sultan, Ahlat'a ikinci gelişinde, hem gelişini haber vermek hem de şehrin yöneticileriyle görüşmek istediğini bildirmek amacıyla onlara elçi gönderdi. Ancak bu teklif, yöneticiler tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Celâleddin askerlerine, mancınıkları ve ok çarklarını hazırlamaları emrini verirken aynı zamanda kulübeler yaparak şehrin kuşatması için hazırlanmalarını istedi. Diğer yandan Ahlatlılar da savaş hazırlığı içerisine girmiş bulunuyorlardı. Çok geçmeden taraflar arasında çatışma başladı. Hârezm ordusu, şehrin kapılarını zorlarken şehir halkı elinden geldiğince düşmanı içeri sokmamak için çaba sarfediyordu. Zaman geçtikçe şehirde, açlık ve kıtlık baş gösterdi.³⁴⁶ Ahlat halkı, o kadar aç kalmıştı ki buldukları kedi, köpek hatta fareleri bile yemeye başlamışlardı. Celâleddin'in veziri Şerefü'l-Mülk; halka yiyecek dağıtıyor, öküz-sığır kestirip veriyordu ancak yine de yeterli olmuyordu. Açlıktan pek çok kişi hayatını kaybetmiş, bazıları da şehri terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştı.³⁴⁷

Ahlat kuşatması devam ederken Diyarbakır ve Mardin Artuklu emîrlerinin yanı sıra Erzurum Selçuklu Emîri Rükneddin Cihanşah da Celâleddin'in safına geçti ve Celâleddin'e bir mancınıkla beraber çeşitli harp malzemeleri gönderdi. Diğer taraftan

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.313.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.314.

³⁴⁶ Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.371-372; Celâleddin'in, Ahlat'a ikinci gelişinde şehrin nâibi İzzeddin Aybeg'di. Eyyubî Meliki el-Eşref, Hüsammedin Ali'yi öldürmüş, yerine İzzeddin Aybeg'i tayin etmişti. Bkz. Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar," s.457.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.312; Nesevî, *Celâleddin Hârezmşah*, s.122; *Abu'l-Farac Tarihi II*, s.527; Gürbüz, "Celâleddin Hârezmşah'ın Son Günleri", s.32; Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*, s.71; Toksoy, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", s.146; Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar," s.457.

Celâleddin'le dostluk ilişkileri içerisinde olan Alâaddin Keykubad, yaşanan gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek Celâleddin'i; başkalarının kışkırtmalarıyla girdiği Ahlat kuşatmasının yanlış olduğu, Müslümanlara karşı değil gayrimüslimlere karşı mücadele etmesi gerektiği ve Moğollara karşı barışçı bir politika izlemesi konusunda uyardı. Aynı zamanda Abbâsî halifesi de Hârezmşah'a hediyeler yollamış ve bu kuşatmayı kaldırması tavsiyesinde bulunmuştu. Lâkin Celâleddin hiçbir tavsiyeye kulak asmadı. Onun, bu laf dinlemez halleri Alâaddin Keykubad ile Mısır Eyyubî Meliki el-Kâmil ve kardeşi Melik Eşref arasında ittifak nedeni oldu.³⁴⁸ Bu esnada Ahlat halkından İsmail Vanî adındaki biri Sultan Celâleddin'e, Azerbaycan'da kendisine verilecek bir ikta karşılığında şehre girmelerini sağlayabileceği haberini yolladı. Celâleddin'in iktanın sözünü verip yazıyla tasdik etmesi üzerine İsmail Vanî, o günün gecesinde surlardan aşağıya ipler sarkıtıp Sultan'ın askerlerinin kaleye tırmanmalarını sağladı. Kaleye çıkan askerler, surlara bayraklarını astılar. Dışarıda kalan askerler ise mancınıkların açtığı deliklerden saldırıya geçtiler. Kulelere yerleşmiş olan askerleri ve surlardaki Hârezm bayrağını gören Ahlatlılar şehri teslim etmek zorunda kaldılar.³⁴⁹

Celâleddin Hârezmşah, on ay süren bir kuşatmadan sonra Ahlat'ı ele geçirmeyi başarmıştı³⁵⁰ ancak şehri üç ay elinde tutabildi. Ahlat'ın kanlı bir şekilde ele geçirilmesi Celâleddin'in İslam dünyasında kazandığı saygınlığı kaybetmesine neden oldu. Çünkü Moğol ve Gürcülere kaldırdığı kılıcını Müslümanlara karşı sallamıştı. Bu davranışı ona, Moğol saldırıları karşısında mütteliklerini kaybettirdiği gibi Müslümanların ona olan güvenini de sarsmıştı. Hârezm askerlerinin yaptığı bozgunculuk, yağma, adam öldürme, yakıp yıkmaya eylemleri ve halkın, kuşatma sırasında açlıktan ölmesi ya da hayata dönemeyecek kadar perişan olması Hârezmşahlara karşı öfke ve nefret duyulmasına sebep oldu.³⁵¹

Celâleddin, kendisine karşı kurulan Alâaddin Keykubad ile Melik Eşref'in ittifakı durumunu güçleştirdiği gibi Moğolların da Amu Derya Nehri'ni geçtikleri haberini alması

³⁴⁸ Bozan, "Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", s.151; "Ahlat'ın ileri gelenleri; Anadolu Selçuklu Sultanı'na, Suriye'deki Eyyubî Meliki'ne ve Bağdat'da bulunan Abbâsî Halifesi'ne gizli elçi göndermişlerdi. Bu doğrultuda tarafları barıştırmak için araya gimişselerde, ileri gelenler, Celâleddin'e boyun eğmeyi kabul etmeyip üstüne bir de Sultan'a yönelik ağır sözler sarfetmişlerdi." Bkz. Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.372.

³⁴⁹ Taneri, *Hârezmşahlar*, s.66.

³⁵⁰ Ahlat Seferi'ne bizzat tanık olan Nesevî, şehrin alınması üzerine bir Fetihname hazırlamıştır. Bu fetihname için bkz. Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.372;

³⁵¹ Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, s.372; Bozan, "Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", s.154; Gürbüz, "Celâleddin Hârezmşah'ın Son Günleri", s.33.

üzerine 1230-1231 kışını Azerbaycan'da geçirmek zorunda kaldı. Moğollara karşı ne Anadolu Selçuklu ne de Eyyubî desteğini alması söz konusu değildi artık.³⁵² Nitekim birleşik Eyyubî-Anadolu Selçuklu orduları, Hârezmşahları 10 Ağustos 1230'da, Yassıçemen'de ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bundan sonra Moğollar, Sultan Celâleddin'i ortadan kaldırmak için harekete geçti. Celâleddin, Eyyubî ve Anadolu Selçuklu Devleti'ne, Moğollara karşı ittifak teklif ettiyse de bu kabul görmedi. Moğolların önünden kaçarak geldiği Meyyafarikin bölgesinde bir Kürt köylü tarafından öldürüldü (Ağustos 1231). Böylece Hârezmşahların son temsilcisi de Hârezm'den uzaklarda hayatını kaybetti.³⁵³ Hârezmşahlar Devleti de böylelikle tarih sahnesinden silinmiş, toprakları ise Moğolların eline geçmiş oldu.³⁵⁴

2.5. Celâleddin Hârezmşah'ın Alâaddin Keykubad ile Münasebetleri

Celâleddin, Gürcistan'da faaliyetlerde bulunduğu sırada Anadolu Selçuklu tahtında Sultan I. Alâaddin Keykubad vardı. O, bir taraftan topraklarını Gürcistan sınırına kadar genişletirken diğer taraftan Anadolu için Moğol tehlikesi baş göstermişti. Carmagon Noyan'ın, Mugan Ovası'na yerleşmesi ve Arrân'a da bir ordu göndermesi sonucunda Moğolların önünden kaçan Türkmenler Anadolu'ya gelmeye başlamışlardı.³⁵⁵

Aynı zaman çerçevesi içerisinde Gürcistan üzerine yaptığı seferler sonucu Tiflis'i alan Celâleddin, Alâaddin Keykubad ile de irtibata geçmiş; Gürcülere ve Moğollara karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştu.³⁵⁶ Bunu da Selçuklu Sultanı'na yazdığı mektuplardan birinde: *"Bu kadar cinsî yakınlıktan sonra eğer mektuplaşma yolunu açmaz ve birleşme caddesine girmez, menfaatlerin temini ve mazarratların definde müşterek hareket etmezsek başka kimle dost olabiliriz!"* diyerek dile getirmişti.³⁵⁷ Bu teklifi büyük bir memnuniyetle karşılayan Alâaddin Keykubad, gereken desteği vereceğini belirtmiştir. Böylece mektuplarında birbirine "karındaş" olarak hitap eden iki hükümdar ortak

³⁵² Gümüş, "Celâleddin Hârezmşah'ın Gürcistan Seferleri", s.174.

³⁵³ Ebu'l-Farac Tarihi II, s.529; Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.180; ayrıca bkz. Oktay, Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar, s.168; Vardan, Celâleddin'in kim tarafından öldürüldüğü tam olarak belirlenemediğini, bazılarına göre Moğollar tarafından bazılarına göre askerleri tarafından öldürüldüğünün söylendiğini yazar. Bkz. Müverrih Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi, s.224; Kiragos ise Moğollarla yaşadığı çatışma sonucunda veya Celâleddin'in öldürdüğü maktûllerden birinin aile üyelerinden birisi tarafından intikam almak amaçlı öldürülmüş olabileceğini söyler. Bkz. Kiragos, Ermeni Müelliflerine Göre Moğollar, s.19.

³⁵⁴ Kazvinî, Târih-i Güzide, s.401; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S.I, Ankara 1969, s.3.

³⁵⁵ Güven, Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri, s.97.

³⁵⁶ Tellioglu, Türk-Gürcü İlişkileri, s.119.

³⁵⁷ Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, s.80.

düşmanlarına karşı aralarında ikili ittifak oluşturmuşlardı. Ancak Celâleddin'in Eyyubîlerin elinde bulunan Ahlat'a saldırması üzerine bu ittifak hayata geçememiştir. Celâleddin'in Ahlat'ı kuşatması üzerine Eyyubîler ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında bir ittifak kurulmuş ve bu da Celâleddin'in sonunu hazırlamıştır.³⁵⁸

³⁵⁸ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.119; ayrıca bkz. Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.371; Alâaddin Keykubad ile Celâleddin Hârezmşah arasındaki diyaloglar ve mektuplaşmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.384-394; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.80-92.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜRCÜLERİN ALTIN ÇAĞI

1. Siyasî Birliğini Kurmadan Önce Gürcistan

1.1. Gürcistan Adının Kökeni

Gürcistan; Gürcüce’de Sakartvelo, Rusça’da Gruzya, Avrupa dillerinde Georgia olarak söylenirken³⁵⁹ Gürcüler kendilerine, “Büyük Ata” olarak kabul ettikleri Kartalos’a ithafen Kartvel demişlerdir. Aynı zamanda “Ana Yurt” dedikleri Tiflis ve civarlarına da Kartli adını vermişlerdir. XI. yy. sonları XII. yy. başlarında ise Gürcüler, siyasî birliklerini kurma yolundayken buralara “Kartvellerin Vatanı” manasındaki “Sakartvelo” demişlerdir.³⁶⁰

Latinler ile Yunanlılar; Gürcistan’ın doğusuna “İberya-İverya”, batısına da “Kolhis” derken öte yandan Rusların ve Ermenilerin ülkenin adıyla ilgili farklı isimler zikrettiklerini görmekteyiz. Nitekim Ruslar buraya “Grusya” derken, Ermeniler “Viir-Varta” olarak adlandırırılar. Bu Kafkas ülkesinin Gürcistan olarak zikredilmesinin sebebi ise Persler döneminde buraya “Gurzcan-Gurc” denmesi ve “Georgie” isminin de Latince’de tarım alanıyla ilgili bir anlam taşımasından dolayı Georgicus kelimesinden türediğidir. Başka bir görüşe göre de Gürcü kelimesinin Aziz Giorgi’den geldiğidir. Bu nedenle Avrupalılar bölgeye “Georgeian” derler.³⁶¹ Türkler ise doğu-batı ayrımını dikkate alarak Kartli bölgesine “Sağ Gürcistan”, ülkenin batı kısmına da “sol Gürcistan” veya “asıl Gürcistan” derler. Oğuz Destanı’na göre ise Karadeniz’in doğusundaki kısım “Apkaz Eli” olarak tabir edilirken Gürcülerin çoğunlukla olduğu yerler “Tokuz Tümen Gürcistan” adıyla anılmıştır. Türklerin, bu bölgenin her bir tarafına farklı isimler vermesinin nedeni onların burayla olan münasebetlerini hiç kesmemeleri ve burayı diğer uluslardan daha iyi tanımlarıyla ilgili olduğunu görüyoruz.³⁶²

1.2. Gürcistan’ın Coğrafi Sınırları

Gürcistan, Kafkas sıradağlarının güney kısmındaki ülkelerden biri olmakla beraber kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneyinde Türkiye, Ermenistan, doğu ve güneydoğusunda

³⁵⁹ Davut Dursun, “Gürcistan”, *DİA*, C.14, İstanbul 1996, s.310.

³⁶⁰ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.2-3.

³⁶¹ Altınanıt, *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*, s.72.

³⁶² Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.4.

Azerbaycan, batısında ise Karadeniz ile sınır komşusudur. Federal bir yapıda olan Gürcistan topraklarında; Güney Osetya, Abhazya ve Acara Özerk Cumhuriyetleri yer almaktadır.³⁶³

1.3. Gürcistan'a Düzenlenen İlk Türk Akınları

Türklerle Gürcülerin birbiriyle olan münasebetleri, Orta Asya'dan batıya göç eden iki topluluğun MÖ VIII. yy.dan itibaren Kafkasya'ya gelmesiyle başlamıştır. Bu topluluklardan ilki Kimmerler olup MÖ VIII. yy. sonlarına doğru İskitlerin baskısından kaçarak Kafkasların güneyine gelmişlerdir. Kimmerlerden sonra Gürcülerle münasebette bulunan ikinci Türk topluluğu ise İskitler olmuştur.³⁶⁴

Gürcistan'a, akınlar düzenleyen bir diğer Türk topluluğu da Hazarlardır. 683'te başlayan Hazar akınları 764-765 yıllarına kadar aralıklarla devam etti. Hazarlar, kalabalık bir ordu ile Kür ve Aras nehirleri boyunca istila hareketinde bulunmuş, ardından Tiflis şehrini zapt ederek Gürcistan'a yerleşmişlerdi.³⁶⁵ Bunların yanı sıra Hunların da bölgeye geldikleri bilinmekte olup ancak ne zaman olduğu tam olarak bilinmemektedir.³⁶⁶

Türkler, Selçukluların tarih sahnesine çıkışından hemen önceki tarihlerde ise Abbâsîlerin ordusunda paralı asker olarak Gürcistan'a girmişlerdir. Daha sonra kuzeyden gelen ırkdaşlarıyla beraber buraya yerleşmişlerdir.³⁶⁷ Bulgar, Hazar, Ağaçeri ve Sabirler'den kopan gruplar, Selçukluların bölgeye gelişine kadarki dönemde bölgeye en çok yerleşen Türk grupları olmuştur.³⁶⁸

³⁶³ Dursun, "Gürcistan", s.310; Korykoslu Hayton, Gürcistan'ı: "...Elbruz olarak anılan yüksek bir dağdan itibaren başlar. Ülkede birbirinden farklı pek çok halk yaşamaktadır. Bundan ötürü ülke, Alania olarak anılır." sözleriyle tanımlar. Bkz. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.46; Marco Polo ise Gürcistan'ın iki deniz arasında yer aldığını ve bu denizlerin Hazar ile Karadeniz olduğunu kaydeder. Bkz. Marco Polo, *Geziler Kitabı*, (çev. Ömer Güngören), Yol Yayıncılık, İstanbul 2017, s.21.

³⁶⁴ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.6-7.

³⁶⁵ Dursun, "Gürcistan" s.312.

³⁶⁶ Mehmet Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yayınları, Trabzon 2012, s.274; Bu sıralarda Bizans İmparatorluğu'nun başkenti, Sasâni ve Avarların müttefik ordusu tarafından kuşatılmıştı. İmparator Herakleios, Tiflis yakınlarında Hazar Hakanı ile görüşerek onunla bir anlaşmaya vardı. Antlaşma gereğince, 40.000 atlıdan oluşan Türk askerî birliği Bizans'ın yardımına geldi. Bu yardım sayesinde İran'a akınlar düzenleyen İmparator, böylelikle Anadolu'yu Sasânilerin istilasından korumuş oldu. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, 2005, s.168.

³⁶⁷ Karamanlı, "Gürcistan", s.312.

³⁶⁸ Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", s.423.

2. Kral II. David Dönemi (1089-1125)

David, daha on altı yaşındayken babası Kral II. Giorgi tarafından ona, “Kral Tacı” giydirilmişti.³⁶⁹ David’in, Gürcistan kralı olduğu dönemde ülkesi çok kötü bir durumdaydı. Aralıksız yapılan düşman akınları ve saldırıları neticesinde Gürcistan’ın doğusundaki köyler ve şehirler talan edilmiş, toprakları ise viraneye dönmüştü. David’in ilk düşüncesi düşman saldırılarından kaçarak dağlık bölgelere ve ormanlara çekilmiş olan Gürcü halkını, önceden yaşadıkları yerlere geri getirmek oldu. Bunun için de ülkede güven ortamı oluşturmalıydı. Gerek David’in bu yöndeki çalışmaları gerekse XI. yy. sonlarına doğru Türk akınlarının zayıflaması, halkın geri dönüp Kral David’in etrafında toplanmasında etkili oldu.³⁷⁰

David; Uhtik, Gag, Terunagan, Tayuş, Gayan, Gayzon, Lorey, Taşir, Mahganaberti’yi hâkimiyeti altına alarak ülkenin sınırlarını genişletti. Bundan başka Kafkas Dağı’ndan Gaspıç Denizi’ne kadar olan sahada bulunan şehirleri kendisine tâbi kıldı. Kral David, cahil olduklarını gördüğü Gürcü halkını eğitmek maksadıyla da ülkesindeki gençler arasından kırk kişiyi seçerek onları, tahsil görmeleri için Rum memleketine gönderdi.³⁷¹

2.1. Gürcülerin Siyasî Birliğini Sağlaması

Kral David’in amaçlarından biri de Gürcistan topraklarını birleştirip Gürcü siyasî birliğini sağlamaktı. Bu dönemde Tiflis ve Kaheti gibi önemli şehirler, Gürcistan’ın milli sınırları dışındaydı. David, ilk olarak Kaheti’ye yöneldi ve şehri, batı yönünden koruyan Zadezeni Kalesi’ni, 1101’de Kaheti Kralı’nın elinden almayı başardı. Üç yıllık bir aradan sonra da Hereti şehrinin ileri gelenleri, Kralları olan Ağsartan’ı yakalayıp II. David’e teslim ettiler. Böylelikle Kaheti ve Hereti bölgesi Gürcistan hâkimiyetine girmiş oldu.³⁷²

³⁶⁹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.310; Kral II. David, Kıpçaklardan meydana getirdiği yeni bir orduyla Didgori Savaşı’nda Selçukluları yenmiş, 1122’de de dört yüz yıldan beri Müslümanların hâkimiyetinde olan Tiflis’i alarak başkenti Kutaisi’den Tiflis’e taşımıştır. Bundan dolayı da Gürcü tarihinde Ağmaneşebeli (kurucu-yapıcı) olarak anılmıştır. Bkz. Yunus Zeyrek, *Ahıska Gül İdi Gitti*, Ankara 2015, s.9; David Ağmaneşebeli’nin kaçınıcı David olduğu konusunda tarihçiler arasında ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bazıları IV. David olarak nitelerken bazıları da II. David olarak zikretmektedir. Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşia ise III. David olarak bahsetmişlerdir. Bkz. N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.140.

³⁷⁰ N. Berdzenişvili-S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi* s.140.

³⁷¹ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.196.

³⁷² N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.141; Tellioğlu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.73.

David'in, sınırlarına katmak istediği topraklar olan; Rustov Agarni, Somhet, Samşvilde ve Tiflis de Türklerin hâkimiyetinde bulunuyordu.³⁷³

II. David döneminin başarılı komutanlarından olan Şef Çikodidel Giorgi; yeğeni ve aynı zamanda Trialet ve Klde-Karni kumandanı olan Teodor'u, Orbelian Abulet ve İvane'yi yanına alıp Samşvilde'yi zapt etmeyi başardı. Aynı yıl içerisinde Dzerna da Gürcü topraklarına katılmış bulunuyordu. Diğer taraftan Samşvilde'nin zaptını haber alan Türkler de geceleyin yaptıkları bir çekilme hareketiyle Somhet kalelerinin büyük bir kısmını boşalttılar ve böylece buralar da Gürcü hâkimiyetine girmiş oldu. Topraklarının giderek genişlemesi ise Kralı oldukça memnun ediyordu.³⁷⁴

Fetih hareketlerine devam eden II. David, 1115 yılında Tiflis'in doğusunda bulunan Rustov'u Türklerden aldı. 1117 yılında Hereti bölgesinin önemli bir kenti olan Gişi'yi ele geçirdi. Yine aynı yıl içerisinde ülkenin güneyinde bulunan toprakların hâkimiyetini elinde tutan Türklere karşı giriştiği mücadelelerde başarılı oldu ve Türklere ağır kayıplar verdirdi. 1118 yılında ise Ermenistan-Gürcistan sınırında bulunan önemli kalelerden Lori Kalesi'ni alıp ülkeye güneyden gelecek düşman saldırılarını engellemiş oldu.³⁷⁵

II. David'in fetih politikalarını başarılı bir şekilde yürüttüğü sıralarda Bizans İmparatoru Aleksios ile Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar vefat etmişti. Bundan dolayı da her iki devlet içerisinde karışıklıklar meydana gelmişti. Bu da Gürcü Kralı için olumlu bir gelişmeydi. Lehine gelişen bu durumu en iyi şekilde değerlendirmek isteyen David, kuzeydeki komşuları Kıpçaklarla bağlarını güçlendirdi. Böylece ordusu için gereken askerî desteği onlardan sağlayacak ve hedeflerine ulaşacaktı.³⁷⁶

2.2. II. David Döneminde Gürcü-Kıpçak Münasebetleri

İktidara gelen II. David, Gürcülerin anayurt olarak belledikleri Kartli bölgesindeki Türk hâkimiyetini sonlandırarak buralardan kaçıp dağlara, ormanlara sığınmış olan Gürcü halkı tekrar eski yerlerine döndürmek üzere harekete geçti. Böylece bölgedeki nüfus dengesini sağlayarak ülkede gerek ekonomik gerekse siyasî alanda hâkimiyet sağlamayı amaçlıyordu. Fakat elinde bulunan askerî kuvvetlerle bu amacını gerçekleştirmesi

³⁷³ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.316.

³⁷⁴ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.316-317.

³⁷⁵ N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcistan Tarihi*, s.142.

³⁷⁶ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.73-74.

imkânsızdı. ³⁷⁷ II. David'in başa geçmesine kadarki süreçte Gürcü ordusu, ihtiyaç durumunda sadece Kralı'n çağrısı üzerine harekete geçen derebeyi askerlerinden müteşekkildi. Yine bu dönemde Kral ve nüfuzlu derebeylerinin muhafız birlikleri ile bazı kalelerdeki küçük askerî birlikler haricinde düzenli aynı zamanda sürekli bir ordunun varlığından bahsetmek mümkün değildi. Kral'ın muhafız kıtası dışında olan askerler aristavlara bağlıydı. Bundan dolayı da krallar, ordu hazırlarken büyük derebeylerine karşı tavizkar davranmak zorundaydı. Buna rağmen derebeyleri çok da güven vermiyordu. Bu sebeplerden dolayı II. David, kendi ordusunu oluşturmalıydı. Ancak bu orduda yer alan askerler Gürcü toplumundaki menfaatçilerle bağlantılı olmayacaktı. Kıpçaklar bu tasvire uyuyordu. Savaşçı, cesur, çevik olmalarının yanı sıra Gürcü aristokrasisiyle de bağlantıları yoktu. ³⁷⁸ Bu sebeplerden dolayı II. David, o dönemde Rusların önünden kaçarak Kırım ve Kafkaslara kadar gelmiş olan Kıpçaklarla iletişime geçmeyi münasip gördü. ³⁷⁹

Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçaklar ise bu dönemde çok zor günler geçirmekteydiler. XII. yy. başlarında Rus Lider Vladimir Monomah, bir taraftan Rus knezlikleri arasında birliği sağlarken diğer yandan Bizans'la işbirliği içine girmiş bulunuyordu. Vladimir, Ruslarla aynı yerlerde yaşayan Kıpçakları bu topraklardan sürmeye çalışıyordu. ³⁸⁰ 1103 yılında Ruslar ile Kıpçaklar arasında yaşanan savaşta Kıpçaklar, cesaretiyle ünlü komutan Altunapa'yı Rusların üzerine yolladılar ancak Rus birlikleri pusuda bekleyerek onu kılıçtan geçirdiler. Altunapa'da dâhil olmak üzere Ruslar, yirmi Kıpçak komutanını öldürdüler. Kıpçaklar ise bu duruma tepkilerini Ruslar üzerine şiddetli akınlar yaparak gösterdiler. ³⁸¹

1107'nin Mayıs'ında Benek ve Şaruhan başta olmak üzere Kıpçak komutanları Lubna'ya doğru hareket etmişlerdi. Ancak Ruslardan Svyatopolk, Svyatoslav, Mstislav, Vladimir, Vyaçeslav, Oleg adlı komutanlar da Lubna'ya, Kıpçaklar üzerine yürüdüler. Burada Kıpçaklar ağır bir yenilgi aldılar. ³⁸²

³⁷⁷ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.69-70.

³⁷⁸ Erhan Ateş, *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s.55-57.

³⁷⁹ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.70; Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçaklar, Ruslarla yapılan savaşlarda Rus knezlerine yenilince Terek ve Kuban nehirleri boylarına kaydılar. Bkz. Toksoy, "Dede Korkut Destanlarında Tav-eli ve Çevresi" s.121.

³⁸⁰ İbrahim Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Kıpçakları" *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.48, 2015, s.62.

³⁸¹ Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.64.

³⁸² Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.64.

1109, 1111 ve 1116 yıllarında Rus-Kıpçak mücadeleleri devam etmiş ve bu savaşlarda üstünlük sağlayan Ruslar olmuştu. Benek, Şaruhan, Altunapa Tugorhan gibi önemli komutanlarını kaybeden Kıpçaklar zayıflamaya yüz tutmuştu. 1103'ten 1116'ya kadar Ruslar tarafından ard arda yenilgiye uğratılan Kıpçaklar Don-Kuban boylarına kadar gerilemişlerdi. Peş peşe alınan yenilgiler sonrası Kıpçak Başbuğu Atrak, 1095-1106 yılları arasında Kıpçakların bir kısmıyla beraber kavimlerinden ayrılıp doğuya doğru göç ederek Osetlerin yanına yerleşti. Böylece Kıpçaklarla güneydeki komşuları olan Gürcülerin münasebet kurlmaları kaçınılmaz olmuştu.³⁸³ Öyle ki Gürcü Kralı II. David, Gürcistan sınırlarına en yakın Kıpçaklarla temasa geçip onlardan askerî alanda destek sağlamıştı. Aldığı bu destek sayesinde güneye doğru bazı askerî faaliyetlerde bulunmuştu. Daha sonra güzelliği ile meşhur bir Kıpçak Prensesi olan Kıpçak Başbuğu Atrak'ın kızıyla evlenerek aralarında akrabalık bağı bile kurmuştu.³⁸⁴

Kıpçaklarla akrabalık ilişkisi de kuran II. David, bundan dolayı Kıpçakların yerleşme amacıyla Gürcistan'a gelmeyi kabul edeceklerini umuyordu. Kıpçaklarla bu yönde bir anlaşma sağlamak ve onları ülkesine davet etmek için güvenilir adamlarından bir grubu elçi olarak Kıpçaklara gönderdi. Kıpçaklar, bu teklifi memnuniyetle kabul etmiş ve gelen elçilerle bir göç anlaşması imzalamışlardı. Ancak sınırdaş oldukları Osetler, araları iyi olmadığından Kıpçakların Oset Geçidi'nden geçmesine izin vermiyorlardı. Bu sebeple Kıpçaklar, II. David'den bu duruma çözüm bulmasını istediler. Bunun üzerine David, Alanlarla da ayrı bir antlaşma yaparak Kıpçaklara geçiş kolaylığı sağladı.³⁸⁵

Geçidin güvenliğinin sağlanmasıyla ilk Kıpçak göçünde 5.000 kişilik bir grup Gürcistan'a geldi. Bunlar, muhtelif yerlerde iskâna tâbi tutuldular. Ertesi sene de 40.000 kişilik bir Kıpçak grup geldi. Gürcistan'a yerleştirilen Kıpçak ailelerden her biri Gürcü ordusu için atlı, silahlı asker sağlamak zorundaydı. Bu şekilde oluşturulmaya başlanan Kıpçak ordusu yalnızca Kral David'e bağlı olacaktı. Kıpçakların, derebeylerle herhangi bir bağlantısı yoktu. David'in oluşturmak istediği ordu da tam bu şekildeydi ve David, bu konuda başarılı da olmuştu. Gürcü topraklarında iskân ettirilen Kıpçak ailelerden alınan yaklaşık 5.000 çocuk saraya getirilerek burada Hristiyanlaştırıldı. Sonrasında da askeri

³⁸³ Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.64; Subaşı, *XI. yüzyılda Tao-Klarçeti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti*, s.720; Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.74; Guili Alasania, "Gürcistan Kıpçakları" *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.793.

³⁸⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.191; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.319.

³⁸⁵ Ateş, *Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, s.59-60; Nihat Doğru, *Kıpçak Atabekleri (Sa-Atbago): Yukarı Kür-Çoruh Boylarının Türkleşmesinden Günümüze*, İzmir 2004, s. 25.

eğitime tabi tutulup merkez ordusunda hizmete alındı.³⁸⁶ Bundan sonra Güney Kafkasya tarihinde her iki taraf için de yeni bir sayfa açıldı. Kıpçaklar, geniş bir yaşam alanı edinirken Gürcüler de “Altın Çağ” olarak nitelenecek olan dönemin temellerini atmışlardı.³⁸⁷

Bundan sonra Gürcüler, hem devlet teşkilatını sağlamlaştırmış hem hudut ötesine akınlar düzenleyecek kadar güçlenmişlerdi. Öyle ki Ermenistan, Şirvân ve İran’a kadar sefer düzenleyerek bu güçlerini gösterdiler. Gürcü Krallığı’nın askerî gücü Türkler sayesinde yükselmişti.³⁸⁸ Bu Kıpçak grupları Çoruh ve Kür nehirlerinin aktıkları bölgeleri o zamana dek görülmedik bir şekilde canlandırdılar. Selçukluların hâkimiyetindeki Müslüman emîrliklerini yönetimleri altına aldılar. Sonrasında, sayıları 40.000’i bulan bir süvari ordusu ile Şirvân ve Azerbaycan üzerine sefer yaptılar. 1121’de Borçalı Çayı civarlarını ele geçirdiler. 1123’te Tiflis’i alarak burayı Gürcü Krallığı’nın başkenti yaptılar. 1124’te ise İspir ve Oltu’ya kadar geldiler. Şirvânşahları vergiye bağladılar. Bütün bunların yanı sıra; Saltuklular, Ahlatşahlar, Megücekliler, Artuklular ve Azerbaycan Atabeyliği ile de sürekli bir mücadelenin içine girdiler.³⁸⁹

2.2.1. Kıpçakların II. David’e Sağladığı Faydalar

Daha önce bahsettiğimiz üzere Gürcü ordusu düzen ve disiplinden yoksun bir orduydu. Gürcü Kralı David, bu orduyla isteklerini gerçekleştiremeyeceğinin farkındaydı. David; Kıpçaklara, Gürcistan’da toprak vermiş ve onların derebeylerin hâkimiyetine girmelerini engellemiş, aynı zamanda Kıpçakların Gürcistan’a yerleşmesini de sağlamıştı. Böylelikle Kıpçaklardan yeni bir ordu meydana getiren Gürcü Kralı, ideallerini gerçekleştirme yolunda önemli bir adım atmış oldu. Öyle ki Kıpçaklar 60.000 kişilik Gürcistan ordusunun 40.000 kişilik grubunu oluşturuyordu. Bu durum Gürcü askerlerinin de maneviyatının yükselmesinde etkili olmuştu. Çünkü Kıpçaklar üstün bir savaş yeteneğine sahipti ve bu da Gürcüler tarafından bilinen bir durumdu. Bundan dolayı da

³⁸⁶ Bu merkez ordusuna “Monaspa” yani Köle Sipahiler adı verilmişti. Bkz. N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s.142.

³⁸⁷ Ateş, *Güney Kafkasya’da Kıpçaklar*, s. 61; Güven, *Artvin’in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.86; Mehmet Çoğ, “Ortaçağ’da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.19, Ocak 2015, s.61; Deşt-i Kıpçak’tan Güney Kafkasya’ya yaşanan bu göç hareketi feodal Gürcistan tarihinin diplomatik, politik ve ekonomik alanda ivme kazanmasını sağladı. Bkz. Subaşı, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, s.720.

³⁸⁸ Çoğ, “Ortaçağ’da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, s.61.

³⁸⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.191; Mustafa Safran, “Kuman/Kıpçaklar”, *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, , Ankara 2002, s.791.

onlardan korkuluyordu. Kıpçak ordusu, David'in hem Selçukluya hem Gürcü soylularına karşı başarı elde etmesinde ve yeni fetihler gerçekleştirmesinde etkili olmuştu.³⁹⁰

David, Kıpçaklardan aldığı destekle kendisine karşı gelen feodal beylerin gücünü kırarak merkezi ve mutlak otoriteyi sağladı. Diğer yandan Ani, Şirvân, Şamahı, Dağıstan eteklerinin de dâhil olduğu Ermenistan'ın büyük bir bölümü ile Osetya, Derbend, ve Abhazy'a değin olan bölgeleri hâkimiyeti altına alarak Gürcü topraklarını tarihî sınırlarının da ötesinde genişletti.³⁹¹ Ülkeyi, beş yıl içerisinde siyasî bakımdan Kafkasya'nın en önemli gücü haline getirdi. Böylelikle yarım asırdan fazla Selçuklular karşısında savunmada olan krallığını Türkler karşısında üstün duruma getirmeyi başardı.³⁹²

II. David döneminde Gürcistan'a yerleşen Kıpçaklar, yalnızca askeri alanda değil ekonomik ve demografik alanda da etkili oldular. Yerleştikleri bölgelerde nüfus artışını ve sınırlarda güvenliği sağladıkları gibi hayvancılıkla uğraşarak ekonominin gelişmesine de katkıda bulundular.³⁹³

2.2.2. II. David'den Sonraki Gürcü-Kıpçak İlişkileri

Giorgi döneminin son yıllarında Gürcüler, Türkler karşısında gerilemeye başladıkları gibi içte de çözülme emareleri görülüyordu. 1774'ten itibaren Türk olduklarına dair bazı deliller bulunan Orbelian ailesinin başta olduğu soylular, Prens Demna'yı tahta çıkarmak amacıyla isyan hazırlıklarına girişmişlerdi. 1777'de patlak veren isyanda İvane Orbelian, eristavların desteğiyle 30.000 kişilik bir ordu hazırlamış ve Kral'a karşı harekete geçmişti. Durumdan haberdar olan Kral Giorgi, Tiflis'e geçti çünkü yanında yeterli askeri yoktu. Tiflis'te askeri kuvvetini artıran Kral, İvane'nin üzerine yürüdü. İsyancıları Lori Kalesi'nde sıkıştıran Kral, İvane'nin gözlerini çıkartıp onun küçük oğlu Kavtar'ı ve Liparit'in oğlu İvane'yi katletti. Böylece Orbelian ailesini ortadan kaldıran Giorgi, bu hadisenin tekrarlanmaması için de isyana karışan bütün üst rütbeli memurları görevlerinden alıp yerlerine kendisinin güvenilir adamlarından yerleştirdi. Asi ordu

³⁹⁰ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.75-76.

³⁹¹ Ateş, "Güney Kafkasya'da Kıpçaklar", s.79.

³⁹² Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.83.

³⁹³ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları" s. 63; Coğ, "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar," s.62; 1124 yılı, Kıpçakların Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yoğun bir şekilde yerleştikleri bir dönem olmuştur. Kıpçaklar, bu dönemde Cavaketi'den İspir'e kadarki almış oldukları topraklara yerleştiler. Bkz. Ergin Ayan, "Selçuklu-Kıpçak İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (2009-II), s.118; Bu yerleşimlerin neticesi olarak; Ahıska, Ahılkelek (Ahalkalek), Oltu, Tortum, Şavşat, Ardahan, Artvin yerli halklarının konuştuğu Türkçe, Kıpçak Türkçesine dönüşmüştür. Bkz. Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", s.724.

komutanı İvane Orbelian'ın yerine başkumandanlığı ünlü başbuğ Kubasar aldı. Efridan, hazine ve gelirler bakanı oldu. Kutluk Arslan da Orbelianlardan boşalan üst düzey bir göreve getirilmişti. Böylece Kıpçaklar, idarî alanda tamamen hâkim duruma gelmişti. Kubasar ve Efridan, III. Giorgi ve daha sonra tahta geçen kızı Kraliçe Tamara'nın en güvenilir adamları olmuştu.³⁹⁴

Tamara dönemine gelindiğinde ise Gürcistan'ın yeni Kıpçak göçleri aldığını görüyoruz. II. David zamanında Gürcistan'a gelen Kıpçakların, Karadeniz'in kuzeyinde kalmış olan soydaşları, Ruslarla yaşadıkları mücadelelerini sürdürmekteydi.³⁹⁵ Yaşanan bu mücadelelerde Ruslar, 1186 yılından itibaren Kıpçaklar karşısında üstün duruma gelmişlerdi ve bu durum Kıpçakların yeniden Kafkaslara yönelmesine sebep oldu.³⁹⁶

Kıpçak Hanı Sevinç'in kardeşi Salvat, yerleşme ve dayanışma amacıyla büyük bir orduyla Gürcistan'a geldi. Bu yeni kütlelerin Gürcistan'a gelmesiyle ülke, askerî ve siyâsî alanda tarihinin en parlak devrini yaşadı. Salvat'ın kalabalık savaşçıları ve halkı Kür Nehri boylarına ve Borçalı civarına yerleştirildi. Salvat ve oymakları, Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlıydılar ve bu dönemde gelen Kıpçakların tümü Hristiyan'dı.³⁹⁷

Öncesinde değindiğimiz üzere Gürcü asilzâdeleri III. Giorgi döneminde isyan etmişler ancak Gürcü Kralı, Kıpçakların yardımıyla bu isyanı bastırmıştı. Bu soylu grup, Kraliçe Tamara döneminde tekrar harekete geçti. Bu seferki amaçları, öncekinden farklıydı; yönetimde yer alan Türk unsurların görevlerine son verilmesi ve yerlerine Gürcü soylusu olanların getirilmesiydi. Kraliçe Tamara da bu isteğe ılımlı yaklaşınca Kubasar ve Kutlu Arslan görevlerinden azledilerek tutuklandılar. Yalnız onların görevlerinden alınması Kıpçaklar arasında huzursuzluğa yol açtı. Gürcü asilzâdeleri, Kutlu Arslan ve diğer Türk görevlilerin tutuklanmasıyla her şey yoluna girer zannetmişlerdi fakat umdukları gibi olmadı. Kutlu Arslan'ın yandaşları silahlanarak Gürcü Sarayı'nın kapısına dayandılar ve tutuklanan Türklerin serbest bırakılmasını istediler. Kraliçe Tamara,

³⁹⁴ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.209; Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.90-91; Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.90; N. Berdzenişvili-S. Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, s.150; Coğ, "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", s.62; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.191.

³⁹⁵ 1777'de Konçak önderliğindeki Kıpçak birlikleri Pereyaslav Knezliği'ne saldırmış, Aksu (Bug) civarındakiler de Kiev'e doğru akınlar yapmışlardı. Lâkin 1184'te Knez Svyatoslav komutasındaki birliklerin yaptığı baskında Ruslara karşı yenilgi aldılar. Bu yenilgi ardından Kıpçaklar, 1185 baharında, Ruslara karşı yeni bir taarruza geçtiler. Novgorod- Seversk Knezi İgor komutasındaki Rus birlikleri Don boyunda Kayalı Nehri kıyısında sıkıştırarak imha ettiler. İşte bu yenilgi Rusların ünlü 'İgor Destanı'na' konu olmuştur. Bkz. Safran, "Kuman/Kıpçaklar", s.790-791.

³⁹⁶ Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.91;

³⁹⁷ Doğru, *Kıpçak Atabekleri*, s.30; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.191.

ayaklanan Kutlu Arslan taraftarlarıyla görüşmek üzere döneminin iki ünlü kadın politikacısını, Kravai Cakeli ve Hvaşak Tsokali'yi gönderdi.³⁹⁸

Gürcistan'da yaşanan iç karışıklıklardan dolayı önemli görevlere getirilmiş olan Kıpçak liderlerinin yerlerinden azledilmesine rağmen Kıpçaklar, Gürcü Krallığı'na bağlılıklarını devam ettirerek Kraliçe'nin hizmetinde bulunmaya devam etmişlerdir.³⁹⁹ Kıpçakların; Duvin, Gence ve Ani şehirlerinde özerk bir şekilde yaşadıkları, dönemin Gürcü kaynaklarında yazılmaktaydı. Gürcü Kralı, buraları onlara yardımlarına karşılık olarak vermişti. İktidar değişikliği nedeniyle Gürcistan'dan giden Kıpçak gruplar olduğu gibi Moğol akınlarına kadar burada ikamet etmeye devam edenler de vardı.⁴⁰⁰

2.3. Didgori Savaşı (1121)

XI. yy.ın ilk çeyreğinde başlayan Selçuklu- Gürcü ilişkilerinin XII. yy. başlarında sıcak çatışmalara dönüştüğü görülmektedir. Bunlardan biri de tarihi kaynaklarda “Didgori” olarak geçen 1121 senesinde yaşanan savaştır.⁴⁰¹

2.3.1. Savaşı Hazırlayan Süreç

İlerde “ıslahatçı” olarak anılacak olan Gürcü Kralı II. David, tahta geçtiğinde, yapacağı reformlar için harekete geçmiş ve Kıpçakları Gürcistan'a davet ederek onların buraya yerleşmesini sağlamıştı. Böylece Kıpçaklardan güçlü bir ordu meydana getirmişti. Gürcü Krallığı'nın gücünü artırıp Kafkaslardaki hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştığı dönemde; Bâtınilerin faaliyetleri, taht kavgaları, devlet içinde çıkan ayaklanmalar Selçuklu Devleti'ni zayıflatmış ve bölge üzerindeki hâkimiyetini yavaş yavaş kaybettirmeye başlamıştı.⁴⁰²

II. David'in tarihçisine göre, Melikşah'ın ölümünden sonra hânedanlar arasında taht kavgaları başlamış, Ön Asya'da durum Selçukluların aleyhine dönmüştü. Aynı zamanda Suriye ve Filistin de Selçukluların elinden çıkmıştı. Bu durum Gürcülerin hareket alanını

³⁹⁸ Tellioglu, “Doğu Karadeniz Kıpçakları” s.64; N. Berdzenişvili-S. Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, s.151.

³⁹⁹ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.94.

⁴⁰⁰ Tellioglu, “Doğu Karadeniz Kıpçakları” s.64.

⁴⁰¹ Erhan Ateş, “Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları”, *TAD*, C.35, S.60, 2016, s.74.

⁴⁰² Abdurrahman Seçkin, *Didgori Savaşı 1121*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2014, s.43.

genişletmişti. David, Kafkasya'daki Türklerin hâkimiyetini zayıflatıp Selçuklulara ait pek çok köy ve kaleyi alarak Tiflis'e yaklaşmıştı.⁴⁰³

2.3.2. Savaşın Başlaması ve Seyri

Zor durumda kalan Tiflis halkı, şehrin hatibi ile kadısını göndererek Gürcülerden aman dilediler. Ancak onları kâle almayan Gürcüler, şehri yağma ettiler. Tiflisli Müslümanlar, Sultan Mahmud'dan yardım istediler.⁴⁰⁴ Sultan Mahmud, Gürcü Kralı David'in Müslümanlara yaptığı bu baskılara ve Türk toprakları üzerine düzenlediği akınlara son vermek amacıyla Artuklu Emîri İlgazi'ye Gürcüler üzerine bir sefer tertib etmesini söyledi. Bu emir üzerine harekete geçen İlgazi, 1120 yılında önce Bağdat Halifesi'ne sonrasında da Sultan Mahmud'a karşı isyanda bulunan ve Artuklu topraklarına gelerek yanına sığınan Dübeys b. Sadaka'nın⁴⁰⁵ da aralarında bulunduğu bir ordu hazırladı. Bu orduyla Erzurum'a kadar gelen İlgazi, yanında gelen kadısı ile vezirini burada bıraktı. Hemen akabinde Kars'a doğru yola çıktı. Buradan Trialet bölgesine girdi. Tiflis'e yaklaşmıştı. Şehrin güneybatısında yer alan ve şehre bir günlük mesafede bulunan Didgori yakınlarında karargâhını kurdu. Melik Tuğrul da Bitlis, Erzen ve Duvın hâkimi Togan Arslan'a haber yollayıp sefere katılmasını ve Tiflis'in doğusundan gelmesini belirttiikten sonra kendisi Gence taraflarından, Togan Arslan ise Duvın üzerinden hareket etti. Tiflis'e doğru farklı rotaları izleyen ordular, Tiflis önlerinde toplanıp öyle harekete geçmeyi kararlaştırmışlardı. Lâkin planları umdukları gibi işlemedi. İlgazi, Melik Tuğrul ve Togan Arslan'ın orduları ile birleşmeyi beklemeden tek başına harekete geçti. Kral David'in kumandasındaki Gürcü ve Kıpçak birlikleri, Didgori Vadisi'nde İlgazi'ye pusu kurdular.⁴⁰⁶

Kurulan bu pusuda Kıpçak askerlerinin bir kısmı ileri harekette bulundu. Müslümanlar, onların aman dilemek üzere geldiklerini zannederek tedbirsiz davrandılar. Kıpçaklar, Müslümanları ok yağmuruna tutunca Müslümanların safı sarsıldı. Geride bulunanlar öncü birliğin mağlup olduğunu zannederek geri çekilmeye başladılar. Kalan askerler de onları takiben kaçmaya başladılar. Bu esnada pek çok kişi yaşanan izdiham nedeniyle birbirlerine çarparak öldü. Gürcüler, kaçan Türk askerlerini takip etmeye başladılar. Türk ordusundakilerden birçoğu öldürülürken 4.000 kişi de esir alınmıştı. İlgazi,

⁴⁰³ Seçkin, *Didgori Savaşı*, s.43.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Bahar Yayınları), X, s.450.

⁴⁰⁵ Dübeys b. Sadaka hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, sa.139-157.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Bahar Yayınları), X, s.450; Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", s.721; Keleş, *Şeddâdiler*, s.274-275; Seçkin, *Didgori Savaşı*, s.50.

Dübeys ve Melik Tuğrul ise kurtulmayı başarmışlardı.⁴⁰⁷ Savaşta başından yaralanan İlgazi, damadı Dübeys ve yirmi kadar askerle geri çekildiği ve Gürcü askerlerinin İlgazi'yi Gürcistan dışına kadar üç gün boyunca takip ettikleri ifade edildiği gibi İlgazi'nin diğer Türk kuvvetlerini beklemeden Gürcistan sınırlarına girmesinin yanı sıra tanımadığı bir bölgede savaşması onun yenilmesinin başlıca sebepleri arasında gösterilir. Diğer yandan İlgazi'nin, Haçlılara karşı kazanmış olduğu zaferlerden dolayı kendine güvenerek Gürcülere karşı yeterince tedbir almamış olması da savaşı kaybetmesindeki muhtemel sebepler arasında gösterilebilir.⁴⁰⁸

2.3.3. Didgori Savaşı'nın Önemi

Didgori Savaşı, Tuğrul ve Çağrı beyler döneminden itibaren sağlanmaya başlanan Kafkasya'daki Türk hâkimiyetini sınırlamış oldu. Aynı zamanda Gürcülerin yenilmez Türk olgusunu ortadan kaldırdığı gibi onlara, Türkleri topraklarından atabilecekleri umudunu doğurdu. İslam dünyasına, Kafkasya'daki ciddi bir düşmanın varlığını gösteren bu zafer, Gürcülere Tiflis yolunu açtı. Diğer yandan Kral II. David'in, Gürcistan'ı doğudan ve batıdan kontrolü altına almasını sağlamıştır. Böylece Gürcü Krallığı, bölgenin en güçlü devleti haline gelmiştir. Aynı zamanda Gürcistan'ın en geniş sınırlarına ulaşma yolunda Didgori Savaşı büyük bir rol oynamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.450; Gürcüler, Didgori Zaferi'yle, Yakındoğu'da büyük bir saygınlık elde ettiler. Haçlılar ise Gürcistan'ı, Hristiyanlığın doğudaki kalesi olarak görmeye başladılar. Bundan dolayıdır ki Haçlılardan oluşan 200 kişilik bir birlik Didgori Savaşı'nda Gürcülere yardıma gelmişti. Bu detay aynı zamanda Gürcülerin, Haçlılarla siyasi ilişkiler içinde bulunduğu da bir göstergesidir. Bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, Ant Yayınları, İstanbul 1993, s.46; Süryani Mihail Vekayinâmesi'nde Didgori Savaşı'nı: "1121-1122 tarihinde, Horasan Sultanı, İberyaya üzerine bir generale beraber 100.000 asker sevk etti. İberyaya Kralı bunlar içeri girince, arkalarındaki bütün geçitleri kapattı ve hepsini kılıçtan geçirdi." şeklinde nakletmiştir. Bkz. *Mihail Vekayinâmesi*, s.69; Ermeni Müverrih Smbat, bu savaşta 150.000 Türk askeri; buna karşılık Gürcülerin ordusunda 40.000 Kıpçak, 18.000 Alan, 500 Frank ve 10.000 Ermeni askerinin olduğunu yazar. Bkz. *Smbat Sparapet's Chronicle*, s.68; Mateos ise Gürcü ordusundaki asker sayısının "Kıpçaklardan 15.000, Alanlardan 5.000, Franklardan da 100 kadar" olduğunu söyler. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s. 270.

⁴⁰⁸ Seçkin, *Didgori Savaşı*, s.51.

⁴⁰⁹ Ateş, "Didgori Savaşı ve Sonuçları", s.90; Seçkin, *Didgori Savaşı*, s.51-52; Didgori Zaferi'nden sonra Tiflis'e yönelen ve burayı da ele geçiren Gürcüler, başkenti Tiflis'e taşıyıp, Tiflis üzerinde de hâkimiyet kurmuşlardı. Böylece tarihlerinde ilk kez ülkelerinin doğusu ve batısındaki toprakları birleştirerek Gürcistan'ı kurmuş oldular. Bundan sonra da komşu devletlerin topraklarını ele geçirip kendilerine bağlı duruma getirmiş ve Gürcülerin Altın Çağ'ını başlatmış oldular. Bunların yanında Tiflis, her ne kadar Gürcü hâkimiyetine girse de uzun bir süre şehrin muhafazasından sorumlu olan Müslümanlar, şehirdeki önemlerini korumuşlardır. Bundan dolayıdır ki Gürcüler, buradaki Müslüman halk için hem dini hem ekonomik alanda bazı kolaylıklar sağlamak zorunda kalmışlardır. Bkz. Ateş, "Didgori Savaşı ve Sonuçları", s.90-91.

2.4. Tiflis ve Ani'nin Gürcülerin Eline Geçmesi

Gürcüler, 1122 yılında İslam ülkelerini yağmalayıp Tiflis'i muhasara ettiler. Tiflis'tekiler savaşın şiddetinden çok zor duruma düşmüş ve çok büyük sıkıntılara maruz kalmışlardı. Müslümanlar, karşı koyduysalar da Gürcülere karşı başarılı olamadılar ve Tiflis Gürcülerin eline geçti. Gürcü Kral'ı, ilk başta Tiflis halkına ağır cezalar verse de sonrasında: “*Irk, dil, din ne olursa olsun tüm yurttaşlar eşit haklara sahiptir.*” Söylemleri bir bildiri yayınladı. Daha sonra Kral David, başkenti Kutaisi'den Tiflis'e taşındı. Bu zafer Gürcüler için paha biçilemez bir zaferdi ve bu zafer David'e doğu ülkeleri arasında büyük bir şan şöhret kazandırmıştı.⁴¹⁰

Tiflis'in kaybedilmesi Müslümanlar için hazmedilmesi kolay bir yenilgi değildi ve karşı saldırıya geçmeleri gerektiğine inanıyorlardı. 1123'te Selçuklu Sultanı, Şirvân'a karşı saldırıya geçti. Şirvân Hâkimi Şirvânşah'ı esir alarak Şamakhi'yi zapt etti. Sonrasında ise Gürcü Kralı'na: “*Sen ormanlar kralısın ve asla ovaya inmezsin. İşte ben Şirvânşah'ı yakaladım ve haraç talep ederim. Onu istiyorsan bana uygun hediyeler gönder, değilse derhal beni görmeye gel!*” içerikli mektubu gönderdi. Kral David, buna mukabil ordusunu hazırlamaya koyuldu. Gürcü ordusunda sadece Kıpçaklardan 50.000 asker bulunuyordu.⁴¹¹

Sultan Mahmud, Kıpçaklar ile Gürcüler arasındaki bir ihtilaftan faydalanacağı sırada ülkesinde çıkan iç karışıklıklardan dolayı dönmek zorunda kaldı. Bu fırsatı kaçırmayan Gürcüler, geçitleri kapatarak Türkleri çekilmeye mecbur ettiler.⁴¹² Bu durum karşısında harekete geçen David, Şamakhi'yi aldığı gibi Şirvân'ı da işgal etti. Bunun dışında, Derbend hâkimini yenilgiye uğratarak Şaburan kentini aldığı gibi birçok Ermeni kale ve kentlerini de Türklerin elinden aldı. Yine aynı yıl içerisinde Göle ve Pasinler üzerine yürüyerek Gürcistan'ın güneybatı topraklarından Türkleri atmayı başardı. Sıra Ermenistan'ın eski başkenti Ani'ye gelmişti. Ani, Gürcistan'a vergi ödeyen vasal bir kenti ancak yöneticileri Müslümandı.⁴¹³

Ani Emîri Manuçehr ölmüş ve yerine oğlu Alpsuar geçmişti. Alpsuar, Ani'yi Erzurum Emîri'ne satmak istemiş, aynı zamanda Ani Katedrali'nin kubbesine Hilat'tan getirilmiş olan kıymetli ve büyük bir hilâl koydurtmuştu. Bu durumdan rahatsız olan

⁴¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), X, s.450; N. Berdzenişvili-S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.143; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s.270.

⁴¹¹ Brosset, *Gürcüstan Tarihi*, s.324; N. Berdzenişvili-S. Canaşia *Gürcüstan Tarihi*, s.143-144.

⁴¹² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.192.

⁴¹³ N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.144

Hristiyanlar, David'i çağırarak Ani şehrini ona teslim ettiler. Altmış seneden beri Müslümanların hâkimiyetinde olan Ani, Gürcü hâkimiyetine girmiş oldu ve aynı zamanda katedralin kubbesindeki hilâl indirilerek yerine haç konuldu.⁴¹⁴

3. I. Demetre (Dimitri) Dönemi (1125-1154)

Kral II. David'in oğlu olan Demetre, babasının sağlığında ona devlet işlerinde yardımcı olduğu gibi aynı zamanda babasıyla beraber savaflara da katılıyordu. Lâkin Demetre, babasının gücü ve kabiliyetine sahip değildi.⁴¹⁵

Demetre, Gürcü tahtına oturmadan önce babası Kral II. David, kendisini Şirvân üzerine gönderdiğinde buradaki savaş kabiliyetiyle herkesi kendine hayran bırakmıştı. Ayrıca Keladzor Kalesi'ni zapt etmiş, büyük miktarda ganimet ve pek çok esir ele geçirmişti. Türk kuvvetlerinin kumandanı olan II. Sökmen'in askerlerini mağlup etmiş ve onların bıraktığı ganimetlerle hem kendisi hem askerleri zenginleşmişti.⁴¹⁶

II. David öldükten sonra Yakındoğu ülkelerinin Müslüman yöneticileri, David'e kaptırdıkları toprakları artık geri almak için harekete geçtiler. Aralarında ittifak kurup büyük bir ordu meydana getirdiler. Bu orduyla, David döneminde Müslümanların elinden çıkan Ani'ye karşı saldırıya geçtiler. Ard arda gelen saldırılar sonucunda Demetre, Ani'yi, Gürcü vasallığı bâkî kalmak şartıyla Müslümanların idaresine bırakmayı kabul etti.⁴¹⁷ Ani'yi Müslümanların yönetimine bırakan Demetre, 1138 yılında Gence üzerine saldırarak şehri ele geçirdi. Giriş surlarında asılı demir kapıları da yerinden söktürüp zafer hatırası olarak Gürcistan'a gönderdi.⁴¹⁸

4. Kral III. Giorgi Dönemi (1156-1184)

Giorgi başa geçtiğinde, Gürcülerle Türkmenler arasındaki güç mücadelesi devam etmekteydi. Ancak Demetre döneminin sonlarında meydana gelen çarpışmalarda Gürcüler üstün durumdaydı. Bu üstünlüğün sonucu olarak Gürcüler, Doğu Hristiyanlarının tarihinde büyük bir yere sahip olan Ani'yi 1161'de Şeddâdîlerden geri almışlardı. 1064'te Sultan

⁴¹⁴ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.195.

⁴¹⁵ N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.145-146.

⁴¹⁶ Brosset, *Gürcüstan Tarihi*, s.339.

⁴¹⁷ N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.146; 1125 yılında Kral II. David ölünce, ona halef olarak oğlu Demetre tahta oturdu. Demetre, Manuçehr'in oğullarını, sadakat yemini ettirdikten sonra Ani'ye iade etti. Manuçehr'in oğulları, Ani katedralini Ermenilere bırakacaklarına ve oraya hiçbir Müslümanı girdirmeyeceklerine dair yemin ettiler. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, s 285.

⁴¹⁸ N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.146.

Alparslan tarafından fethedildiğinden itibaren Selçukluların hâkimiyetinde bulunan şehrin ele geçirilmesi Giorgi'nin ilk başarısı oldu.⁴¹⁹ Kentin yöneticiliğine o dönem Genel Kurmay Başkanı olan İvane Orbelian'ı atadı. Sargis Mhargrdzeli'yi de Orbelian'a yardımcı olarak bıraktı. Şehrin kalesine ise iyi yetişmiş askerlerini yerleştirerek, kaleyi güvenceye aldı.⁴²⁰ Yaşanan bu gelişme sonrası Türkler harekete geçti. Ermenşah, Türkmen beylerini toplayarak Ani kapılarına dayandı. Bunu haber alan Giorgi, askerlerini toplayarak Ani'ye geldi ve burada Türkleri yenilgiye uğrattı.⁴²¹

1174 yılında Giorgi, ikinci defa Ani'yi kuşattı. Bu kez kendi askeri olan İvane yüzünden bu seferi gerçekleştirmişti. Çünkü İvane, Ani hükümdarı olmak istiyor ve bunun için entrikalar çeviriyordu. 1177 senesinde ise İvane, Kral'a baş kaldırdı ve Gürcistan'da iç karışıklıklar yaşanmaya başladı. İvane, tahta Giorgi'nin ağabeyi David'in oğlu Demne'yi oturtmak istiyordu. Kral'ın yeğeni Demne'yi ve birçok asilzâdeyi kendi yanına çeken İvane, Kralı öldürmek üzere yola çıktı. Durumdan haberdar olan Kral Giorgi, Tiflis'e geçti çünkü yanında yeterli askeri yoktu. Tiflis'te askeri kuvvetini artıran Kral, İvane'nin üzerine yürüdü. Kralın geldiğini gören İvane taraftarları Lori Kalesi'ne sığındılar. İsyankârları kalede sıkıştıran Kral David, İvane'nin gözlerini çıkarttı ve onun küçük oğlu Kavtar'ı ve Liparit'in oğlu İvane'yi katletti.⁴²²

4. Kraliçe Tamara Dönemi (1184-1213)

Gürcistan Kralı Giorgi'nin vefatı üzerine önceki konularımız arasında belirttiğimiz üzere, Giorgi'nin yerine geçecek oğlu olmadığından kızını halef göstermişti. Bu sebeple kızı Tamara tahta çıkarıldı.⁴²³ Bu iktidar değişikliğinden sonra Türk-Gürcü ilişkilerinde yeni bir dönem açılacak ve ülkedeki Kıpçaklarla sıkıntılar baş gösterecektir. Bu dönemde, Gürcüler, Kafkasya'nın en önemli gücü haline gelecek ve Kraliçe Tamara'nın zamanında Hristiyanlar oldukça güçlenecektir.⁴²⁴

⁴¹⁹ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.87.

⁴²⁰ N. Berdzenişvili-S. Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, s.146.

⁴²¹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.347-348.

⁴²² Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.208-209.

⁴²³ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.211.

⁴²⁴ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.92; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.219; Gürcistan, 1184-1213 yılları arasında "Altın Çağ" olarak adlandırılan Giorgi ve Tamara dönemini yaşamıştır. Kral III. Giorgi 1162'de Ağrı (Ararat) dağı yakınlarındaki eski Ermeni başkenti olan Duvin'i de alarak sınırlarını buralara kadar genişletmiştir. 1178'de kızı Tamara'yı varisi ilan etmiş, 1184'te, Kral'ın ölümü üzerine kızı Tamara ülkenin tek hâkimi olmuştur. Güçlü bir siyasî kimliğe sahip olan Tamara, Gürcistan'a en parlak dönemini

Tamara iktidarı, babası Giorgi'nin son döneminde başlayan ve Tamara'nın başa geçmesiyle şiddetlenen muhalefet baskıları nedeniyle sıkıntılı başlamıştı. Gürcü soyluları uzun süre Tamara'nın hükümdarlığını kabul etmeyip devlet yönetiminde etkili olmaya çalıştılar. Giorgi Dönemi'nde işbaşına getirilen kadroları hedef alan asilzâdeler, ülkedeki Kıpçak nüfuzunu kırmaya çalışmış, bunun için de Tamara'ya bir ültimatom verip: “ *Biz soyulmuş ve fena muameleye tabi edilmişiz. Asil ailelere mensup olmakla birlikte devlet hizmetinde ihtiyarlanmış olan bizler, iktidarsız ve asalet harici kimseler tarafından küçük görülmüş ve tahkir edilmişiz.*” diyerek genelkurmay başkanı olan Kubasar ile Maliye Bakanı Efridan'ın görevden alınmasını istediler. Tamara, maruz kaldığı bu baskıları azaltmak için babasının ve kendisinin en sadık adamlarından olan Kubasar ve Efridan'ı görevlerinden azletmek zorunda kaldı. Ancak Gürcü soylularının istekleri bitmemişti. Bu sefer de Kutlu Arslan'ın azledilmesini istediler. Kutlu Arslan'ın görevden alınmasının istenme sebebi ise onun devlet işlerini yeniden düzenlemeyi hedefleyen projesiydi. Bu projeye göre saray girişinde kurulacak bir konsey ile devlet işleri görüşülüp karara bağlanacak onay için de Kraliçe'ye sunulacaktı. Kutluk Arslan karşıtı olan soylu grup, Kutluk'un önerilerini reddedip onu bastırma kararı almışlardı. Kraliçe Tamara'ya öneride bulunarak Kutlu Arslan ve arkadaşlarını tutuklattılar. Ancak Kutluk Arslan'ın tutuklandığını duyan silah arkadaşları Tamara'ya cephe alarak serbest bırakılmasını sağladılar.⁴²⁵

Bu dönemin diğer bir önemli konusu ise Tamara'nın evliliği meselesiydi. Soylular, bu kez de Kraliçe'yi bu mesele üzerinden vurmaya çalışıyorlardı. Halen daha Kraliçe'nin yerine geçebilecek bir halefe sahip olmadığını söyleyerek savaşta kendilerini idare edecek bir lidere ihtiyaç duyduklarını vurguluyorlardı. Gerçek amaçları ise kendi çıkarları doğrultusunda birini kral yaparak pozisyonlarını korumaktı.⁴²⁶ Yönetim; cinsiyet ayrımcılığı, babasının baskıcı politikaları gibi meseleler yüzünden güçlenen bir müttefik bulmak adına Kraliçe Tamara'nın evlendirilmesini uygun gördü. Özellikle halası Rusudan ile iyi ilişkileri olan ve halasının da ısrarı ve etkisi ile Kraliçe Tamara, iki siyasî evlilik

yaşattır. Bkz. Muhittin Gül, “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2009, s.80.

⁴²⁵ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.92-93; Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.363; N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s.150-151; Brosset, Kutluk Arslan'ın Kraliçe Tamara'nın yetkilerini azaltan bir öneri sunduğunu ve Kraliçe'nin bunu kabul etmeyip Kutluk Arslan'ı tutuklattığını yazar. Bkz. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.363; Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Erhan Ateş, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, 2017, s.365.

⁴²⁶ Ateş, “Kraliçe Tamara Devri Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, s.365.

yapmıştır. İlk evliliği tahta çıktıktan bir yıl sonra Kiev Rus'u olan Giorgi (Iuri) ile oldu.⁴²⁷ Tamara, saray meclisinin kararıyla Kuzey Kafkasya'da oturan bir Rus olan Giorgi ile evlendi. Ancak bu evliliği çok geçmeden sona erdi. Ahlaksız bir kişiliğe sahip olduğu söylenen Giorgi de ülkeden kovuldu.⁴²⁸

Tamara'nın çocuğunun olmaması devlet ileri gelenlerini düşündürüyordu. Onun, hemen evlenip çocuk sahibi olmasını istemekteydiler. Bunun üzerine ikinci kez evlenen Gürcü Kraliçe, bu evliliğini Oset Kralı'nın oğluyla yaptı. Bu izdivaçtan Tamara'nın biri kız biri erkek olmak üzere iki çocuğu oldu. İlk çocuğu, erkek olup daha sonra yerine geçecek olan Laşa Giorgi; ikinci çocuğu ise kız oldu ve adını Rusudan koydular.⁴²⁹

Kraliçe Tamara, yönetimde meydana gelen iç çekişmeleri, Gürcü soyluları tekrar önemli mevkilere getirerek sonlandırmaya çalıştı. Sonrasında da ülkesinin sınırlarını genişletme yolunda adımlar attı. II. David dönemi politikasını devam ettirerek Abhazlarla münasebetleri artırdı. Kuzeyde yer alan Oset, Avar Çeçen-İnguş ve Kıpçaklarla olan ilişkileri ilerletti. Müslüman Şirvân Emîrliği ile de sıkı dostluk ilişkileri kurulmuştu.⁴³⁰ Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Tamara'nın eski kocası Gürcistan topraklarına gelerek Klarcet'i ve Şavşat kumandanı Guzan ile birleşti. Kendine taraftar bulduktan sonra Tamara'nın ülkesinde karışıklık çıkarmak istediye de bunu gerçekleştiremeden geri püskürtüldü.⁴³¹

Tamara'nın ülke yönetimini tek başına ele aldığı zamanlarda, Gürcülerin yakın ilişkileri olan Bizans karışık bir dönemden geçiyordu. 1204 senesinde Latinler, İstanbul'u işgal etti. Bu gelişmeler sırasında Gürcistan, bölgedeki siyasî gelişmelerde aktif bir rol üstlendi. Öncelikle Gürcü komutanlar tarafından Paflagonya işgal edildi. Trabzon

⁴²⁷ Ayşe Beyza Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2017, 3/4, s.36.

⁴²⁸ N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcistan Tarihi*, s.152; Yuri Bogolubsky iyi bir asker olmasına rağmen iyi bir kişiliğe sahip değildi. Gürcü Vekâinamesi'nde "ayyaş, hain, sefil ve ahlaksız" olarak nitelendirilen Yuri'ye iki buçuk yıl anca katlanabilen Kraliçe Tamara, 1187-1188 yılında Yuri'yi boşayıp, kıymetli eşyalar ve büyük bir servet ile sürgüne yollamıştır. Bkz. Ateş, "Kraliçe Tamara Devri Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları", s.367.

⁴²⁹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 374; N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcistan Tarihi*, s.152; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.219.

⁴³⁰ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.95.

⁴³¹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.377.

bölgesine Lazlar yerleştirildi.⁴³² Bizans hânedanlarından olan Komnenosların burada Trabzon Rum Devleti'ni kurmalarında etkili oldu.⁴³³

Gürcülere “Altın Çağı” nı yaşatan Kraliçe Tamara, ülkenin hem sosyal-kültürel hem de iktisadî alanda gelişmesini sağladı. Dış politikada İran, Mısır, Rusya gibi ülkelerle ticari ilişkiler kurdu. Yeni kent merkezleri oluşturdu. Bunlara paralel olarak da ülke nüfusu arttı.⁴³⁴ Bütün bunların yanında ülkede yeni sorunlar baş gösterdi. Eskimiş idare biçimi yeni ihtiyaçlara cevap veremez olmuştu. Genişleyen sınırlarla beraber eyaletlerde hâkimiyet sağlanamıyordu.⁴³⁵ Ülke, içindeki bu meselelerle uğraşırken ilerde göreceğimiz üzere Gürcistan'a yeni Türk akınları düzenlenmeye başlayacaktır.

5. Laşa Giorgi Dönemi (1213-1222)

1213 yılında Kraliçe Tamara ebediyete göç etti. Tamara, sağlığında, “Laşa” lakabını almış olan oğlu Giorgi'ye on üç yaşındayken taç giydirmiş ve onu Kral olarak tanzim etmişti. On sekiz yaşında tahta oturan Giorgi; bedenen gürbüz olmasıyla birlikte iyi bir okçu, avcılıkta usta, mağrur, bir o kadar da hayalperest biriydi. Annesi Kraliçe Tamara, bütün düşmanlarını kendisine itaat ettirmişti. Ülkesinde refahı sağlayan Tamara; Gence, Nahçıvan, Erzurum'la beraber pek çok vilayeti de vergiye bağlamıştı. Kral Giorgi ise devlet işleriyle ilgilenmediği gibi annesinin bıraktığı bu mirasın tadını çıkarıyor, sevk ve sefa içinde günlerini geçiriyordu. O, annesi gibi iyi bir idareci olamamanın yanı sıra kendisine nasihat verenleri de dinlemiyordu.⁴³⁶

Bu dönemde Gürcülere bağlı olan unsurlar, bağımsızlık için ayaklanmaya başlamışlardı.⁴³⁷ Bunların başında da Gencililer geliyordu. Gencililer, vergi vermemeye ve aynı zamanda ayaklanmaya başlamışlardı. Giorgi, Gürcü ordusunu topladı ve Vezir İvane Mhargrdzel'i yanına çağırarak ona: “*En parlak hükümdar olan annem, krallığı bana terk ettiğinden beri baba ve atalarımın bütün düşmanları bugüne kadar vergiye ve irademe tâbi kalmışlardı. Şimdi ise Gence Atabeki beni saymamaya başlayıp vergi vermeyi reddetmektedir. Bundan dolayı, Gence'yi cezalandırmaya ve sizi bu işle görevlendirmeğe*

⁴³² Çiloğlu, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, s.47.

⁴³³ Çiloğlu, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, s.47; Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed'in, 1461'de Trabzon'u fethiyle Komnenoslar ortadan kaldırıldı. Bkz. Zeyrek, *Ahıska Gül İdi Gitti*, s.12.

⁴³⁴ Çiloğlu, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, s.48.

⁴³⁵ Gül, *Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri*, s.81.

⁴³⁶ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.426.

⁴³⁷ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.109.

karar verdim...” dedi. Kendisi de bizzat sefere katılan Giorgi, Gence’ye vardığında, bölge halkı mukavemet gösteremedi. Giorgi, kolaylıkla şehri yağma ederek esir ve ganimetler aldı.⁴³⁸

Laşa Giorgi, Gence’deki ayaklanmayı bastırmayı başarsa da yine bu dönemde doğudan gelecek olan Moğol tehlikesine karşı koyamayacaktır.⁴³⁹

⁴³⁸ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.426-427.

⁴³⁹ Telliöglü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.109.

ALTINCI BÖLÜM

KAFKASLARDA MOĞOL TAHAKKÜMÜ

1. CENGİZ HAN DÖNEMİ (1206-1227)

1.1. Moğolların Kafkasya'ya Gelişi

13.yy.ın ikinci çeyreğine gelindiğinde Güney Kafkasya'da siyasî durum oldukça karışık bir hal almıştı. Önceleri Anadolu Selçuklu sultanları ile Gürcü hükümdarlarının karşı karşıya geldiği bu coğrafyada önce Hârezmşahlar daha sonra da Moğollar varlıklarını hissettirmeye başlamıştı. Bu siyasî teşekküllerden en tehlikelisi hiç şüphesiz Moğollardı. Asıl adı Timuçin olan ve 1206'da toplanan kurultayda "Han" unvanı alan Cengiz, dağılık vaziyette bulunan Moğolları tek bir bayrak altında toplayarak Moğol siyasî birliğini sağlamıştı. Böylece Moğollar, dünya tarihinin seyrini değiştirecek olan faaliyetlerine başlamışlardı. Moğollar, sadece ortaya çıktıkları Orta Asya'da değil çok geniş bir coğrafyada siyasî değişikliklerin yanı sıra sosyal, kültürel ve ekonomik olarak da bir takım yıkım ve değişimlerin sebebi olacaktır. İlk etkilerini Doğu Türkistan'da göstermeye başlayan Moğollar, Cengiz Han'ın liderliğinde Maverâünnehr'i ele geçirip sonrasında Hârezmşah Alâaddin Muhammed'i takibe başlamışlardı. Bu iş için görevlendirilen iki Moğol komutanı olan Cebe ve Subutay, emirlerine verilen 20.000 kişilik Moğol öncü birlikleriyle görevlerini ifa etmek üzere yola çıktılar. Böylece Moğollar, Güney Kafkasya sınırlarına dayanmışlardı.⁴⁴⁰

1.2. İlk Gürcü-Moğol Karşılaşması

Sultan Muhammed Hârezmşah'ın (1200-1221), 1220 yılında İran'daki kaçıışı sırasında onu takip etmekle görevlendirilen Cebe ve Subutay, Mayıs 1220'de Nişabur'a geldiler. Burada çok zaman kaybetmeden yollarına devam ettiler. Cebe, Nişabur'dan Cüveyn'e; Subutay ise Cam yolundan Tus'a gitti. Subutay, Tus ile Habuşan ve İsfereyin şehirlerini yağma ettikten sonra Damgan ve Simnan yolu ile Rey'e geldi. Ardından Cebe, Mazenderan'ın bazı şehirlerini özellikle de Amul'u yağmaladı ve Rey şehrine ulaştı. Rey'i yağma edip halkının büyük çoğunluğunu öldürdükten sonra Muhammed Hârezmşah'ın Hemedan taraflarına gittiğini öğrenen Cebe, vakit kaybetmeden Hârezm Sultanı'nın peşine

⁴⁴⁰ Bayram Arif Köse, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, Aralık 2015, s.486; N. Berdzenişvili-S. Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.158.

düştü. Subutay da Kazvin'e gitmek üzere yola çıktı. Moğollar, Hemedan'a yaklaştıkları bir sırada şehrin hâkiminden aldıkları hediyelerden dolayı halka aman verip oradan ayrılarak Zencan'a doğru ilerlediler. Kısa bir kuşatmadan sonra şehre giren Moğollar burada büyük bir katliam gerçekleştirerek yollarına devam ettiler. Kazvin'i de kılıç zoruyla aldıktan sonra burada da yine bir katliam yaparak 50.000 kişiyi öldürdüler.⁴⁴¹ Hârezmşah Muhammed ise Hazar Denizi'nde, Abeskün Adası'na sığınmıştı. Orada, bitkin bir vaziyette 1220 Aralık'ında öldü.⁴⁴²

Moğol komutanlar, Hârezmşah'ın öldüğünü öğrendikleri vakit rahatlamışlar ve geri dönüp Cengiz Han'ın ordusuna katılmaları gerekirken buldukları bölgeyi terk etmeyip buradaki akınlarına devam etmişlerdi. Onlar; gönüllerince akınlar yapıyor girdikleri yerleri yakıp yıkıp adam öldürüyorlardı.⁴⁴³ Kış mevsimini Mugan'da geçirdikten sonra ilkbaharda Irak-ı Acem bölgesine girerek büyük tahribatlar yaptılar. Buradan ayrıldıktan sonra Azerbaycan topraklarına geldiler. Burada Azerbaycan Atabeyi, yüklü bir miktar haraç verip Tebriz şehrinde uzaklaştırmayı düşünse de onlar şehri tahrip etmeden ayrılmadılar. Kafkasya sınırlarındaki bu iki Moğol komutanı daha sonra Gürcüler üzerine yöneldi. Tiflis yakınlarında ilk Moğol-Gürcü karşılaşması yaşandı. 1221 yılında gerçekleşen bu karşılaşmada Gürcüler mağlup olmuştu. Moğollar, burada çok fazla kalmayıp Azerbaycan'a geri döndüler. Bu gelişlerinde de Merâğa şehrine girdiler.⁴⁴⁴ Moğollar, Merâğa'yı kuşatma altına alınca halk direnişe geçti. Bunun üzerine Moğollar surların çevresine mancınıklar yerleştirerek hücumla geçtiler. Merâğa'yı uzun bir süre kuşatma altında tuttularsa da şehri ancak kılıç zoruyla ele geçirebildiler. Pek çok kişiyi öldürüp aynı zamanda çokça ganimet elde ettiler. Geri kalanları ise ateşe verip buradan ayrıldılar.

⁴⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Ocak Yayınları), X, s.225; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.33-34; ayrıca bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s.22.

⁴⁴² Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Atilla- Cengiz- Timur*, (çev. M. Reşat Uzman), Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s.235; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, s.278.

⁴⁴³ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s.207-208.

⁴⁴⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.208-209; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s.22-23; Gürcü- Moğol karşılaşmasının bu ilk safhasında Moğollar, Gürcistan'a girmiş ve burayı yakıp yıkmışlar, aynı zamanda pek çok insanı öldürmüşlerdi. Moğollar, bir zafer işareti olarak, öldürdükleri insan sayısını belirlemek amacıyla öldürdükleri her 1.000 kişi için bir kişiyi ayaklarından baş aşağı asıyorlardı. Kafkas coğrafyasında çokça kıyım yapan Moğollar, bu ilk gelişlerinde Tiflis'te de 7.000 kişiyi öldürmüşler ve yedi kişiyi az önce bahsettiğimiz şekilde asmışlardı. Bkz. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu: 1245-1248*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Antalya 2006, s.37.

Akabinde de Erbil üzerine harekete geçtiler.⁴⁴⁵ Ancak burası dağlık bir bölge olduğundan savunması kolaydı, bunun için şehir uzun süre Moğol taarruzlarına dayanabilmişti.⁴⁴⁶

1220'de başlayan akınlarla Gürcistan'a giren ve ciddi bir direnişle karşılaşmadan bu ülkede faaliyet gösteren Moğollar, on beş yıl sonra bu kez hâkimiyet tesis etmek için yeniden bölgeye yönelmiştir. Bu dönemde Gürcü Krallığı'nın Moğollara karşı direnebilecek bir gücü yoktur. Üstelik bazı eristavlar da ülkeye giren Moğollarla birlikte hareket etmeye başlayacaktır.⁴⁴⁷

1.3. Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferi

Cebe ve Subutay kuvvetleri Kafkasya'nın önemli bir kısmını tahrip edip yağmaladıktan sonra kuzeye yöneldi. Kuzey Kafkasya'nın ise bu dönemde siyasî bir birlik içerisinde olmadığını görüyoruz. Fakat yaklaşan tehlikeyi fark eden ve buna karşı önlem almak gayesiyle Kıpçaklar, Rus knezleriyle anlaşıp tüm Kafkas topluluklarını barındıran bir ordu meydana getirdiler. Moğol ve Kafkas orduları Don Nehri ile Kalka Nehri'nin birleştiği noktada karşı karşıya geldiler.⁴⁴⁸

Burada Cebe ve Subutay, hileye başvurup birleşik Kafkas ordusunu bölme yoluna gittiler. Öncelikle Kıpçaklara yaklaştılar ve onlara Türklerle Moğolların kardeş olduklarını, onlara elde ettikleri ganimetlerden vermek istediklerini dile getirdiler. Bu hileyi anlamayan Kıpçaklar, onların sözlerine inanarak verdikleri ganimetleri kabul ettiler ve Moğolların safına geçtiler. Böylece Moğollar, diğer Kafkas birliklerini tek tek yendiler. Daha sonra da Kıpçakların peşine düştüler ve onlara kendi rızalarıyla verdikleri ganimetleri zorla geri aldılar.⁴⁴⁹ Birleşik Rus-Kıpçak ordusuna karşı galip gelen Moğollar, buradan Suğdak üzerine hareket etti. Suğdak'a varınca burayı yağma edip aldıkları ganimetlerle birlikte ülkelerine geri dönmek üzere yola koyuldular Fakat yolda Bulgarların baskınına uğrayarak ağır zaiyat verdiler.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Bahar Yayınları), IX, s.229-230.

⁴⁴⁶ Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s. 23

⁴⁴⁷ Tellioglu, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.124.

⁴⁴⁸ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s.207-208; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s.19.

⁴⁴⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.240-241.

⁴⁵⁰ Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.19.

2. ÖGEDEY HAN DÖNEMİ (1229-1241)

Babası Cengiz Han'ın tarafından veliyaht tayin edilen Ögedey, daha sonra kurultay kararı ile Moğol Hanı oldu. İlk önce merkezdeki işleri yoluna koydu. Daha sonra Cengiz Han zamanında başlatılan Çin, Önasya ve Avrupa seferlerine devam edeceğini göstermek amacıyla babasının güvendiği komutanlardan Carmagon'u Önasya'ya gönderdi.⁴⁵¹

1232 yılında,⁴⁵² Carmagon önderliğindeki Moğol ordusu, Gürcü topraklarına girerek Gence üzerine yürüdü. Burayı zapt edinceye kadar muhasara altında tuttular. Bölge halkını, çocuklar ve hoşlarına giden kadınlar hariç, acımasızca katlettiler. Bu muvaffakiyetten daha da güç bularak Gürcistan'ı istila ettiler. Noyan denilen üst rütbedeki zabıtlar, buradaki önemli kaleleri kendi aralarında paylaştılar.⁴⁵³ Gürcistan ise yıllık 40.000 hiperpara altın vergi vermekle mükellef tutuldu.⁴⁵⁴

Gürcü Kraliçesi Rusudan, Moğolların gelişi üzerine Tiflis'ten kaçarak Kutaisi Kalesi'ne sığındı. Şehrin güvenliğinden sorumlu olan muhafızlara da Moğollar Tiflis'e girdiği takdirde şehri ateşe vermelerini emretti. Böylelikle Moğollar, Gürcü saraylarında ikamet edemeyeceklerdi. Moğolların geldiğini gören şehir muhafızı Tiflis'i ateşe verdi. Kaleye çekilen Kraliçe ise uzun bir müddet burada kaldı. Ancak daha sonra Moğollara yıllık vergi verme şartıyla onlarla bir anlaşma yaptı. Bundan böyle Gürcü askerleri de Moğol ordusu içerisinde hizmette bulunmaya başlayacaklardı.⁴⁵⁵

Ögedey Han, Carmagon'un ölümünden sonra Moğol ordu kumandanlığına, yetenekli ve faal komutanlarından biri olan Baycu Noyan'ı getirdi. Emrine de Camachi yani keşif birliği adı verilen 30.000 kişilik bir Tatar ordusu verdi. Onlara, Anadolu sınırlarına kadar gitmelerini ve mümkünse Asya'nın, o dönemki en güçlü hükümdarı olan Anadolu Selçuklu Sultanı'nın gücünü sınamaları emrini verdi. Lâkin bu keşif ordusu

⁴⁵¹ Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I-*, s.27; Carmagon'un Gence'ye gelişini Müverrih Vardan 1225 olarak alır. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.225.

⁴⁵² Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I-*, s.30.

⁴⁵³ Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 169; Bu paylaşımında Çağatay, Lori şehri ve civarını; Dolada, Gaya'nın hükümdarı olan Avak'ın çıkarılmasından sonra aynı kaleyi; Carmagon Ani, Kars ve civar yerleri; Kadağa ise Çarek, Kedapak ve Vardanaşat taraflarını aldı. Moğar Noyan da kendi payı olarak Büyük Prens Vahram'ın eyaletindeki kaleleri zapt etti. İlk önce Şamkor Kalesi'ni aldı. Vahram ise oğlu Alpuğa ile birlikte bir kaleden öbürüne kaçımaya başladı. Kendiliğinden teslim olanlara dokunulmayacağını öğrenince geri dönmüş ve zapt edilen bütün kale ve kazaları geri almıştı. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.225-226.

⁴⁵⁴ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnâmesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, (tercüme ve notlar: Ergin Ayan), Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.96.

⁴⁵⁵ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.48-49; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I-*, s.30; Askeri bakımdan Ögedey'in saltanat döneminde Moğollar Kuzey Çin'in, İran'ın ve Güney Rusya'nın fethini tamamlamışlardır. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.251.

Selçuklu Sultanı'na karşı koyabilmelerinin imkânsızlığını bildiklerinden farklı bir bölgede istirahata çekildiler. Sonrasında Moğolların önünde duramayıp kaçtığı, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad'ın öldüğünü ve yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in geçtiği haberini aldılar.⁴⁵⁶

Baycu, Anadolu Selçukluları üzerine saldırarak Moğolların fetih tarihinde önemli bir adım atacaktır. Bu Moğol komutan Anadolu'ya ayak bastığında Selçuklu tahtında Sultan II. Keyhüsrev bulunuyordu ve devlet kudretinin zirvesindeydi. Lâkin Erzurum'u alıp yağmalayan Baycu, bizzat Sultan Keyhüsrev'in komuta ettiği Selçuklu ordusunu 1243 yılında Erzincan yakınlarındaki Köseadağ mevkiinde mağlup ederek ardından önceki akınlarında sadece yağma ettikleri Sivas'ı ele geçirdi. Moğollara karşı direnen Tokat ve Kayseri ise tamamen tahrip edildi. Bunun üzerine II. Keyhüsrev, sulh isteyerek Moğol Kağanı'na tâbi olmayı kabul etti. Bu sefer sonucunda Moğolların sınırları Bizans topraklarına kadar genişledi.⁴⁵⁷

3. İLHANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ

3.1. Hülagü Han Dönemi (1256-1265)

İlhanlı Devleti, Cengiz Han'ın torunu olan Hülagü tarafından kurulan bir Moğol devletidir. Moğolların Büyük Han'ı Mengü, 1253 yılında toplanan kurultayda alınan karar neticesinde kardeşi Hülagü'yü; İran, Irak, Mısır, Suriye, Kafkasya ve Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi.⁴⁵⁸ 704/1255 yılında Hülagü; kalabalık ordusu ile İran, Ermenistan, Gürcistan ve Suriye taraflarına doğru harekete etti.⁴⁵⁹ Hülagü'nün gelişini haber alan çevre devletlerin hükümdar ve melikleri Hülagü'yü karşılamaya gelmişlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nden İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan, Fars'tan Atabek Muzaffereddin'in oğlu Atabek Sa'd ve Irak, Horasan, Azerbaycan, Arrân, Şirvân ve

⁴⁵⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.88-89.

⁴⁵⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.257; ayrıca bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.228; Moğollar, 1240 yılında Doğu Anadolu'ya girmiş, 1241 yılında da Baycu ve Carmagon'un önderliğinde Erzurum'u kuşatmayı başarmışlardı. Şehrin Emiri Seyfeddin Sungur Lala, Selçuklu Sultanı'ndan yardım istemiş lakin gelen yardımın yeterli olmaması sebebiyle şehre giren Moğollar büyük bir mukavemele karşılaşmadan büyük bir katliam ve yağma hareketine girişmişlerdi. Kışı, Erzurum'da geçiren Moğol askerleri, Selçuklu Sultanı'nın herhangi bir karşılık vermeyişi üzerine bahar geldiğinde de Erzincan üzerine yürümüş ve şehri ele geçirerek Erzurum'da yaptıklarını burada da tekrarlamışlardı. Bkz. Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, sa.49-52; Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.125-126.

⁴⁵⁸ Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s. 69.

⁴⁵⁹ Galtysan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s.46; Hülagü, devletine merkez olarak Asya Türklerinin toplandığı, Azerbaycan'a bağlı Tebriz ve Merâğa şehirlerini seçti. Bkz. Roux, *Türklerin Tarihi*, s.291.

Gürcistan'dan melikler ve ayanlar Hülagü'ye, getirdikleri hediyeleri sunmakla birlikte bağılıklarını da arz ettiler.⁴⁶⁰

3.1.1. Hülagü-Berke Mücadelesi

Berke, Cengiz Han'ın, oğlu Cuci tarafından olan torunudur. 1246 ve 1251 yıllarında Ögedey'in oğlu Göyük ile diğer amcası Tuluy'un oğlu Mengü'nün tahta geçişleri için toplanan kurultaylarında yer almış ve yine bu dönemlerde çıkması olası bazı iç çekişmeleri de önlemişti. Hülagü'nün İlhanlı Devleti'ni kurup başına geçtiği 1256 yılı sonlarında Berke de Altın Orda Devleti'nin başına geçti. Saltanatının ilk yıllarında komşu devletlerle mücadele içerisine giren ve onlara, siyasî üstünlüğünü kabul ettiren Berke'yi ilgilendiren esas mesele İlhanlılar Devleti'ydi. 1256 yılına kadar Büyük Han adına hareket eden bu iki devlet Hülagü'nün, Berke'ye karşı cephe almasıyla anlaşmazlığa düştüler.⁴⁶¹

Hülagü-Berke arasındaki mücadelenin başlamasında, Batu Han döneminden itibaren Cuci Ulusu'nun Azerbaycan üzerinde hak talep etmesi ve buna karşın Hülagü'nün kendi devletinin geleceğini düşünerek merkez olarak Azerbaycan sınırları içindeki Tebriz'i seçmiş olması başlıca sebeplerdendi. Aynı zamanda Hülagü, Cengiz Han'ın buyruğu üzerine Cuci ulusuna ödemesi gereken vergiyi ödemiyordu. Mengü Han'ın ölümünden sonra yaşanan taht mücadelelerinde ise Berke'nin Arık Boğa'yı tutmasına karşılık Hülagü, Kubilay'ın tarafını tutuyordu. Bunlara ilaveten de Cengiz Han'ın uluslar arasındaki sınırları kesin olarak belirlememesinden dolayı Altın Orda ve İlhanlıların zengin meraları bulunan Azeri-Gürcü topraklarını paylaşamamaları etken rol oynamıştır.⁴⁶²

Reşidüddin'in naklettiğine göre ise Berke'nin Hülagü'den yardım istemek amacıyla sürekli elçiler gönderip çeşitli buyruklar vermesi üzerine Hülagü bundan rahatsız olmuş: “*Berke büyüğümdür ama bana karşı insafsız davrandığı, beni tehdit edip kaba bir hitapta bulunduğu için onun karşısında olacağım.*” demiş. Bunu haber alan Berke ise: “*O, bütün Müslüman şehirlerini harap edip İslam hükümdarlarını ortadan kaldırmıştır. Dost*

⁴⁶⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka ve diğ.), TTK Yayınları, Ankara 2013, s.17; ayrıca bkz. Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.79; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I-*, s.59; İran'a gelen Hülagü'nün, burada, başkent Tebriz olmak üzere 1256'da kurduğu ve 1295 yılından itibaren bağımsız hale gelen devlet, Hülagü'nün taşıdığı “İlhan” unvanına nispeten İlhanlılar adıyla anılacaktır. Bkz.Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, s. 69; İlhan tabiri “*bölge hükümdarı*” anlamında kullanılmaktadır.. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar” *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.102.

⁴⁶¹ Enver Konukçu, “Berke Han”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s.506.

⁴⁶² Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I-*, s.96-97; Ayşe Beyza Büyükçınar, “Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülagü Mücadelesi”, *Sivilazasiya*, C.7, Bakü 2018, s.108-109.

ile düşman arasında fark gözetmediği gibi İslam Halifesi'ni de kengeş etmeden öldürdü. Allah'ın yardımıyla ondan suçsuzların intikamını alacağım.” şeklinde bir söylemde bulunmuştu. Bunun üzerine Hülagü, bütün İran memleketlerinden asker toplayıp ordusunu savaşa hazır etmeye başladı.⁴⁶³

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı ve Mısır Sultanı'nın da kışkırtmalarıyla Berke Han, Azerbaycan üzerindeki haklarının talep etmek üzere Hülagü'nün üzerine yürüdü. Berke, kendi idaresi altındaki askerlerin yanı sıra kendisine vergi ödeyen Rus knezlerinin askerlerini de birliklerine katmıştı. Ayrıca Berke'nin, Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdiği Nogay'ın ordusu 30.000 atlı askerden meydana gelmişti. Berke'nin Hülagü üzerine gönderdiği Nogay, bu orduyla Derbend'i geçip Şirvân civarlarında konakladı. Hülagü ise buna karşılık Azeri, Ermeni ve Gürcü askerlerinin de yer aldığı ordusunu toplayarak 1261-1262 yılları arasında İlhanlı hâkimiyetinde olan Derbend'de bulunan Berke üzerine harekete geçti.⁴⁶⁴ Şiramun Noyan'ı,⁴⁶⁵ Samagar Noyan ve Abatay Noyan eşliğinde öncü birlik olarak gönderdi. Zilhicce/Ekim ayında Şemahi'ye vardılar. Burada yaşanan çarpışmalar sonucunda çok sayıda kayıp verildi. Sonrasında Abatay Noyan, Şaberan yakınlarında Berke'nin ordusuna saldırarak onu yenilgiye uğrattı. Nogay ise savaş meydanından kaçtı. Berke'nin mağlup olduğunu haber alan Hülagü, tekrardan onun üzerine yürüdü.⁴⁶⁶ Mevzilerde toplanmış askerler; Vezir Seyfeddin Bitikçi'yi, Gürcü valilerden Hoca Aziz ve Hoca Mecdeddin Tebrizi'yi yakalayıp Şirvân'a getirerek üçünü de burada idam ettiler. Hülagü ise Gürcistan'ın komşusu olan Şirvân'a giderek burada Berke ile savaşa tutuştu ve onu mağlup ederek Derbend'i ele geçirdi. Mağlup olan Berke, önce Derbend'e, oradan da iç kısımlarda Terek Nehri'ne kadar çekilmişti. Hülagü, ileri gelen komutanlarını Berke'yi takibe yolladı.⁴⁶⁷

Bu emre uygun olarak hareket eden komutanlar, Terek Nehri'ni geçerek Kıpçak bozkırlarına kadar gelmişler ve Berke'nin savunmasız kalan ülkesini yağmaya başlamışlardı. Ancak Berke, umulmadık bir anda ani bir dönüş yaparak buz tutmuş olan

⁴⁶³Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.68; Kiragos da yine Reşidüddin'in söylemindeki gibi Hülagü'nün; genç-yaşlı, kadın- erkek, çoluk çocuk demeden önüne geleni kılıçtan geçirdiğini ve Berke'nin, Hülagü'den bunların intikamını almak için ordu toplamaya başladığını kaydeder. Bkz. Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s.85.

⁴⁶⁴ Büyükçmar, “Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülagü Mücadelesi”, s.109; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.57.

⁴⁶⁵ Şiramun hakkında bkz. Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.187.

⁴⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.68-69.

⁴⁶⁷ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.107.

nehir üzerinde Hülagü kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Bu savaşta yer alan Hülagü'nün oğlu Abaka ise kaçarken nehir üzerinden geçmeye çalıştı. Fakat buzların kırılmasıyla Abaka'nın pek çok askeri suda boğularak hayatını kaybetti. Diğerleri de Berke'nin askerleri tarafından öldürüldü. Çok az bir kısmı kaçarak hayatlarını kurtarabilmişti. Kurtulanlar arasında Hülagü'nün oğlu Abaka da vardı.⁴⁶⁸ Terek Savaşı'nda muzaffer olan Berke, ordusunu Derbend'e çekerken Hülagü da az sayıda kalan askerleriyle Tebriz'e döndü ve burada oğullarına toprak taksimatı yaptı. Bu taksimatta, Ceyhun Nehri'ne kadar Mazenderan ve Horasan'ın tamamını büyük oğlu Abaka'ya; Siba hududuna kadar Azerbaycan ve Arrân bölgesini Altın Ordu Devleti'nden gelebilecek herhangi bir saldırıyı engellemesi amacıyla oğlu Yeşmut'a verdi. Hülagü, Gürcü Kralı Ulu David'e ise savaşta gösterdiği başarılarından ötürü büyük hürmet göstermiş, çok sayıda hediyelerle Kralı ve askerlerini ödüllendirmiştir. Sargis Cakali'ye de savaş esnasında kendisini bir pusudan kurtardığı için Karnukalaki ve sınır bölgelerini verdi. Ancak Sargis'e toprak verilmesi Ulu David'i rahatsız etmiş ve bunu Hülagü'ye iletmişti. Bunun üzerine Sargis'e verilen toprak geri alındı. Bu olay sonrasında ise Sargis ile Kral Ulu David'in dostlukları eskisi gibi olamadı.⁴⁶⁹

1261/1262 yıllarından itibaren Kafkasya'da, özellikle Derbend civarında Terek ve Kür nehirleri kenarlarında yaşanan savaşlar yıllarca sürmüş ancak savaşların neticesini ne Hülagü ne de Berke görebilmiştir.⁴⁷⁰

3.1.2. Gürcülerin Veraset Sorunu ve Moğolların Gürcü Hükümdarını Tayin Etmesi

1223 yılına gelindiğinde IV. Laşa Giorgi öldü ve bunun neticesinde Gürcü tahtına kimin oturacağı tartışılmaya başlandı. IV. Laşa Giorgi'nin, David adında bir oğlu vardı ancak bu Gürcü Prensi, Kral'ın kilise nikâhı kıymadan birlikte olduğu bir kadından dünyaya gelmişti. Gürcü yasalarına göre gayri meşruymuş ve kanunsuz varis olarak

⁴⁶⁸Büyükçınar, "Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülagü Mücadelesi", s.110; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I-*, s.100; Reşidüddin; Berke'yi takip eden Moğol askerlerinin adlarını İlgay Noyan, Tudavun Bahadır, Batu, Salçiday, Çağan, Bulargu ve Dokuz olarak nakletmiştir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.69; Korykoslu Hayton, buz tutan nehrin, at ve insandan meydana gelen bu büyük kalabalığı taşıyamadığını ve kırıldığını, her iki ordudan yaklaşık olarak 30.000 askerinin suya gömüldüğünü nakleder. Bkz. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.116-117.

⁴⁶⁹ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.108-109; Berke, Terek Savaşı'nda kazandığı zaferden sonra "*Allah, Moğolları, Moğolların kılıcıyla öldüren Hülagü'yü utandırсын.*" diyerek yaşananlardan duyduğu üzüntüsünü dile getirmiştir. Bkz. Konukçu, "Berke Han", s.506.

⁴⁷⁰ Büyükçınar, "Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülagü Mücadelesi", s.110.

görülmekteydi. Bunun için de taht üzerinde hak iddia edemezdi. Boş kalan tahta Laşa Giorgi'nin kız kardeşi olan Rusudan oturdu (1223-1245-7).⁴⁷¹

Gürcü tahtına oturan Rusudan, Erzurum Beyi Mugiseddin Tuğrulşah'ın oğlu ile 1223 yılında nikâhlandı. Rusudan'ın bu evlilikten Tamara adında bir kızı ile David adında bir de oğlu oldu. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise hükümdar değişikliği yaşanmış; 1237'de Alâaddin Keykubad ölmüş yerine II. Gıyâseddin geçmişti. Tahta geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Kraliçe Rusudan'ın kızı Tamara ile 1238 yılında evlendi. Kraliçe ise Kutaisi'de bulunuyor ve hâkimiyetini binbir güçlkle devam ettirmeye çalışıyordu. Oğlu David de beş yaşına gelmişti. Kraliçe, oğlunu tahta geçirmek için faaliyetlere başladı. O, tahta geçtiğinde güvende olmalıydı. Bu sebeple tahtta hak iddia etmesin diye kardeşi IV. Laşa Giorgi'nin vasiyeti üzerine kendisine emanet edilen yeğeni David'i, kızı Anadolu'ya gelin giderken onunla birlikte Sultan Gıyâseddin'e göndermişti. Rusudan, David'in Selçuklu Sultanı tarafından öldürüleceğini düşünürken Sultan, onu muhabbetle karşılaşmış ve yüksek iltifat göstermişti. Kraliçe Rusudan, yeğeni David'i Anadolu'ya göndermesinin hemen ardından oğlu David'e, Kutaisi'de taç giydirecek onu kral ilan etti. Ancak oğluna taç giydirmenin mutluluğunu yaşayan Kraliçe'nin topraklarına yeni bir tehlike yaklaşıyordu. Bunlar Moğollardı.⁴⁷²

Gürcü topraklarına giren Moğollar, kendilerinin safına geçen Kıpçak grubuyla birlikte önce Berdea'yı yağma edip Gence'ye saldırdılar, ardından Tiflis ve Ani'yi yağmaladılar. Ülkenin doğusunda bulunan eristavların Moğol hâkimiyetini tanınmasıyla da iyice zorda kalan Kraliçe, Moğollarla anlaşma yoluna gitti. Yapılan antlaşma gereği Gürcistan'ın doğusu Moğolların, batısı ise Kraliçe Rusudan'ın olacaktı.⁴⁷³

Gürcü topraklarında gittikçe güçlenen eristavlar ise ülkeyi kendi aralarında bölüşerek yönetmeye başlamışlardı. Aynı zamanda bu eristavlar Moğollara gönderilen haraçtan kendilerine pay almaktaydı. Ülke topraklarının belli bir bölümünde hâkimiyeti kısıtlanan Kraliçe Rusudan ise düşünüp oğlu David'i, Moğolların Büyük Han'ına gönderme kararı aldı. Şahin Şah, Prens Vahram ve Avak'ı da Moğollara elçi olarak

⁴⁷¹ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.49-50.

⁴⁷² Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.50-51

⁴⁷³ İbrahim Tellioglu, *Ortaçağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s.98.

gönderdi. ⁴⁷⁴ David'i, Büyük Han'ın yanına götürmek üzere yola çıkan Noyanlar, David'i ilk önce Batuhan'ın yanına götürdüler. ⁴⁷⁵

Batuhan, yanına gelen David'i iki yıl boyunca memleketinde misafir etti. David daha sonra Mengü Kağan'ın yanına gönderildi. Diğer tarafta oğlunun yasını tutan Kraliçe Rusudan ise gitgide kötüleşiyordu. Sağlık durumu iyice bozulan Kraliçe, Tiflis'te vefat etti. Gürcüler başsız kalmıştı. Hem Kraliçe'nin oğlu David'in hem de Laşa Giorgi'nin oğlu David'in öldüğü düşünülüyordu. Bu yüzden de tahta geçecek kimse yok diye Gürcüler umutsuzluğa kapılmıştı. Bu dönemde herkes kendi başına hareket ediyor, her eristav kendinin bağlı olduğu Noyan'dan taraf duruyordu. ⁴⁷⁶

Bu vaziyet karşısında Gürcü Krallığı'nın asilzâdeleri bir araya gelerek yine bir asilzâde olan Egarslan'ı tahta geçirmeyi düşünürken başka bir grup ise Laşa'nın oğlu David'i bulmak için harekete geçti. Onun hala hayatta olduğunu ancak hapis tutulduğunu öğrendiler. Bu haber üzerine Gürcüler Anadolu'ya, Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin'in yanına geldiler. Sultan'a, David'in yaşadığını ve onu kendilerine vermesini istediler. David'i alarak ülkelerine dönen Gürcüler, Noyanların yanına vardı. Noyanlar, bu durum karşısında sevinse de krallığı hemen ona teslim etmediler. Onu; Zakaria, Sargis ve Akboğa ile birlikte Batuhan'ın yanına gönderdiler. Batuhan, onları nazik bir şekilde karşıladı. Sonrasında Akboğa ile Zakaria'yı yanında tutup Kral David'i büyük Kağan Mengü'nün yanına yolladı. ⁴⁷⁷

Karakurum'a gelen Laşa'nın oğlu David, burada halası Rusudan'ın oğlu olan David'in de hayatta olduğunu gördü. Her iki David de beş yıl boyunca burada kaldılar. Bu süre içerisinde Mengü Kağan ölmüş, bu Gürcü prensler Kubilay Han'ın yanında ikamet etmeye başlamışlardı. Her iki David'in de hayatta olduğunu öğrenen Gürcülerden bir kısmı krallığın kadın soyundan yürümeyeceğini söyleyerek Laşa'nın oğlu David'in yeni kral olmasını istemekteydiler. Diğer kısım ise buna cevaben: "Narin David her ne kadar bir kadın soyundan gelse de tacı taşıyan onun annesiydi, bundan dolayı Gürcü Kralı o olmalı." diyorlardı. Kubilay Han ise krallığı kime vereceğine karar veremediği için bu iki Gürcü prensini İran'a, kardeşi Hülagü'nün yanına gönderdi. Durumdan haberdar olan Hülagü, iki prensi de kral ilan etti. Han; Ulu David'in yaşça büyük olmasından dolayı Büyük Kral

⁴⁷⁴ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.24.

⁴⁷⁵ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.31.

⁴⁷⁶ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.32.

⁴⁷⁷ Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.38-39.

unvanıyla tahta çıkmasını uygun görmüş, Narin David'in ise onun yardımcısı olarak ikinci kral olmasını kararlaştırmıştı. Bu sistem Moğol Yasaları'na da uygundu çünkü kendilerinde de bir Büyük Kağan iki de yardımcısı vardı. Ayrıca böyle bir yönetim Moğolların işine geliyordu. Onlara göre iki hükümdar anlaşamayacak, devlet zayıflayacak ve Moğolların onları yutması kolay olacaktı. Ancak umdukları gibi olmadı ve iki hükümdar beklenenin aksine iyi ilişkiler içinde ülkeyi yönetmeyi başardılar.⁴⁷⁸

3.1.3. Gürcülerin Moğollara Karşı İsyân Hareketleri

Moğolların hâkimiyeti altına giren Gürcülere, Moğollar tarafından oldukça ağır vergiler yüklenmişti. Bu vergilerin faturası ise çalışan köylü kesime kesiliyordu. Bu sebepten dolayı halkın ekonomik gücü küçüldü. Bu durum Gürcülerin yaşam şartlarını zora sokarken Gürcü beylerinin de eskisi gibi halktan ilgi ve hizmet beklemesi ve ayrıyeten vergiler koyması köylüler için içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Diğer yandan Moğol hâkimiyeti döneminde gelirleri epeyce azalan kiliselerin de yitirdiklerini halktan çıkarmaya başlaması halkı iyice zorlamıştı. Moğollar, Gürcü sarayına giren her türlü mal ve eşyadan vergi almaya başlamışlardı. Bunun adına da “Gümrük Vergisi” diyorlardı.⁴⁷⁹

Çekilmez bu Moğol yüküne karşı 1259 yılında ayaklanma başladı.⁴⁸⁰ İlk olarak Narin David ayaklandı. Hülagü da Moğol ve Müslümanlardan oluşan kalabalık bir orduyu isyancıların üzerine gönderdi. O sırada Tiflis'te bulunan Emîr Argun da bu kuvvetle birleşerek David'le savaşmış ve onu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu galibiyetten sonra Emîr Argun, Suriye seferine çıkmış olan Hülagü'nün ordusuna katılmak üzere eylül ayının sonlarında Tebriz'e gitmişti. Moğol komutanı, Gürcistan'daki durumu Han'a bildirdiğinde Hülagü, ordusunu ikiye ayırarak bir kısmını Argun'un hizmetine vererek Gürcistan'a geri göndermişti. Bu sırada Ulu David ayaklanmış ancak başarılı olamamıştır.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.59; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.41-42; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.171-172; Gürcistan, iki kral tarafından idare edilirken, 1247 civarında Moğolların önünden kaçan 60.000 kişilik kalabalık bir Türkmen kitlesi Gürcistan'a girmişti. Karahan idaresindeki Türkmen grubu Kıpçakların yaptığı gibi Gürcülerden yurt talebinde bulunmamış ve daha da batıya ilerleyerek Doğu Anadolu'ya girmiş, Aras Vadisi-Erzurum-Şavşat-Artvin arasına yerleşmiştir. Bkz. Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.129.

⁴⁷⁹ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.176.

⁴⁸⁰ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.176

⁴⁸¹ Telliöğlü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.129-130; Aknerli Grigor, böyle bir durumun, bir isyan hareketinin söz konusu olmadığını, Gürcü meclisinde, Moğollara yönelik söylenen sözlerin şaka yollu olduğunu ancak Gürcülerin içlerinden birinin Moğollara giderek “*Gürcü Kralı ve prensleri size saldırmayı planlıyorlar.*” diyerek Moğolların Gürcü ülkesini haksız yere talan edip halkını esir aldığını yazar. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s.42-43.

3.2. Abaka Han Dönemi (1265-1282)

Hülagü'nün ölümünün üstünden bir sene geçtikten sonra Moğollar, Büyük Kurultay'ı topladı. Kurultay kararıyla Hülagü'nün büyük oğlu olan Abaka, İlhanlı Devleti'ne "Han" seçildi.⁴⁸² Vezirlik makamını eski vezir Sahip Şemseddin Muhammed-i Cüveyni'ye verdi. Tebriz'i de devletin başkenti yaptı.⁴⁸³

3.2.1. Berke-Abaka Mücadelesi

Berke Han, Hülagü'nün ölüm haberini alması üzerine ordusuyla birlikte Kür Nehri kenarına geldi. Nehrin karşı tarafında bulunan Abaka'ya ve kardeşi İsmut'a, kendisinin halen hayatta olduğunu hissettirdi. Berke, onların üzerine yürüyerek Hec'e kadar geldi. Burada bulunan Müslümanlar bu duruma sevinip Berke'ye -Berke Müslümanlığı kabul etmişti- dua etmeye başladılar. Abaka ve kardeşi İsmut, bu yürüyüşten dolayı endişe duymaya başladılar. Şipar Çayı boyunda istihkâm yaparak savaşa hazırlandılar.⁴⁸⁴

Berke Han'ın yeğeni olan Nogay, 1266 ilkbaharında saldırıya geçti. Aksu üzerinde mücadeleye tuttuğu Abaka'nın kumandanlarına yenilerek Şirvân'a çekildi. Bu olay sonrasında ise Berke, daha güçlü bir orduyla Derbend'i geçti. Ancak Kür Nehri'ni geçmeye çalışırken öldü. Ölümü, ordusunun geri çekilmesine sebep oldu. Böylece Abaka Han, babası tarafından Berke Han'a karşı yürütülen savaşı tamamen sona erdirmiş oldu.⁴⁸⁵

3.2.2. Teküdar Noyan İsyanı

Abaka Han, İran'da devlet işleriyle meşgul olurken Çağatay'ın torunu olan - Muçi Yiba 'nın oğlu- Teküdar (Tekudar-Neküder) Oğul da komutasındaki askerî birlikle Abaka'nın hizmetinde bulunuyordu. Muçi Yiba'nın oğlu olan Teküdar, Hülagü'nün İran'a gelişi sırasında ona eşlik etmişti. Hülagü, ona çok değer verirdi. Abaka da babasından gördüğü gibi Teküdar'a saygıda kusur etmez, önemli işlerde onun görüşlerini alırdı. Öyle ki Abaka, yaklaşık 20.000 kişilik bir kuvvete sahip olan Teküdar'a yazlık olarak Ardahan dağlarını, kışlık olarak da Nahçıvan taraflarında Aras Nehri kıyılarını vermişti. Bu dönemde Barak ile Abaka arasında bir mücadele vardı. Barak, Abaka'nın kendi üzerine

⁴⁸²Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s.67-68; Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s.145; Abaka Han, tahta çıktığı yıl Rum İmparatoru'nun kızı Despina ile evlenmiştir. Bkz. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.242.

⁴⁸³Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.79.

⁴⁸⁴Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.243.

⁴⁸⁵Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.351.

sefere çıkmasını engellemek amacıyla İlhanlı hizmetinde olan ve o sıralar Gürcistan'da bulunan Teküdar Oğul'u Abaka'ya karşı ayaklanmaya teşvik etmek istedi. Barak, Teküdar'a elçiler vasıtasıyla bilikler gönderdi.⁴⁸⁶ Bunların içinde Moğolların "Togana" dedikleri bir ok vardı. Elçiler ona "Togana'yı" verdiğinde: "Bu oka bir şeyler yerleştirilmiştir." diyerek içindeki mesaja işaret ettiler. Teküdar, kimsenin olmadığı yerde bu oku kırdı. Okun içinde: "Teküdar Aka, benim kalabalık bir ordu topladığımı ve Abaka vilayetine saldırmaya niyetim olduğunu bilmelidir. Eğer Abaka, bizi def etmeye kalkışırsa beklentim, onunla iş birliği yapmaman ve her ne yol ile olursa olsun kendi ülkesinde onu yakalamamız için onun bizimle savaşmaya ve bizimle karşılaşmasına fırsat vermemendir." içerikli bir mektup buldu. Teküdar, bu mektubun içeriğinden haberdar olduktan sonra Gürcistan'daki yurduna gitmek üzere Abaka'dan müsaade istedi. Gürcistan'a vardıktan sonra da kendi emîrleriyle bu sırrı paylaşan Teküdar'a emîrleri de destek verdiler.⁴⁸⁷

Emîrlerinden olumlu yanıt alan Teküdar, yaklaşık 10.500 askerle Kars dağlarına doğru harekete geçip Acara'ya gitmek üzere Karçal dağlarının eteklerine, oradan da Şavşat'a gelerek burada kamp kurmuştu. Fakat Abaka'ya karşı isyan hareketine girişmiş olan Teküdar, Şavşat civarlarında yöresel güçler tarafından durdurulunca geçiş izni almak için Oltu Hâkimi Sargis'in yanına gitti. Abhazyaya, Kral Narin David'in yanına gitmek için ondan geçiş izni istedi ve eğer isyan başarılı olursa onu önemli bir mevkiye getireceğine dair ona bir de söz verdi. Başlangıçta bu fikir Sargis'in hoşuna gitse de Teküdar'a güvenmediğinden bir süre sonra saf değiştirerek Abaka'nın yanında yer aldı.⁴⁸⁸

Diğer yandan Abaka'ya, Horasan tarafından hemen her gün elçiler geliyor ve onu Barak'ın durumundan haberdar ediyorlardı. Abaka Han'ın önemli meselelerde her daim Teküdar ile görüş alış verişinde bulunduğunu belirtmiştik. Bu olayla ilgili de konuşmak üzere onu çağırımları için birkaç kez elçi gönderdi. Abaka'nın yanına gitmemek için her defasında bir bahane bulan Teküdar, emîrlere de Derbend yolundan giderek Barak'la birleşeceğini söyleyip zaman kaybetmeden o tarafa yönelmişti.⁴⁸⁹

Teküdar, atlıları çoğalıp serveti büyüyünce çok güçlenmişti. Şanlı ve şiddetli muharipler olan atlılarının sayısı 40.000'ni bulmuştu. Bunlar, geceleri yol kesmek suretiyle eşkiyalık yapıp şehirlerarasında gezen kervanları gasp ediyorlardı. Bununla birlikte

⁴⁸⁶ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.115-116; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.65.

⁴⁸⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.86.

⁴⁸⁸ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.117.

⁴⁸⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.87.

geceleri küçük köylere girip insanları oklarıyla vurup öldürüyor, eşyalarını ve hayvanlarını da beraberlerinde götürüyorlardı. Bunlarla da yetinmeyip manastırlara kadar girip buraları tahrip ediyor ve din adamlarına işkenceler uyguluyorlardı.⁴⁹⁰

Teküdar'ın bütün bu yaptıklarından muzdarip olan Ermeni ve Gürcü prensleri toplanıp Abaka Han'ın huzuruna çıkarak kılıçlarını onun önüne atıp: “*Ya Teküdar'ı askerleriyle birlikte bizim elimize ver ya da kiliselerimize ve din adamlarımıza yapılanları görmememiz için bizi huzurunda öldürt.*” dediler. Bunun üzerine bir kısım Moğol askerleri de: “*Teküdar'ın askerleri bizi de tutup dövüyorlar ve atlarımızı gasp ediyorlar.*” diyerek şikâyetlerini dile getirdiler. Aslında Abaka da Teküdar'dan çok memnun değildi. Ermeni ve Gürcü prensleriyle diğer Moğol askerlerinin önünde: “*Teküdar güçlenip servet sahibi olunca bizi dinlemez ve Yasak'ımıza itaat etmez oldu. Yaptığı kanunsuz hareketleriyle ülkeyi kendi askerleriyle tahrip etmek istiyor.*” diyerek o da şikâyetini dile getirdi. Abaka, daha sonra “Altın Sütun” adı verilen Carmagon'un oğlu Şiramun'a 100.000 kişiden oluşan Moğol birliğinin komutasını ve kendi nişanını verdi. Diğer yandan Ermeni ve Gürcü askerlerine de bütün kuvvetleriyle Teküdar'ın üzerine yürüyerek askerlerini kılıçtan geçirmelerini, bütün malına el koymalarını ve Teküdar'ı sağ olarak yakalayıp kendisine getirmelerini emretti. Bunu duyan Ermeni ve Gürcü askerleri, ülkelerinin Teküdar'ın sebep olduğu acılardan kurtulacağı için çok sevindiler ve bütün cesaretleriyle savaşa hazırlanmaya başladılar. Şiramun, 100.000 atlı ve Ermeni-Gürcü askerlerinin de yer aldığı orduyla Teküdar üzerine yürüdü. Alinak'ı, öncü birliği olarak gönderdi. Abatay Noyan ise başka bir ordu ile onun ardından gitti.⁴⁹¹

İki ordu, bir tepenin üzerinde karşılaştılar. Teküdar, daha savaşa bile başlamadan bozguna uğrayıp Derbend'e doğru yola çıktı. Yolun tutulduğunu görünce şaşkınlığa uğradı. Ardından atını Gürcistan dağlarına çevirdi ve ormana girerek yolunu kaybetti. Gürcü emîrleri ise ormanın etrafını sardılar. Emîr David, ona: “*Bu ormandan dışarıya yol yok, geri dön ve kendini perişan etme.*” diye bir haber gönderdi. David'in sözü üzerine ormandan dışarı çıktı. Şiramun, ordusuyla ona yetişti ve onun askerlerinden birçoğunu öldürüp bir kısmını da esir aldı. Teküdar'ın askerlerini acımasızca kılıçtan geçirip servetine el koyduktan sonra onu yakalayıp 700 adamıyla beraber Abaka'nın yanına götürdü.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s.81.

⁴⁹¹ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 82; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.117-118.

⁴⁹² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.87

Abaka, Teküdar'a oldukça merhametli davranmıştı. Ancak sırdaşı olan altı emîrini cezalandırdı. Teküdar'ın ordusunu onluk ve yüzlük olarak bölümlere ayırdı. Onun yanına iki adamıyla beraber bol miktarda da yiyecek verdi. Daha sonra onu Irak taraflarına gönderdi. Geri dönmesine mani olmak amacıyla da peşi sıra asker gönderdi. Teküdar böylece hayatının sonuna kadar sakin bir hayat yaşadı.⁴⁹³

3.3. Ahmet Teküdar ve Argun Mücadelesinde Alinak Noyan'ın Rolü

Abaka Han öldüğü sırada büyük oğlu Argun, Horasan'da bulunmaktaydı. Devlet ricali toplanarak Hülagü'nün oğullarından Ahmed Teküdar'ı İlhanlı tahtına çıkarttılar.⁴⁹⁴ Bir süre sonra Ahmed'e kardeşi Kungurtay'ın, Abaka'nın oğlu Argun ile görüştüğü ve kendisini öldürmek maksadıyla plan yaptıkları haberi geldi. Bunun üzerine harekete geçen Ahmed, kardeşi Kungurtay'ı yakalatıp zincire vurdurduğu gibi ona yardım eden Moğol asilleriyle Gürcü prenslerini de öldürttü. Argun'a karşı düşünceleri değişen Ahmed Teküdar; Gürcü, Müslüman, Moğol, Ermeni, Kürt ve Lur askerlerinden oluşan 100.000 kişilik bir ordu hazırladı ve Alinak Noyan'ı da Tubut ile birlikte 15.000 kişiden teşekkül olmuş öncü kuvvetle Horasan'a, Argun'un üzerine yolladı.⁴⁹⁵ Alinak, Argun'un üstüne gittikçe Argun savaşmaktan kaçıyor ve fırsat kolluyordu. Nihayet 4 Mayıs 1284'te Kazvin yakınlarındaki Ak Hoca taraflarında iki ordu karşı karşıya geldi. Gece vakti Alinak'ın ordugâhına giren Argun, saldırıya geçti ve Alinak'ın pek çok sayıda askerini öldürdü. Ağır bir yenilgi alan Alinak, geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁹⁶ Yenilgiye uğrayan Alinak Noyan ve Tubut, Ebher yöresine doğru kaçtılar. Argun, onları takip etmek istediye de emîrler bunun uygun olmadığını söyleyerek vazgeçirdiler.⁴⁹⁷

Alinak'ın yenilgi haberini alan Ahmed Teküdar, komşu devletlere elçiler yollayarak Horasan'da bulunan Argun üzerine bir sefer yapacağını ve bu sefere iştirak etmelerini

⁴⁹³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.87-88; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.71.

⁴⁹⁴ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.132; Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 1957, s.89; O, Hülagü'nün hayattaki oğullarının en büyüğü idi. Çocukluk çağında vaftiz edilmiş ve Nicholas adını almıştı. Daha sonra Müslümanlığı kabul ederek Ahmed adını aldı. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.139-140.

⁴⁹⁵ Alinak Noyan, Hülagü döneminde askeri faaliyetlerde bulunmuş ve bu dönemde adından söz ettirmeye başlamıştı. Abaka döneminde ise 1269'da, Teküdar Noyan'ın isyan etmesi üzerine Şiramun Noyan ile birlikte Gürcistan'a giderek isyanın bastırılmasında etkili olmuş ve ilk defa adından söz ettirmeye başlamıştı. 1270'de Abaka ile Barak arasında yaşanan mücadelede gösterdiği cesaretle de itibar ve şöhret sahibi oldu. Bkz. Ömer Subaşı, "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan ve Emîr Kurmişi" , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S. 41, Aralık 2015, s.564.

⁴⁹⁶ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.132-133.

⁴⁹⁷ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emîr Kurmişi", s.567.

bildirdi. Ahmed Teküdar, esasen hânedandaki bütün erkekleri ortadan kaldırmak istiyordu. Çünkü onlar Hristiyanlık, Budistlik gibi dinlere inanıyorlardı ve bu da İslam'ın devamlılığını engelleyebilirdi. Argun ve taraftarları ise Ahmed'in, Cengiz Hânedanlığı'nı itibarsızlaştırdığını, Müslümanlara makam mevki verdiğini ve Moğol askerlerinin öldürülmesi için Alinak'la Gürcülerin birlikte hareket ettikleri düşüncesi içinde olup Ahmed'e karşı kin besliyorlardı. Ahmed ise bu durumun farkındaydı ve Gürcü Kralı'nı ordusuna katılması amacıyla ülkesine çağırdı. Kral da İvane ve Sadun'un oğlu Kutluk Buka'yı yanına alarak bu davete iştirak etti. 11 Mayıs 1284'te Horasan üzerine harekete geçti. Yolda Tubut ile birleşen Ahmed Teküdar, yoluna devam etti. Bu yolculuk esnasında askerler, özellikle de Gürcüler girdikleri yerleri yağma ediyorlardı.⁴⁹⁸

Ahmed Teküdar'ın, üzerine doğru geldiğini haber alan Argun ise bir taraftan orduyu toparlamaya çalışırken bir yandan da zaman kazanmak için Ahmed'e elçiler gönderip itaatini bildirerek özür diliyordu. Argun, elçilerle gönderdiği mesajında iki taraf arasında yaşanan husumetin sebebinin Alinak olduğunu ileri sürüyordu. Ahmed Teküdar ise Argun'un pişman olduğunu dile getiren emirlere kulak asmamakla beraber barış için de bir takım girişimlerde bulunuyordu. Lâkin sonradan ortaya çıkan Ahmed ile Emîr Buka arasındaki gerginlik Emîr Buka'nın itibarını kaybetmesine yol açarken Akbuka ise Ahmed Teküdar nezdinde saygınlık kazanmaya başladı.⁴⁹⁹

Bu sırada Argun, 300 seçkin askeriyle Kelat Kalesi'ne girip onlarla kengeş yaparken Alinak Noyan onu takibe girişmişti. Kale önüne varan Alinak, Argun'u alarak Ahmed Teküdar'ın huzuruna götürdü. Argun'u, Alinak'a emanet eden Ahmed: "*Kutuy Hatun'un yanına varıncaya kadar ona iyi davran.*" diye tembihledi. Alinak ise ellerine düşen düşmanı öldürmekten yana tavır sergiliyordu. Ahmed, Alinak'la birlikte şehzâdeleri de Argun'u korumakla görevlendirmişti.⁵⁰⁰

Diğer tarafta ise Ahmed Teküdar ile arası açılan Emîr Buka, tahta çıkma hakkının Argun'a ait olduğunu söyleyip akraba olduğu emirlere bu konuyu açarak onların da desteğini aldı. Ahmed Teküdar'ın, Alinak'la birlikte akraba olduğu diğer emirlere: "*Argun*

⁴⁹⁸ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.133-134.

⁴⁹⁹ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emîr Kurmuş", s.568.

⁵⁰⁰ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emîr Kurmuş", s.568; Ahmed Teküdar, Argun'u ele geçirdikten sonra onu komutanlarına teslim edip ardından eşlerini ve oğullarını gönderdiği Tebriz'e doğru hareket etti. Tebriz'e sekiz günlük bir mesafeye yaklaştığında komutana Argun'un kellesini kesip kendisine göndermesini emretmiş lâkin kendisi Argun'da önce vefat etmiştir. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.144.

meselesini hallettikten sonra bütün emîrleri ortadan kaldıracığım.” dediğini hatırlatarak onları ittifakına dâhil etti. Alinak ise kazandığı zaferin sarhoşluğu içinde kendini eğlenceye vermişti. Emîr Buka, Argun’un muhafızlarından olan İmcak’a, Alinak’ın gönlünü hoş tutmasını ve askerleriyle birlikte Alinak’ı da sarhoş etmesini söyledi. Planı uygulamaya koyan İmcak, Alinak’ı meclislerine çağırarak içki ikramında bulundu ancak Alinak, nöbet sırasının kendisinde olduğunu söyleyerek teklifi geri çevirdi. Bunun üzerine Cuşkab, Alinak’ın kendi yanlarında kalmasını sağlayarak, onu içki içmeye götürdü. Çok geçmeden sarhoş olan Alinak, akşam namazı vaktine sızmıştı. Buka ise ihtiyatlı davranmak için geceleyin üç atlı ile birlikte ablukanın içine girip yanındakilerden birini Argun’un otağına gönderdi. Argun’u uyandırarak: “*Buka, vefakârlık ederek şehzâde ve emîrleri seni kurtarmak amacıyla bir araya getirdi. Seni buradan çıkartacak.*” dedi. Fakat Argun, başta bunun bir hile olabileceği düşüncesiyle biraz korksa da sonra çadırdan çıkarak, Buka’yla birlikte evine geldi ve burada silah kuşanarak Arap atına bindi ve Alinak’ın çadırına gelerek önce onu öldürdüler. Buka’nın hizmetinde bulunan Emîr Ali ise 683 senesi 18 Rebiülahir Salı gecesini Alinak’ın çadırının eteğini kaldırarak onun kafasını kesip çadırdan dışarı attı. Şehzâdeler ve emîrlere, daha sonra Ahmed Teküdar’ı yakalamak için harekete geçtiler.⁵⁰¹

İlhanlı Devleti’nde, birlik komutanı olarak başlayıp elde ettiği başarılarla hızlı bir yükselişe geçen Alinak Noyan, hem Güney Kafkasya’da hem de Memlük hâkimiyeti altındaki Suriye’ye yapılan seferlerde bizzat yer almış ve verilen görevleri hakkıyla yerine getirmişti. Lâkin savaşlardaki başarısını siyasî hayatta gösteremeyen Alinak, bir darbe ile ortadan kaldırılmıştı.⁵⁰²

3.3.1. Argun ile II. Demetre Arasındaki Münasebetler ve Demetre’nin İdamı

İlhanlı Devleti’nde iç karışıklıkların yaşandığı bir sırada Gürcü Kralı II. Demetre, atalarından kalan zenginliklerini çoğaltarak büyük bir servet elde etmişti. Demetre, İlhanlı Hükümdarı Argun’a hizmet etmekle beraber Argun’un baş danışmanı olan Emîr Buka tarafından da korunup kollanırdı. Öyle ki Emîr Buka, Demetre ile yakın bir dostluk kurmuş

⁵⁰¹ Subaşı, “Alinak Noyan ve Emîr Kurmuş”, s.569; Reşidüddin, bu durum için: “*Geceleyin tutuklu bulunan Argun, sabahleyin yeryüzünün padişahı olmuştu.*” der. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih: İlhanlılar*, s.145; Argun, ölümden kurtuldu ve hükümdar ilan edildi. Kimi korkudan kimi memnuniyetle Argun’un hükümdarlığını kabul etti. Hükümdar olan Argun, vakit kaybetmeden Ahmed Teküdar’ın peşine düştü ve Tebriz’e varmadan onu yakalayarak ortadan ikiye biçilmesini emretti. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, s.145.

⁵⁰² Subaşı, “Alinak Noyan ve Emîr Kurmuş”, s.569.

ve ona her konuda destek olmuştu. Bunların yanı sıra Buka, Demetre'nin kızını alarak bir de aralarında akrabalık bağı oluşmasını sağlamıştı.⁵⁰³

Lâkin bu durum kısa bir zaman sonra değişti. 1288 yılında Argun'a karşı bir isyan tertiplendiği ve bunun Emîr Buka öncülüğünde planlandığı ortaya çıktı. Bu haberi alan Argun, derhal Emîr Buka'yı öldürttü. Ardından Buka'nın çocuklarıyla beraber tüm yakınlarını ortadan kaldırdı. Buka'yla yakın dostluğunun ve akrabalık ilişkilerinin olduğunu bilen Argun, Gürcü Kralı II. Demetre'yi İlhanlı merkezine çağırdı. Lâkin Kral, bu durum karşısında kararsız kaldı. Devlet erkânını toplayarak onlara bu durumda ne yapması gerektiğini danıştı. Demetre, Argun'un emrine uymak gerektiği düşüncesindeydi. Fakat devlet adamları ve kilise yönetimi ise bu çağrıya uymamasını ve başının çaresine bakması gerektiğini, geçmişte birçok Gürcü Kralı'nın bu emirlere uymayıp kellesini kurtardığını söylüyorlardı.⁵⁰⁴ Demetre, bu tavsiyelere kulak asmayıp: "*Halkım için hayatımı feda etmeye hazırım, Moğolların davetini kabul edeceğim.*" dedi ve hazırlıklara başladı. Çocuklarının saklanması için yerler belirledi. Bazılarını Mtiuleti'ye bazılarını Kaheti'ye gönderirken en küçük oğlu olan Giorgi'yi ise Tao bölgesinde bulunan İşhan Kilisesi'ne yolladı.⁵⁰⁵ Daha sonra İlhanlı merkezi İran'a doğru yola çıktı. Yolda Argun'un adamlarıyla karşılaştı. Argun'un adamları, Kral'ın üzerinde ne varsa hepsini aldılar ve Kral'ı da tutuklayıp İlhanlı hükümdarının yanına götürdüler. Argun, Demetre'yi öldürmek niyetinde değildi. Demetre'nin öldürülmesine sebep olan kişi Sadun'un oğlu Kutluk Buka oldu. Kutluk Buka, babasının ölümünden sonra Demetre'den atabeylik unvanı ile bu mevkiyi istemişti fakat Demetre bu unvanı Buka'ya değil de Tarsaiç Orbelian'a vermişti. Bu da Kutluk Buka'nın Demetre'ye düşman olmasına sebebiyet vermişti. Kutluk Buka, Argun'a gidip İmereti'de bulunan Narin David'in oğlu Vahtang'ın getirilerek Kartli'de tahta çıkarılması gerektiğini dile getirdi. Böylece her iki bölge de İlhanlı hâkimiyetine geçecekti. Argun'un bu öneriyi kabul etmesiyle II. Demetre'nin ölüm fermanı imzalanmış oldu.⁵⁰⁶

Moğollar, Demetre'yi idam etmeden önce gizli hazinelerinin yerlerini öğrendiler. Aldıkları bilgiler doğrultusunda tüm hazinesini ele geçiren Moğollar, 12 Mart 1289'da

⁵⁰³ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.138.

⁵⁰⁴ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.185.

⁵⁰⁵ Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi*, s.139; Soybek, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, s.86.

⁵⁰⁶ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.185-186.

Demetre'nin kellesini vurdular. Bu olay hasebiyle Gürcistan'da Demetre'ye, "Demetre Tavdadebuli" (fedakâr Demetre) denildi.⁵⁰⁷

3.4. Gâzân Han Dönemi (1295-1304)

Argun'un ölümünün hemen ardından başlayan taht mücadeleleri dört yıl sürmüş, Gâzân Han'ın mücadeleyi kazanıp başa geçmesiyle de bu siyasî kargaşa son bulmuştu. Merkezî otoriteyi güçlendirmek için sert tedbirler alan Gâzân Han, otoritesine engel gördüğü devlet adamlarını ve hatta hanedan üyelerini bile idam ettirmekten çekinmemişti.⁵⁰⁸

3.4.1. Kutlukşah'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri

Zorlu bir süreçten geçerek İlhanlı tahtına oturan Gâzân Han, Gürcü Kralı VIII. David' i (1293-1311) ülkesine davet etti. Gâzân Han'ın yanına gitmek için hazırlanan Kral, Hereti ve Kaheti'ye doğru yola çıktı. Hereti'de kısa bir süreliğine konaklayan Kral, burada Gâzân Han'ın yanına gidip gitmeme konusunda devlet adamlarıyla istişarede bulunmuş ve gitmesi yönünde bir cevap almıştı. Lâkin Moğollarla karşılaşmaktan korktuğu için devlet adamlarının ısrarlarına rağmen gitmekten vazgeçmişti. Kral, bu davete gitmektense Mtiulite tarafına giderek dağlara çekilmeyi uygun gördü. Sonrasında da Jinvani'ye çekilerek burada siperler kazdırdı. Diğer taraftan da kardeşi Vahtang'ı Altın Orda Devleti'ne göndererek Tokta Han'a İlhanlı Devleti'ne saldırmak istediklerinde, Gürcistan üzerinden onlara yol açabileceğini bildirdi. Bu teklifi büyük bir memnuniyetle karşılayan Altın Orda Hanı, yapılacak yardımlar karşılığında da Kral'a; zenginlik, güç ve toprak vaadinde bulundu. Gürcü Kralı'nın, İlhanlı'ya karşı olan bu tutumu Tokta Han'ı, Azerbaycan üzerinde hak iddia etmek için tekrardan harekete geçirdi.⁵⁰⁹

Gâzân Han, Muharrem 697/Ekim-1297/Kasım'ında Tebriz'den Arrân kışlağına hareketi esnasında VIII. David'in, Altın Orda Devleti'nin yeniden Gürcistan, Arrân ve Azerbaycan topraklarında hak iddia etmesine neden olacak davranışlarda bulunduğu ve Gürcistan'da karışıklıklar çıktığı haberi geldi. Kısa bir süre sonra Sülemiş'in Anadolu'daki isyanı esnasında Gürcü Kralı VIII. David de Altın Orda Devleti'yle temasa geçmişti. Emîr

⁵⁰⁷ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.186; Spuler ise Tavdadebuli'yi, "başı koparılmış" anlamında vermiştir. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 95; Bu konu hakkında ayrıca bkz. Marco Polo, *Geziler Kitabı*, s.199-203.

⁵⁰⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, C.13, İstanbul 1996, s.429.

⁵⁰⁹ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.151-152.

Kutlukşah, Sülemiş İsyanı'nı bastırmasının ardından bu kez Gürcistan'a yürüdü.⁵¹⁰ Tiflis'e vardığında David'in, zaptı zor bir kaleye sığındığını gördü. Ona elçi yollayarak Gâzân Han'a sadık kalacağına, İlhanlılara düşman olanların safına geçmemesine ve bu duruma sebep olanların teslim etmesine dair söz istedi. Bu durum karşısında Kral, din adamları vasıtasıyla can güvenliğinin teminatı olarak rehine ve yeminle söz istedi. Moğollar da Gürcülerin inancına göre yemin edip Kutlukşah'ın oğlu Sibuchi'nin, Kurmişi'nin kardeşi Apa'nın ve bazı Moğol kumandanlarının çocuklarını rehin olarak Kral'a gönderdiler. Can güvenliğinin garantisi olarak da Gâzân Han'ın mührü gönderildi. İsteddiği teminatı alan Kral, İlhanlı hükümdarının huzuruna gitmeyi kabul etti. Kutlukşah, Gürcü Kralı'nı onurlu bir şekilde karşılayıp hediyeler verdi. Kral da geri döndükten sonra rehineleri serbest bıraktı. Bu işi de yoluna koyan Kutlukşah, kışlık yurtları olan Arrân'a geri döndü.⁵¹¹

Fakat VIII. David'in, İlhanlı hâkimiyetinden çıkmak için gösterdiği çabalar nihayet bulmamıştı. Gâzân Han, 1297 yılında yaşanan bir gerginlik sonrası, David'in kardeşi olan V. Giorgi'yi (1299-1302/1314-1346) Gürcü tahtına ortak etti. Ancak V. Giorgi'nin krallığı yalnızca kâğıt üzerinde kaldı. Bu da David'in, hareketlerini kısıtlamaya yetmemiş ve David, Altın Orda Devleti ile münasebetlerini devam ettirmişti. Bu durum karşısında Gâzân'ın Gürcistan'ın işlerine tekrardan müdahalesi söz konusu oldu. İlhanlı Sultanı bu sefer de Gürcü Kralı'nın büyük kardeşi olan III. Vahtang'ı Gürcistan Kralı olarak atadı. Kutlukşah, yeni kralı Tiflis'e götürmekle görevlendirildi. Vahtang, İlhanlılara hep daim sadık kalmış ve İlhanlıların üçüncü Suriye seferinde de hazır bulunmuştu.⁵¹²

Bütün bunlara rağmen Kral III. David, Moğollarla karşı sürdürdüğü mücadelesini başa baş, dişe diş götürmüştü. Bu mücadeleler sırasında Moğollar, Gürcüleri büyük zararlara uğratsalar da Kral David'i ele geçirip intikam alma şansına sahip olmamışlardır.

⁵¹⁰ Osman Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s.201; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.152; Sülemiş İsyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih: İlhanlılar*, s.274-276; Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s.59; Spuler, *İran Moğolları*, s.110.

⁵¹¹ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.152-153.

⁵¹² Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s.201; "Vahtang, 1299 yılından bu yana Mısır sultanlarına karşı Moğol cephesinde savaşıyordu. Moğollar bu savaşlar sırasında birçok Mısır kentini ve bu arada Dimaşk (Şam)'ı da işgal ettiler. İlhanlılar adına Gürcü ve Ermeni birlikleri 1300 yılında Dimaşk'a hâkim oldular. Ancak dört ay kadar sonra Dimaşklılar İlhanlılara karşı ayaklandılar. Bu nedenle buraya takviye birlikler gönderme gereği ortaya çıktı. Takviye birlikleri arasında Gürcü Kralı III. Vahtang ile Gürcü birlikleri de görev aldı. Üç yıl kadar süren savaş sonucu Moğollar kesin yenilgiye uğradılar. Bu savaş çok sayıda Moğol ve Gürcü askerinin yaşamına mal oldu. Gazan Han, yenilgiyi hazmedemedi ve tekrardan savaş hazırlıklarına başladı. Ancak yeni bir savaşa fırsat bulamadan 1305'te öldü." Bkz. N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.191.

Ancak Gürcü topraklarını, ard arda gerçekleştirdikleri saldırılarla harabeye çevirmişlerdir.⁵¹³

3.5. Olcaytu Han Dönemi (1304-1316)

Olcaytu, kendi şöhretini artırmak ve Horasan ile irtibatı kolaylaştırmak maksadıyla seleflerinden hiçbirinin şimdiye kadar teşebbüs etmediği bir harekete girişti. Ümerasıyla istişare ederek Gilan'a taarruzda bulundu. Adetleri gereğince Olcaytu, önce orada bulunan on iki küçük prensten kendisine tâbi olmalarını ve sarayında görünmelerini istedi. Dibac, başta emre itaat ettiyse de pişman olmakta gecikmeyerek gizlice kaçtı. Bunun üzerine ordu tekrar harekete geçti. Ortalığa göz atmak için gönderilen ümera, bu memleketin ulaşımın için elverişli olduğunu ve fethinin kolay olacağını bildirdiler. Olcaytu; Emîr Çoban, Kutlukşah, Doğan ile Mumin'in başlarında olduğu dört ayrı grubu şehir üzerine sevk etti. İlhanlı ordusunda, bir Gürcü askerî birliği de yer almasının yanı sıra Gürcü Kralı III. Vahtang da bu sefere katılanlar arasındaydı.⁵¹⁴

Her bir kumandan kendisi için belirlenmiş yol üzerinden harekete geçtiler. Bu sırada Emîr Tuman ve Emîr Mumin yol güzergâhları üzerinde olan Gürcistan topraklarına girdiler. Kral III. Vahtang ve Gürcü askerleri Kağan'ın emri doğrultusunda savaşa öncü birlik olarak dâhil oldular. Üzerlerine gelmekte olan Moğol kuvvetlerinden korkan Gilan halkı, kuvvetlerinin bir kısmını geçitleri kapatması amacıyla ormana yerleştirmişti. Savaşa öncü birlik olarak katılan Kral Vahtang ve askerleri; geçitlerin dar, ağaçların sık olması sebebiyle zorlukla ilerleyebiliyorlardı. Yaşanan mücadelede iki tarafında çok kaybı oldu. Kral Vahtang ise küçük de olsa bir yara aldı.⁵¹⁵ Olcaytu'nun orduları hiçbir yerde tutunamamış da olsa Olcaytu, Gilan'ı fethedilmiş saydı.⁵¹⁶

⁵¹³ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.188-189.

⁵¹⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s.122.

⁵¹⁵ Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.168-169.

⁵¹⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s.123; Moğol istilası zamanında Gilan'da çeşitli emîrlikler vardı. Saldırıya maruz kalmayan Gilan halkı daha sonraki dönemlerde Moğollara vergi ödedi. İlhanlı hükümdarı Olcaytu 706 (1306) Gilan'ı kendi topraklarına kattıysa da burada tutunamadı ve ertesi yıl bölgeden uzaklaştı. Bölgeye Karkiya Hânedanı hâkim oldu. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Gilan", *DİA*, C.14, İstanbul 1996, s.69; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s.169; Olcaytu'nun ileri gelen komutanlarından olan Kutlukşah, Gilan seferinde İlhanlı ordusunun kayıp vermesine sebep olduğundan görevden alındı ve yerine Emîr Çoban getirildi. Bkz. Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasî Gelişmeler", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.378.

3.5.1. Olcaytu-Özbek Münasebetleri

Tokta Han'ın ölümünden sonra yerine, kendi oğlu erken yaşta öldüğünden kardeşi Tuğrulca'nın oğlu Özbek geçti.⁵¹⁷ İlk iş olarak da Moğol Hanı Olcaytu'ya, Kafkasya üzerindeki emellerini hatırlatmak amacıyla içlerinde kendisinin ileri gelen emîrlerinden Kök Temur Küregen, Baybuka ve Baybanyal'ın da bulunduğu bir elçilik heyeti gönderdi. Özbek'in bundaki amacı ülkesinin sınırlarını genişleterek otoritesini güçlendirmektir. Ancak olumsuz cevap alan Özbek Han, Olcaytu'ya isteğini zorla kabul ettiremeyeceğini bildiğinden bu sefer de ondan özür dilemek amacıyla bir elçilik heyeti yolladı.⁵¹⁸ Muharrem 714/11 Mayıs 1314/25 Cumartesi günü İlhanlıların merkezine ulaşan elçilik heyeti, iki taraf arasındaki gerginliği ortadan kaldırmaya gayret etmiş ve kısmen başarılı olmuştur. İki devlet arasındaki münasebetler tam olarak normale dönmese de sonrasında Özbek Han, diplomasi yoluyla Kafkasya üzerinde hak talep etmemiştir.⁵¹⁹

1315 yılında İlhanlılara sığınmış olan Babaç, Özbek Han'a bir komplo tertip etmiş ancak Kutluk Timur bu komployu önlemişti. Bu sebepten dolayı Babaç, Kutluk Timur'dan intikam almak amacıyla onun üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğrattı. Ancak Çağatay Hanı Esen Buka'nın Babaç üzerine yolladığı Şehzâde Yesavur, Babaç'ı mağlup ederek Hârezm ülkesinden aldığı ganimetleri ve esirleri bırakmaya mecbur etmiştir. Bu hadise sonrasında da Esen Buka, Özbek'e elçi yollayarak durumu bildirip, Çağatay Hanlığı ile arası iyi olmayan Olcaytu'nun Babaç'ı koruyup kolladığını vurgulayarak Özbek'i İlhanlılar aleyhine kışkırttı. Bunun üzerine Özbek Han, meşhur emîrlerinden Ak Boğa Kıyat öncülüğünde bir heyeti Olcaytu'ya gönderdi. Arrân'a varan heyet, burada Olcaytu'nun emîrlerinden Hüseyin Küregin tarafından karşılandı. Küregin, Tebriz'de düzenlenen kabul merasiminin ardından Ak Boğa'ya kâse almasını söyledi. Bu hareket itaat anlamına geliyordu ki Ak Boğa bu istek karşısında sinirlenip Hüseyin'e dönerek: *“Senin gibi bir kölenin elinden kâse almamın imkânı var mıdır? Yasa ve geleneklerimizi unuttunuz. Ben senden asilim, sen ise bir küregensin (damat). Benim karşımda boyun eğmen gerekiyor.”* dedi. Hüseyin ise elçilik amacıyla orada olduğunu hatırlatarak Olcaytu'nun huzuruna yolladı. Sultaniye'ye gelen Ak Boğa, karşılama merasiminden sonra Sultan'ın huzuruna gelip: *“Eğer ki Babaç, bu yaptıklarını kendi tertip ettiyse ona gereken cezayı*

⁵¹⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, “Altın Ordu Hanlığı”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.401-402.

⁵¹⁸Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.87.

⁵¹⁹Spuler, *İran Moğolları*, s.127.

veririz; lâkin sizin emrinizle bunları yaptıysa Arrân'ı size dar etmek için kum gibi bir orduyla üzerinize geleceğiz.” şeklinde tehdit dolu sözler savurdu. Olcaytu, hemen oraya Babaç'ı getirterek elçilerin huzurunda boğdurtarak Altın Orda Devleti ile dost olduğu mesajını verdi. Bu hadise sonrasında elçilik heyeti de geri döndü.⁵²⁰

⁵²⁰ Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s. 88-89.

YEDİNCİ BÖLÜM

AKKOYUNLU KARAKOYUNLU VE TİMUR DEVLETLERİNİN KAFKASYA İLE MÜNASEBETLERİ

1. Timur Devleti Dönemi (1370-1507)

1.1. Timur'un Fetih Siyaseti (1370-1405)

Timur'un⁵²¹ fetih siyaseti, diğer hükümdarlar gibi belli bir plan çerçevesinde işlemiyor, hatta belli bir sıra takip etmiyordu. Örneğin; Rusya'ya yapılan bir sefer, iki İran seferi arasında yer alabiliyor; Orta Asya'da yapılan bir sefer ise Kafkasya'ya düzenlenen iki akın arasına sıkışabiliyordu O, fetih sahasını; İran'dan Şam'a, İzmir'den Hindistan'a kadar geniş bir alana yaymıştı. Bir kere fethettiği yere ikinci hatta üçüncü defa sefer düzenleyebiliyordu. Bunun nedeni ise fethettiği bölgelerdeki sorunları halletmeden ayrılıyor, döndüğü yerlerde problemlerin yinelenmesi üzerine her bir seferini tekrarlamak zorunda kalıyordu.⁵²²

1.2. Azerbaycan Seferi

Altın Orda Devleti'nin hanı olan ve Timur sayesinde tahta geçen Toktamış, 1385'te Tebriz üzerine yürüyerek burayı istila etti. Şehri yağma etmesinin yanı sıra halka da işkence edip çoğunu kılıçtan geçirdi. Tebriz, büyük bir tahribata uğradı. Moğollar, pek çok ganimetle kendi topraklarına geri döndü. Ancak bu dönüş esnasında Kafkasya'nın güneyinde bulunan şehirleri de yakıp yıkıp geçtiler. Olup bitenlerden haberdar olan Timur, İran üzerine sefer hazırlığına başladı ve kış mevsiminin bitmesini bekledi.⁵²³

Kış bitip bahar gelince Timur, İran üzerine harekete geçti. Askerlerine emir buyurarak etrafa dağılıp asker toplamalarını istedi. Askerler toplandıktan sonra da Timurlu beylerinden Abbas ve Süleyman'ı Maverâünnehr'de güvenliği sağlamaları için bıraktı ve kendisi yoluna devam etti. Firuzkâh Kalesi'ne vardığında Sâri vilayeti hâkiminin oğlu olan Seyyid Gıyâseddin, Timur'un yanına gelerek onun hizmetine girdi. Timur, ondan bölgeyle ilgili bilgiler vermesini istedi. O da buradaki civar yörelerden birinin hâkimi olan Melik

⁵²¹ İbni Arabşah, Timur'u: "O, uzun boylu, iri yapılı, alnı geniş, başı iri, son derece güçlü ve heybetli, sağlam bünyeli, ...beyaz yüzlü, adaleli, geniş omuzlu, kalın parmaklıydı. ...boyu posu gelişmiş, uzun sakallı, sağ kolu felçli, sağ bacağı topaldı." şeklinde tasvir eder. Bkz. İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr, (Bozkırdan Gelen Bela)*, (Arapçadan çev. ve notlar: Ahzen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s.425.

⁵²²Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.395.

⁵²³ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.197; Cüneyt Kanat, Mustafa Alican, *Timur: Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s.91.

İzzeddin'in olumsuz davranışlarından ve Bağdat dolaylarındaki bir kervanı yağmaladığından bahsetti. Bunun üzerine Timur, o kervanda bulunan hacıların intikamını almayı düşündü ve askerlerine "her on kişiden ikisi silahlarıyla birlikte hazır olsun" emrini verdi. Ordu toplandıktan sonra ağırlıklarını buldukları yerde bırakıp Luristan'a doğru yola koyuldular. Şehre geldiklerinde Timur, askerlerine burayı yağma etmeleri için talimat verdi. Luristan'ı talan ettikten sonra da şehrin merkezi olan Hürremâbâd'a gidip burada saklanan kervan hırsızlarının etrafını sararak kuşatma altına aldılar.⁵²⁴ Melik İzzeddin yakalanırken bazı adamları da öldürüldü. Maiyetiyle birlikte esir alınan Melik İzzeddin, Semerkand'a gönderildi.⁵²⁵

Bu sıralarda Celâyirli Sultan Ahmed'in ordu toplayarak Bağdat'tan Tebriz'e gitmekte olduğu haberi geldi. Bunun üzerine Timur, ordusuyla beraber Tebriz'e hareket etti. Timur'un gelmekte olduğunu haberini alan Sultan Ahmed, buradan kaçıp Bağdat'a geldi. Timur da Hacı Seyfeddin Bey'i onun peşinden gönderdi. Bu kaçış esnasında Sultan Ahmed, Nahçıvan dolaylarında Şeyh Ali Bahadır'ın oğlu İlyas Hoca'nın saldırısına uğradı. Yaşanan bu çatışma esnasında Nahçıvan halkından olan birçok kişi ölmüş, İlyas Hoca da duyma yetisini kaybetmişti. Sultan Ahmed ise buradan sağ salim kurtulmayı başarmıştı.⁵²⁶

Diğer yandan Timur, Azerbaycan'a gelerek burayı zapt etmiş ve Şenb-i Gâzân'a gelerek karargâhını kurmuştu. Tebriz'in ileri gelenlerinden bir grup Timur'a bağlıklarını bildirip onun hizmetine girdiler. Timur, sonbahar yaklaşınca Tebriz'in idaresini Muhammed Sultanşah'a bırakarak Nahçıvan'a döndü. Ferrahu'l-Mülk Köprüsü'nü kullanarak Aras Nehri'ni geçti. Timur, her iki ucunda birer kapı ve her biri 27 metre genişliğinde olan ve iki su yolu bulunan bu köprüyü bir müddet seyredaldı. Daha sonra buradan Garni Kalesi'ne doğru ilerledi. Kale, Timur'un askerleri tarafından alındı ve kale hâkimi Şeyh Hasan yakalandı. Hemen akabinde ise sırasıyla Sermaluk ve Kars kaleleri alındı. Yağma edildikten sonra her iki kale de yerle bir edildi.⁵²⁷

⁵²⁴ Şerifüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, (çeviri ve notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s.151.

⁵²⁵ Kanat-Alican, *Timur*, s.91.

⁵²⁶ Şerifüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, s.151-152; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.12; "Timur'un, Celâyirli Ahmed'i takibi sırasında, Sultaniye şehrinin işhanı (prensi) olan Âdil, Tebriz'e kadar Timur'a eşlik etmiş ve şehri ona teslim etmişti. Ancak daha sonra o, Timur'u şehir hamamında öldürme düşüncesine kapılmış lâkin bu haber birisi tarafından öğrenilmiş ve Timur'a bildirilmişti. Bunun üzerine Timur, Âdil'i şehir meydanında kurulan kazanda kaynatarak öldürmüştür." Bkz. Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, (çev. Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009, s.13.

⁵²⁷ Şerifüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, s.152-153.

1.3. Alincak Kalesi'nin Kuşatılması

Timur, Tebiz'e girmiş ve burada zengin fakir kim varsa yağmalamış; ardından Alincak Kalesi'ne askerlerini göndermişti. Buraya asker göndermesinin sebebi Celâyirli Sultan Ahmed'in en önemli sığınağı olması bunun yanında da eşi, oğlu ve hazinesinin de orada bulunmasıydı. Alincak Kalesi kumandanı olan Altun, Sultan Ahmed'in güvenini kazanmış biriydi. Altun, gece olunca adamlarıyla birlikte kaleden dışarı çıkıp Timur'un askerleri üzerine taarruzda bulunuyordu. Bu durumdan rahatsız olan askerler olan bitenden Timur'u haberdar ettiler. Timur, 40.000 kadar askeri onların yardımına gönderdi. Bu askerlerin başında ise Kutluğ Timur vardı. Bunlar Alincak Kalesi'nin önüne geldikleri vakit Altun, orada bulunan Timur'un askerleri üzerine saldırıya hazırlanıyordu. Ancak takviye kuvvetlerin geldiğini görünce kaçmaya çalıştı ancak bir çıkış yolu bulamadı. Bunun üzerine yanındakileri cesaretlendirmek amacıyla şunları söyledi: *“Böyle bir yerde başların bayraklar altında olması gerekir. Bu aşağılıkların kalplerine korku salın. Ya maksudumuza erişir ya da atlarınızın üzerinde ölürsünüz. Çünkü bu vartadan çıkmanız ancak mızrak savurmak ve kılıç sallamakla mümkündür.”* Daha sonra Altun ile adamları Timurluların üzerine saldırarak etraflarını bir çember gibi sardılar. Yaşanan bu mücadele sonrasında Altun galip gelmiş Timur'un iki emîrini de öldürülmüştü. Ölen emîrlerden biri Kutluğ Timur'du. Bunun üzerine Timur, kendisi bizzat Alincak Kalesi'ne giderek kaleyi her bir taraftan kuşatma altına aldığı gibi kalenin giriş çıkışlarını da kapattı. Timur'un, bu kaleyi on iki yıl boyunca kuşatma altında tuttuğu ve tesadüfi bir hadise sonucunda aldığı rivayet edilir.⁵²⁸

⁵²⁸ İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s.105-107

1.4. Gürcistan Seferleri

1.4.1. I. Gürcistan Seferi

Timur, Gürcülerin İslam âlemine verdiği zararlara mani olmak gayesindeydi. Bir sene öncesinde Timur'un Anadolu'dan döndüğü vakit Gürcü Melik, onun huzuruna çıkmak ve eteğini öpmek için bir zaman tayin edilmesini istemişti. Ancak verilen tarihte Timur'un huzuruna çıkmadı. Bu duruma çok bozulan Timur, Gürcistan üzerine hareket etme kararı aldı.⁵²⁹ Timur, Tebriz'de kurultayı toplayıp 1386 yazını orada geçirdikten sonra Nahçıvan üzerinden Gürcistan'ın fethine girişti. Çünkü Gürcüler Hristiyandı ve onlar üzerine yapılacak bir sefer gazâ mahiyeti taşıyacaktı.⁵³⁰

Gürcistan'a doğru gelen Timur, bu sıralarda Gürcüler arasında iyimser mahiyette bazı söylemlerde bulundu. O, bölge halkının canına ve malına herhangi bir zarar verilmeyeceğini; Gürcülere, İslam dinini öğretme maksadıyla geldiklerini söylüyordu.⁵³¹ Ermenistan topraklarından geçen Timur, öncelikle buradaki kaleleri -Garni ve Kars⁵³² kaleleri de bunlar arasındaydı- ele geçirerek talan etti. Beçni taraflarını kuşatıp ele geçirdi. Ayrıca burada bulunan Hristiyan âlimi Ter Vanak'ı ve yerli halkın çoğunu işkence ederek öldürdü. Buradan Cavaketi üzerine saldırdı. Ermeni diyarını harabeye çevirdikten sonra havanın soğuk ve kar yağışlı olmasına aldırış etmeden yoluna devam eden Timur, Tiflis'e geldi.⁵³³ Burada, civar hükümdarlarının iş bilmezliği yüzünden Gürcülerin buralara sahip olduğunu söyleyerek devlet adamları ve beylere ithafen şöyle dedi: “*Bu hâl bana acayip ve garip geliyor. Zamanın hadisatiyle bir hercü merç zuhur etmiş, her şey nizâmından çıkmış, padişahların merasimi ortadan kalkmış fakat bununla beraber bunda da bir garabet*

⁵²⁹ Nizamüddin Şâmi, *Zafername*, (Farsçadan çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara 1987, s.331; Berdzenişvili ve Canaşa'ya göre Timur'un Gürcistan seferine çıkma sebebi Toktamış'ın Azerbaycan'a saldırması ve Tebriz'i işgal etmesiydi. Bkz. N.Berdzenişvili- S.Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.197.

⁵³⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.404

⁵³¹ N.Berdzenişvili- S.Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.197.

⁵³² Timur, Kars'a geldiği vakit emirlerini etrafına toplayıp onlara: “*Tanrı, yeryüzündeki memleketlerin idaremiz altına girmesini muvaffak kıldı. Âlem, şiddet ve kahrımızın eserlerini gördüğü gibi lütuf ve merhametimizi de görsün. Herkes bunları dünyanın safhalarına yazıp okusun. Hükümdarlar, kahr ateşleriyle düşmanları kuru ot gibi nasıl yakarlarsa dostlarını da muhabbet nuruyla ihya ederler. Nitekim Bağdat halkı bize muhalefet ettiğinden memleketleri bizim şiddet ve kahrımıza hedef oldu ve o derece ye geldiler ki şâirin dediği gibi 'Onların şehrine öyle bir dolu yağdı ki gül bahçelerindeki ağaçlarda yapraklardan eser kalmadı.' Tamamen perişan oldular. Şimdi intikam alındı ve onların fena hareketlerinin cezası verildi. Şimdi ise merhamet gösterme zamanı geldi. Arzu ediyorum ki o memleket adalet ve insafımıza cilvegâh olsun. O harabiyet mamuriyete tebeddül etsin, ta ki âlem bizim kahr ve şiddet ve intikamımızın, merhamet ve ihsanımızın ne derecelerde olduğunu anlasın.*” dedi. Bkz. Nizamüddin Şâmi, *Zafername*, s. 331.

⁵³³ Şerifüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafername)*, s.153; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, s.15; N.Berdzenişvili- S.Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, s.197; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.404.

yoktur. Çünkü o muhterem padişahlar yeryüzünde kalmayınca elbette her şey çığırından çıkar. Devlet işleri alt üst olur. Fakat ben, eski padişah ve meliklerin fiil ve hareketlerine hayret ediyorum. Ellerinde bu kadar güç ve kudret olduğu halde İslam dinine muhalif olan Gürcü taifesine memleketin ortasında saltanat iddiasında bulunacak derecede kudret ve salahiyet vermişler. Eğer sizin zannettiğiniz gibi onların padişahlık gayreti ve hükümdarlık azameti bu taifeyi tamamıyla yeryüzünden kaldırmaya saik olmadıysa o halde Müslümanlık, dindarlık nerde kaldı? Puta tapanlar bile batıl olan dinlerinin kaidelerini riayet ederler, onların Allahları putlar olduğu halde bu putlar kendilerine yardım edemeyeceği halde kendi dinlerinin aleyhinde bulunanları yok etmek için çalışırlar. Müslümanlar tanrının kendilerine muavvetten aciz bulunduğu halde yine kendi dinlerinin aleyhinde bulunanları kahr ve zelil etmek için çalışırlar. Bir cemaat ki İslam dinine mensuptur ve tanrının kendilerine yardım edeceğine dair vaadine inanırlar. O halde onlar, bu kafirleri niçin saltanat ve hükümdarlıkta bıraktılar?...”⁵³⁴

Bu sıralarda, Timur’un geldiğini öğrenen Gürcüler, oldukça sağlam bir yapıya sahip olan Tiflis Kalesi’ne çekildiler ve kapılarını kapatıp savaş hazırlığına başladılar. Gürcü askerleri siperlerdeki yerlerini aldılar. Tiflis’i alabilmek için büyük bir gayret içerisinde olan Timur, şehri muhasara ederek giriş çıkışlarını kapattı. Bu kuşatmada orduyu bizzat kendisi komuta etmekte olan Timur, özel savaş makinelerini kurdurdu. Bu makinelerle şehrin üzerine taşlar, güller yağdırmaya başladı. Gürcüler ise Timur’un ordusu üzerine oklar fırlatıyordu. Timur’un askerleri bu oklardan korunmak için başlarına ağaçtan örülmüş miğferler örtmüşlerdi. Bu çatışmalar sonunda Tiflis şehri Timur’a teslim oldu. İşgallerini sürdüren Timur, Gürcülerin pekçok kale ve hisarını ele geçirdi. Askerlerine de Gürcü askerlerinin mallarını yağma etmelerini emretti. Gürcü Kralı Bagrat ise bu çatışma sonrası ailesiyle birlikte Timur’a esir düştü.⁵³⁵ Emîr Timur’un huzuruna çıkarılan Kral Bagrat, yine onun emriyle bağlandı ve sonrasında Karabağ’a gönderildi. Ancak Timur, bu sefere gazâ amacıyla çıkmış olduğundan onun yanına getirilmesini söyledi. Kral Bagrat gelince, Timur onu İslam dinine davet etti ve kendisine çeşitli vaatlerde bulundu. Ayrıca İslamiyeti kabul etmesi durumunda kendisini ve esir alınan Gürcüleri serbest bırakacağını söyledi. Bunun üzerine Gürcü Kralı, İslam dinini kabul ettiğini ve Müslüman olacağını müjdesini verdi. Timur, bu haber üzerine büyük

⁵³⁴ Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, s.120.

⁵³⁵ Şerifüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s.153; N.Berdzenişvili-S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.197.

memnuniyet gösterip Kral Bagrat'a kıymetli hediyelerle birlikte bir de hilat verdi. Bunun yanında, onun daha önce hâkim olduğu yerlerle birlikte ek olarak ona yeni yerler de bağışlayıp Kral'ı serbest bıraktı.⁵³⁶ Kral Bagrat da buna karşılık Timur'a değerli hediyeler takdim etti ve iki hükümdar arasında dostluk antlaşması imzalandı. Gürcistan, böylece biraz da olsa rahatlayıp 1393 yılında tekrardan başlayacak olan Timur akınlarına kadar kendini toparlamaya çalışacaktır.⁵³⁷

1.4.2. II. Gürcistan Seferi

1393 yılında Kral Bagrat ölünce yerine oğlu VII. Giorgi (1393-1407) geçti. Giorgi, Timur'un Bağdat'a hareket etmesinden yararlanarak Tiflis'i geri aldı. Daha sonra burayı kendisine merkez edindi. Bunun üzerine Timur, Giorgi'ye ele geçirdiği yerleri boşaltmasını ve kendisine itaat etmesini bildirdi. Giorgi'nin, Timur'un emirlerini reddetmesi üzerine ⁵³⁸ Timur, ikinci kez Gürcistan üzerine sefere çıktı. O sıralarda Gürcistan'da veba salgını vardı. Pek çok kişi bu yüzden ölmüştü. Ancak Timur, bu hastalığın Gürcüler arasında yaratmış olduğu felaketi umursamadan onların üzerine saldırdı. Ülkenin her bir tarafını yakıp yıktığı gibi halkın mallarını yağmadan da geri durmadı.⁵³⁹ Kür Nehri kıyıları ile Kars bölgesini de darmadağın ettikten sonra Tiflis'e girdi. Ancak burada çok kalmayıp Kafkasya'nın güneyine doğru hareket etti.⁵⁴⁰

1.4.3. III. Gürcistan Seferi

1394 yılında, Timur'un yeniden Gürcistan'a doğru gittiğini görmekteyiz. Bu seferin amacı ise Gürcülerin, Altın Orda Hanı Toktamış ile ittifak içinde olmalarıydı. Onlar, Toktamış'la anlaşarak Daryal Geçidi'ni kapatmışlardı. Tabi ki bu hareket, Timur'un buradan geçişini engellemek amacıyla yapılmıştı. Önce Tiflis'e hemen akabinde de Şeki'ye giren Timur, bölge halkının itaat altına alınması için askerlerine emir verdi. Harekete geçen asker ve emîrlere Şeki'yi itaat altına aldılar, itaatte bulunmayanların ise mallarını yağma ettiler. Emîrlerin, yanına dönmesinden sonra da Timur, Daryal Geçidi'ni kontrol altına almak maksadıyla Aragvi Vadisi'ne geldi. Burada Gürcülerle çatışmaya

⁵³⁶ Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, s.15; Şerifüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur*, s.154; Kazım Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S. 1, Elazığ 2006, s.423; Bagrat'ın İslamiyeti kabul etmesi göstermelik bir durumdur. Bkz. N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.198.

⁵³⁷ Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, s.15; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.198

⁵³⁸ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 54; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.198.

⁵³⁹ Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", s.424.

⁵⁴⁰ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.198.

girmişti ki Toktamış Han'ın, Derbend'i geçip güneye indiğini gördü. Timur, burada pek çok kaleyi ele geçirmeyi başardı ancak asıl amacı olan Daryal Geçidi'ni kontrolü altına almayı başaramadı.⁵⁴¹

1.4.4. IV. Gürcistan Seferi

IV. kez Gürcistan üzerine giden Timur ordusu, Kür Nehri'ni üzerinde köprü kurarak geçerek Hemşa Deresi'ne doğru yöneldi. Burada, on gün boyunca orman içerisinde ağaç kesip yol açmaya çalıştılar. Bu çalışmalar sırasında kış bastırılmış ve kar yağışı yirmi gün boyunca devam etmişti. Bu durumdan istifade etmek isteyen Gürcüler, saldırıya geçti. Ancak Timur'un ordusu, bu ani saldırı karşısında dağılmamış ve Gürcüleri mağlup etmeyi başarmıştı. Timurluların gelişini gören Hemşa halkı, korkuya kapılarak buldukları yerleri terk etmişlerdi. Bu Gürcü saldırısı sonrasında Emîr Timur; buradaki evlerin yakılmasını, bağ bahçenin tarumar; kilise, anıt, sur, türbe vb. ne varsa yerle bir edilmesini emretti. Bu emir doğrultusunda askerler; bağlarına girip buraları talan, kiliselerini, tapınaklarını tahrip ettikleri gibi bir ay boyunca Hemşa'da kaldıkları zaman zarfında buradaki pek çok kişiyi de öldürdüler. Ordu burada, bir aya yakın bir süre ikamet etti. Ancak havanın çok soğuk olması ve yolların kardan kapanmasından dolayı erzak sıkıntısı çekilmiş, atlar da telef olmuştu. Bu durum karşısında çaresiz kalan Timur, tekrardan Kür Nehri'ni geçip Karabağ'a geldi.⁵⁴²

1.4.5. V. ve VI. Gürcistan Seferleri

Timur, Gürcü Kralı Giorgi'ye elçi gönderip yanına sığınmış olan Celâyirli Sultan Ahmed'in oğlu Tahir'i göndermesini söyledi. Ancak Giorgi, onun bu isteğini yerine getirmedi. Red cevabı alan Timur, 1400 yılı baharında, Karabağ'dan ayrılarak Gürcistan üzerine harekete geçti. Gürcistan topraklarına gelerek Tiflis'e doğru yöneldi. Kral VII. Giorgi ise dağlara kaçmıştı. Ovalarda savaşmaktan kaçınan Gürcü askerleri ise dağlardaki siperlere konuşlanmışlardı. Buradan, Timur ordusuna ok yağdıran Gürcüler, karşı tarafa büyük zaiyat verdimişlerdi. Buna karşılık çare arayışına giren Timur, gaza bulanmış bezleri, Gürcülerin saklandıkları mağaralara fırlatıp yangın çıkarmak yoluyla Gürcüleri

⁵⁴¹ Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", s.425; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.198

⁵⁴² Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyînî, *Târîh-i Kebîr, (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, (Farsça'dan çev. İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara 2011, s.6; Şerîfüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, s.330-331; Nizamüddin Şâmi, *Zafername*, s. 255-256; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.199.

bertaraf etti. Bunun üzerine Giorgi, Timur'a hediyeler gönderip aman dileyerek tâbiyetini bildirdi. Timur da vergi vermesi şartıyla onu affetti.⁵⁴³

1401 yılına gelindiğinde ise bir grup Gürcü askeri Tortum Kalesi'ne yerleşmişlerdi. Bunlar, Timur'un metbuluğunu tanımadıkları gibi çevredeki Müslüman halka da rahat vermiyorlardı. Timur, kale üzerine asker gönderdi ancak Gürcü askerleri uzlaşmaya yanaşmadı. Timur'un askerleri de sulha yanaşmayan Gürcü askerlerini kılıçtan geçirdiler. Bu olay sonrasında Kral Giorgi, bir kez daha Timur'a tâbiyetini sundu. Buna rağmen Timur, 1403 yılında bir kez daha Tiflis üzerine gitti ve bir kez daha ülkeyi tahrip etti. Bu seferinde de öncekilerde yaptığı gibi sağlam olan kaleleri almış, birçok kasabayı tahrip etmiş, bölge halkını da kılıçtan geçirmişti.⁵⁴⁴ Ayrıca Timur, askerlerine: “Nerede bir Gürcü görürseniz kellesini vurun. Nerede bir Hristiyan görürseniz ortadan kaldırın.” diye de emir vermişti.⁵⁴⁵

Timur, Gürcistan üzerine ne kadar çok kanlı saldırılar düzenlemiş olsa da Gürcülerin direnişini kırmayı başaramadı ve 1405'te öldü. Onun ölümüyle birlikte Kafkasya'daki Moğol istilası son buldu ve Kral Giorgi harabeye dönen ülkesinin yeniden inşa etmeye başladı.⁵⁴⁶

1.4.6. Timur İşgalleri Sonrasında Gürcistan'ın Durumu

Timur'un Gürcistan üzerine yaptığı seferlerin etkisi bu topraklardan yıllarca silinmedi. Ülke, neredeyse bir asır boyunca belini doğrultamadı. Tarım arazileri viraneye dönüştürülmüş, ormanlar baltadan geçirilmişti. Timur, ülkeyi öyle bir hale getirmişti ki eski haline getirmek için barış ortamına ve uzunca bir zamana ihtiyaç vardı. Ancak bu mümkün değildi. Çünkü Gürcistan'ı istila hareketleri Timur'dan sonra da devam etmiş ve ülke, XV-XVI. yüzyıllarda yeni akınlara ve savaşlara maruz kalmıştı. Bu savaşlar neticesinde de Gürcistan, XV. ve XVI yüzyıllarda ıssız kaldı. Gürcülerin, Timur saldırıları sonrasında topraklarına giren yeni düşmanlarına karşı koyacak güçleri kalmamıştı.⁵⁴⁷

⁵⁴³el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr*, s.10; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.199-200; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.407.

⁵⁴⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, s.31; N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.200; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.407.

⁵⁴⁵ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.201.

⁵⁴⁶ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 54.

⁵⁴⁷ N.Berdzenişvili-S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.202.

2. Şahruh Dönemi (1405-1447)

Şahruh, Timur'un oğullarından dördüncüsüdür. Timur kendisi sefere çıkarken bazı zamanlar başkent olan Semerkand'ın yönetimini ona bırakıyordu. Şahruh, 1397 yılında Miranşah'ın ölmesi üzerine Herat merkezli Horasan, Mazenderan ve Sistan'ın valiliğine atandı. Aynı zamanda Timur'un, Memlûklerle olan mücadelelerinde ve Osmanlı ile yaptığı Ankara Savaşı'nda da yer almıştı. Babasının ölümünden sonra ise devlet adamlarının desteği ile tahta oturdu.⁵⁴⁸

2.1. I. Azerbaycan Seferi

Timur'un oğlu Miranşah'tan olan torunu Mirza Ebubekir, 1407-1408 yıllarında Karakoyunlu Kara Yusuf ile iki kez karşı karşıya gelmiş ancak her iki savaşta da ona yenilmişti. Ayrıca babası Miranşah da Kara Yusuf tarafından öldürülmüştü. Bu galibiyetin ardından Kara Yusuf, Tebriz ve Azerbaycan'ı işgal etmiş, devletinin merkezini de Tebriz'e taşımıştı.⁵⁴⁹

Bunun üzerine Şahruh, Tebriz ve Azerbaycan'ı Karakoyunlulardan geri almak amacıyla sefere çıkmaya karar verdi.⁵⁵⁰ O, bu karar doğrultusunda ülkenin her bir tarafına elçiler yollayıp asker göndermeleri talebinde bulundu. Diğer yandan savaş için gerekli araç gereçlerinin temini sağlandı. Hazırlıkların tamamlanması üzerine Timurlu ordusu Rey şehrine doğru hareket etti. Rey' e gelen ordu bir süre burada konakladı. Bu esnada haber gönderilen bölgelerden emîrlar, beyler gelip orduya katıldılar. Bu şekilde oldukça kalabalık bir ordu meydana getirildi. Şahruh, buradan önce Kazvin'e gelip daha sonra Sultaniye üzerine harekete geçti. Timur ordusunun yaklaştığı haberini alan Kara Yusuf ise ordusunu hazırlayıp savaş düzenine getirdi. Ancak iki ordu karşılaşmadan Kara Yusuf eceliyle öldü. Bu haber Şahruh'a ulaştınca o da ordusuyla birlikte Tebriz üzerine yola çıktı. Öncesinde de Tebriz'e bir daruga gönderip kendisi Karabağ'da konakladı. Kışı burada geçirdikten sonra Beylekan üzerinden Berguşad bölgesine geldi. Buradaki Türkmen beylerinden olan Yar Ahmed, Berdea ve Gence kalelerini güçlendirmişti. Bunu haber alan Şahruh, Emîrzâde Bay Sungur'u, Yar Ahmed'in üzerine gönderdi ve o, Berdea ve Gence'yi aldı. Bay Sungur tekrardan orduya katıldı ve Karatepe'ye geldiler. Burada bir

⁵⁴⁸ İsmail Aka, "Şahruh", *DİA*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.293.

⁵⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.181.

⁵⁵⁰ Aka, "Şahruh", s.293.

süre hayvanlarını otlattıktan sonra Tiflis önlerine geldiler. Şehri yağma edeceklerdi ki Tiflis halkının kendilerine pek çok hediye göndermesi üzerine bundan vazgeçtiler.⁵⁵¹

2.2. II. Azerbaycan Seferi

1421'de Karakoyunlu İskender ile yaptığı Eleşkird Savaşı'nda Şahruh galip gelmişti. Ancak İskender'in bu savaştan bir yıl sonra Deli Ahmed adındaki bir beyi Sultaniye'ye gönderdiği ve onun burayı ele geçirdiği haberi Şahruh'a ulaştı. Deli Ahmed, daha sonra Tebriz üzerine kalabalık bir ordu ile hareket etmişti. Ancak burada, Timur Devleti'nin sınır valisi olan İlyas Hoca ile yaptığı savaşta mağlup oldu. İskender ise o dönemde Şahruh'a itaatini bildirmişti. İskender buna dayanarak Ahlat'ı kuşatıp Bitlis Emîri Şemseddin'i yakalayarak öldürdü. Devamında Van ve Hakkâri bölgesinin hâkimi olan İzzeddin Şîr'in oğlu Melik Ahmed'in üzerine gitti, onun idaresinde olan Van'ı almaya çalıştı ancak başaramadı. Buna karşılık Melik Ahmed'i yakalamayı başardı ve onu esir alarak Tebriz'e götürdü.⁵⁵²

Faaliyetlerine ara vermeksizin devam eden İskender, 1428'de Deli Ahmed'in, İlyas Hoca'ya yenilerek sığındığı Sultaniye üzerine giderek burayı ele geçirdi. Bunun yanı sıra; Sultaniye, Kazvin, Ebher ve Zencan bölgelerinin idaresinden sorumlu İlyas Hoca'nın oğlu Hoca Yusuf'u esir aldı. Daha sonra buraların yönetimini beylerinden Abdül ve Deli Ahmed'e bıraktı.⁵⁵³

Sultaniye şehrini ele geçiren İskender daha sonra Gâverûd Kalesi'ni de almış, oradan da Tebriz'e gitmişti. Şahruh ise Rey şehrine gitmekteydi. Buradan kalabalık bir ordu ile Sultaniye Kalesi üzerine yöneldi. İskender'in, Sultaniye Kalesi'ndeki komutanı Abdül, kaleyi bırakarak İskender'in yanına sığındı. Sultaniye Kalesi'ne gelen Şahruh, kalenin tamir edilmesini, halkının da eski yerlerine dönmesini emretti. Sistan Şahı İskender'i burada kale komutanı olarak bırakan Şahruh, kendisi de Tebriz'e doğru hareket etti. Şahruh'un Tebriz'e geldiğini haber alan Karakoyunlu Beyi İskender, Alıncak kalesine gitti. Şahruh, Melik-i Simnani'yi bir grup askerle Tebriz'i almak için görevlendirdi. Hemen sonrasında İskender Bey'in Selmas civarlarında olduğunu öğrendi ve kendisi de Selmas'a hareket etti. Şahruh'un; ordusu ve Baba Hacı, Kara Osman gibi beyleriyle birlikte üstüne geldiğini öğrenen İskender, bulunduğu yerin önlerine hendekler kazarak kendisini

⁵⁵¹ el-Hüseyî, *Târîh-i Kebîr*, s.84-85.

⁵⁵² İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s.140.

⁵⁵³ Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, s.141.

korumaya aldı. Selmas'a gelen Şahruh, İskender'in askerlerinin ikametgâhının karşısına karargâhını kurdu. Bunun bir gün sonrasında iki taraf arasında çatışmalara başladı. Timur ordusu, İskender'i daha ilk günden mağlup edip onun pek çok askerini öldürdü. İskender kaçıp kurtulmayı başardı. Malları ise Timur ordusu tarafından yağma edildi. Bol miktarda ganimet toplayan Şahruh, Karabağ'a hareket etti ve kışı burada geçirdi.⁵⁵⁴

2.3. III. Azerbaycan Seferi

Şahruh, Selmas Savaşı⁵⁵⁵ sonrası Karabağ'a geri dönmüştü. Tam bu sıralarda, daha birkaç aydır Azerbaycan'ın idaresini elinde bulunduran Ebu Said'in İskender tarafından öldürüldüğü ve İskender'in bölgeyi hâkimiyeti altına aldığı, orada bulunan halka da kötü davrandığı haberi geldi. Tekrardan Azerbaycan'da hüküm sürmeye başlayan İskender, oğlu Yar Ali'ye de Van Gölü bölgesinin idaresini vermişti. Ancak halktan ağır vergiler tahsil etmesi, ahalinin onu, babasına şikâyetine neden olmuştu. Babasından korkan Yar Ali, kaçarak Şirvanşâh Hâkimi Halilullah'ın yanına geldi. İskender'in şiddetinden korkan Halilullah, Yar Ali'yi yanında tutmayıp deniz yoluyla Herat'a gönderdi. Yar Ali burada iyi bir şekilde karşılanmış ve sarayda misafir edilmişti. Burada Çağatay ananelerine göre yaşamaya başlayan Yar Ali, sevilen sayılan biri olmuştu. Öyle ki Şahruh'un II. Azerbaycan Seferi sırasında Horasan'a iskân ettirdiği Karakoyunlulara mensup halk onun etrafında toplanmaya başlamıştı. Bu duruma canı sıkılan Şahruh, Yar Ali'nin tutuklanarak Semerkand'a götürülmesi emrini verdi. Diğer yandan İskender, Şirvanşâhların topraklarına gelerek on beş gün boyunca burayı yağma etti. Halilullah ise korkusundan Mahmudâbâd'a kaçtı.⁵⁵⁶

Şirvân yöneticisi Emîr Halilullah, Şahruh'a haber göndererek Karakoyunlu İskender Bey'in Şirvân'da halka zulmedip şehri yağmaladığını, kendisinin buna karşı koyacak gücünün kalmadığını bildirdi. Şahruh, bu işittikleri üstüne hemen bir kurultay toplayıp ordu emîrleriyle de istişare ettikten sonra Azerbaycan üzerine yeni bir sefer tertip etti. Sistan, Mazenderan, Irak, Fars, Kirmân, Save, Kum, Rüstemdâr, Horasan, Kâşân, Eberkûh ve Yezd şehirlerine haber gönderilerek askerlerin tam teçhizatla donatılıp toplanma yeri olan Rey'e gelmeleri söylendi.⁵⁵⁷ Askerler Rey'e vardıklarında kış

⁵⁵⁴ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr*, s.91-92.

⁵⁵⁵ Selmas Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Aka, *Şahruh ve Zamanı*, s.142-145; Metsopski, *Timur ve Halefleri*, s.32-35.

⁵⁵⁶ Metsopski, *Timur ve Halefleri*, s.37; Aka, *Şahruh ve Zamanı*, s.149-150.

⁵⁵⁷ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr*, s.95-96.

yaklaşmış olduğundan hava iyice soğumuştur. Ordudaki beylerin tavsiyesiyle Şahruh, kışı burada geçirmeye karar verdi. Bu sırada; Mazenderan Emîri'nin torunu Abdülkerim, Ferah bölgesinden Şah İskender, Yezd Emîri Çakmak, Hemedan bölgesinden Hacı Baba, İsfahan'dan Emîr Firuhşah, Kum şehrinden Emîr Yusuf Hoca ve daha birçokları gelip orduya katıldılar.⁵⁵⁸

Şahruh'un, ordusuyla birlikte Rey'de olduğunu öğrenen Kaplan Kalesi'nin komutanı Abdülaziz, hemen arkasından Kara Yusuf'un yeğeni Gâzân ve beraberinde Karakoyunlu beylerinden; Aka Pirî, Bayezid, Alpagut Yakup, Ahmed Dizek huzuruna gelerek tâbiyetlerini bildirdiler. Şahruh da bunlar arasından Aka Pirî'yi o sıralarda Van'da bulunan Cihanşah'ı Rey'e çağırması için görevlendirdi. Kanaşirin ve Çakmak adlı iki Timurlu emîrini de onun yanına vererek Van'a gönderdi.⁵⁵⁹

Aldığı haber üzerine yola koyulup Rey'e gelen Cihanşah, Şahruh'un huzuruna çıktı. Burada, Çağataylıların hâkimiyet nişanesi olan kemer, külah ve murassa kılıçla kuşandırıldı ve yanına kendinden önce ordugâha gelmiş olan Karakoyunlu beylerinden birkaç kişi verilerek İskender'in hâkimiyetinde olan toprakları zapt etmekle görevlendirildi. Şirvânşahı Halilullah ise İskender'in peşine gönderildi.⁵⁶⁰

Bahar gelince Kazvin'e doğru yola çıktılar. Buraya vardıklarında, Kazvin'in ileri gelenleri Timur ordusuna ihanda bulunup çokça hediye sundular. Ordu, buradan Sultaniye'ye doğru yol aldı.⁵⁶¹ Sonrasında da Kaplan Kalesi ve Zencan'ı geçerek Miyane civarlarına geldiler. Birkaç gün burada dinlendikten sonra Ucan'a geldiler. Tebriz şehrinin ileri gelenleri karşılamıştı Şahruh ve ordusunu. İskender ise Tebriz'e kaçmış ancak Timurluların geldiğini öğrenince oradan Alincak Kalesi'ne sığınmıştı. Bunu haber alan Şahruh, bu sefer de Alincak üzerine yönelmişti ki İskender; karısını, oğlunu ve eşyalarının bir kısmını orada bırakarak Kabban'a doğru hareket etti. Şahruh karşısında tutunmayacağını anlayan İskender daha sonra Anadolu'ya yöneldi. Azerbaycan'da ise Çağatay hâkimiyeti yeniden sağlanmış oldu.⁵⁶²

⁵⁵⁸ Aka, *Şahruh ve Zamanı*, s.151.

⁵⁵⁹ Aka, *Şahruh ve Zamanı*, s.151-152.

⁵⁶⁰ Aka, *Şahruh ve Zamanı*, s.152

⁵⁶¹ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr*, s.96; Metsopski, *Timur ve Halefleri*, s.38.

⁵⁶² Aka, *Şahruh ve Zamanı*, s.153-154.

2. Karakoyunlu Devleti (1351-1369)

2.1. Karakoyunluların Gürcü Seferleri

Kafkasya'nın önemli bir toprağı olan Gürcistan, XIV. yy. sonlarına doğru Timur'un gerçekleştirdiğı seferler sonrasında Türk akınları için daha elverişli bir hale geldi. Lâkin Timur'un ölümü üzerine mirasçuları arasında kavgalar yaşanmaya başlaması, Gürcü Kralı II. Konstantin (1407-1412)'i harekete geçirdi. II. Konstantin, bu durumdan faydalanarak Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Tatar askerlerinin varlığına son verdi. Sonrasında ülke idaresini yeni bir düzene soktu. Daha sonra Bagratlı ailesinden olan I. Aleksandra (1412-1442), Gürcistan'da hâkimiyet kurarak Gürcü birliğini sağlamayı başardı. Fakat daha sonra Gürcistan; Kartliya, İmeretiye, Kahetiye olarak üç krallığa ve beş beyliğe ayrıldı. Gürcü Krallığı, Timur akınlarından sonra yeniden toparlanmaya başladı. Doğu Anadolu'da ortaya çıkan Karakoyunluların, Gürcistan sınırlarına dayanması nedeniyle bu toparlanma uzun sürmedi. Bu dönemde Karakoyunlu Türkmen beyleri Timur'un varislerinin zayıf düşmesinden faydalanarak kendilerini "Azerbaycan Şahları" olarak ilan ettiler.⁵⁶³

2.2. Cihanşah Dönemi (1438-1467)

Muzafferüdin unvanıyla Karakoyunlu hükümdarı olan Cihanşah, ilk seferini 1440 yılında Gürcistan üzerine gerçekleştirdi. Gürcülere karşı galip gelerek Tiflis'i hâkimiyeti altına aldı.⁵⁶⁴

Cihanşah, 1444 yılında Azerbaycan'dan hareket ederek ikinci kez Gürcistan'a doğru yola çıktı. Birkaç gün Kars Ovası'nda dinlendikten sonra Gürcistan topraklarına girdi. Ülkeyi yağmalayıp buradaki Kertin Kalesi'ni de ele geçirdi. Bunların yanı sıra Gürcülerden çokça esir aldı. Buradan Şeki'ye geçti. Dağlık olan bölgeyi de yağma ettikten sonra Tiflis'e geldi. Şehir halkını cizyeye bağlarken birçoğunu da kılıçtan geçirdi. Bol miktarda ganimet toplayan Cihanşah, Azerbaycan'a geri döndü.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Kazım Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXI, S.2, 2006, s.179-180; Karakoyunlular, Azerbaycan'ın Türkleşmesinde etkili olmuşlardır. Bkz. Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi -Siyasî Tarih ve Kültür-* Nobel Yayınları, Ankara 2010, s.51.

⁵⁶⁴ Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi*, s.56; Enver Konukçu, "Cihanşah" *DİA*, C.7, İstanbul 1993, s.536.

⁵⁶⁵ el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr*, s.124; Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", s.182.

1467 yılında ise Şirvân üzerine harekete geçen Cihanşah, burayı istila ettikten sonra Derbend'e kadar olan yerleri yağma etti. Bu dönemde Karakoyunlu Devleti'nin sınırları Azerbaycan, Arrân, İran, Irak, Fars, Kirman ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanmıştı.⁵⁶⁶

3. Akkoyunlu Devleti (1340-1514)

3.1. Uzun Hasan'ın Gürcistan Seferleri (1452-1478)

Uzun Hasan, 1458 yılından itibaren Gürcüler üzerine tam beş kez sefer düzenlemiştir. Ancak, bu seferlerden zengin ganimetlerle dönse de önemli bir toprak kazancı olmamıştır.⁵⁶⁷

Uzun Hasan, Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah tarafından harabeye çevrilmiş olan Erzincan'ı ele geçirdikten sonra Gürcistan üzerine sefer yapmak amacıyla hazırlıklara başladı. Bu hazırlıklar aşamasında Ali Şeker'in oğlu Pir Ali'yi serbest bıraktı. Bundaki amacı Gürcistan seferi sırasında Karakoyunlulardan gelebilecek saldırıları engellemektir. Hazırlıklarını tamamlayan Uzun Hasan, Fırat Nehri'ni geçip Tarmuk Yaylası'na geldi. Burada da Sulan Bey'i azad edip Cihanşah'ın yanına gönderdi ve atlı kuvvetler toplayarak ordusunu iyice güçlendirdi. Bütün bu hazırlıklardan sonra Gürcistan'a doğru harekete geçti. Uzun Hasan'ın memleketlerine doğru geldiğini öğrenen Gürcülerin bir kısmı buldukları yerleri terk ederken bir kısmı da kalelerin sağlamlığına güvenip oldukları yerde kalmaya devam ettiler. Gürcistan'a gelen Uzun Hasan, burada esir olan Müslümanları kurtarıp yoluna devam ederek Tav-eli⁵⁶⁸ çevresine geldi. Buranın önemli savunma bölgelerinden olan Narman yakınlarındaki⁵⁶⁹ Samagar Kalesi önlerinde savaşa tutuştu. Kale halkı, kalenin sağlamlığına güvenip direnmeye başladılar ve: *"Bu kale, hiçbir zaman hiçbir hükümdarın eline geçmemiş, İslam ise bu kalenin üzerinde hiçbir zaman fetih ve üstünlük kazanamamıştır. Kale almakta muzaffer olan Emîr Timur bile bu kalenin yağında oturmuş fakat kalenin kapılarını açmayı başaramamıştır. Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf da burayı almak için çeşitli düşünceler geliştirmiş, bu amaca ulaşmak için fikir sahiplerinin düşüncelerini öğrenmek maksadıyla her tarafa adamlar göndermişti."* diye bağırıldılar. Lâkin Uzun Hasan; bu sözlere kulak asmayıp korkusuz,

⁵⁶⁶ Enver Konukçu, "Cihanşah", s.536.

⁵⁶⁷ İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunlular: Tarih Sayfasına Çıkışları ve Kökenleri" *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.880.

⁵⁶⁸ Orta Çağ'da, Tav-eli diye adlandırılan bölge, günümüzde Erzurum'a bağlı; Oltu, Olur, İspir, Tortum; Artvin vilayeti ve Artvin'in Yusufeli, Şavşat ilçelerini içine alır. Bkz. Toksoy, "Dede Korkut Destanlarında Tav-eli ve Çevresi", s.121.

⁵⁶⁹ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", s.183.

cesur gençleri harekete geçirdi. İslam için savaşan bu gençler kale burçlarına çıkmaya başladılar. Barış ve güven ortamında bile çıkılıp inilemeyecek birkaç burca çıktılar ve birbiri ardına şehit oldular. Kaleye bu şekilde çıkışlar ve öldürülmeler ardı ardına devam etti. Akkoyunlular, sonunda kaleyi almayı başardılar. Burada birçok ganimet elde eden Türkler, kale halkından erkekleri öldürürken kadın ve çocukları da esir aldılar.⁵⁷⁰

Uzun Hasan'ın bu sefere çıkmasındaki asıl amacı Ahıska'yı almaktı. Fakat Karahisar ve Kemah kaleleri hâkimlerinin kibirli bir şekilde başkaldırmaları ve yaptıkları kötülüklerden dolayı o, Ahıska'ya gitmekten vazgeçip yönünü Erzurum'a çevirdi. Erzurum'a gelince Şehzâde Sultan Halil'i, Halil-i Tavacı'yı, Emir Bey'i, Suhrab-ı Şeyh Hasan'ı ve Seyyid Mahmudî Arapgir'i Kemah kuşatmasına gönderip kendisi de hassa ordusuyla birlikte Karahisar'a doğru yola koyuldu. Karahisar-Erzurum arası ile Karahisar-Kemah güzergâhı birbirine sekiz saatlik mesafede bulunuyordu. Her iki saldırı birliği üç günde bu mesafeyi kat edip bu iki ayrı saldırıyla Kemah ve Karahisar kalelerini zapt ettiler.⁵⁷¹

Türkler, Gürcistan üzerine sefere çıkarken diğer taraftan Avrupalı devletler de Gürcüler ile yakın ilişki içerisindeydiler. Bu ilişkiler XIII. yy. başlarından Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethine kadar sıkı bir şekilde devam etti. 1330 yılında Gürcistan'da Katolik bir İngiliz piskoposu bulunmakla beraber İtalyan, Alman ve Fransızlar da birbiri ardına Tiflis'i ziyaret ediyorlardı. 1461'de ise Papa'nın elçisi Ludovico tarafından eşlik edilen Gürcü ve Trabzon elçileri, XI. Lous'in taç giyme töreninde yer almışlardı. Bütün bunların amacı ise Batılı Hristiyanların doğuda bulunan dindaşlarını korumaktı. Ancak 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyla Gürcistan'ın, Batı Avrupa ile bağları kopmuş oldu. İstanbul'u alan Osmanlı, ardından Bagratlılar ile müttefik olan Trabzon Rum Devleti'ne son vererek Gürcü sınırına daha da yaklaştılar. Türkmenler ise yaptıkları akınlarla Gürcüleri tehdit ediyorlardı. İşte bu Türkmen akınları Uzun Hasan'ın ikinci Gürcistan seferiydi.⁵⁷² 1463 yılındaki bu sefer, Gürcülerin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlık neticesinde gerçekleşti. Atabey II. Kuirike, Gürcü Kralı'nın uyguladığı baskıya son vermek amacıyla Akkoyunlulardan yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Uzun Hasan, Timur ve Gilek Derviş öncülüğünde ve atabey askerlerinin kılavuzluğunda

⁵⁷⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.247.

⁵⁷¹ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.247-248.

⁵⁷² Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.184-185.

Borçalı ve Kartel'e girerek buraları talan etti.⁵⁷³ Ancak Gürcülerin, kendilerine yardım eden Uzun Hasan'a bağlılıkları uzun sürmedi. 1334'ten beri bağlı oldukları Bagratlılardan, Akkoyunluların yardımı ile kurtulup Gürcü birliğinden ayrılmışlardı. Lâkin Akkoyunlularla da vergi meselesi gibi bazı sebeplerden dolayı bozmuşlar bunun üzerine Uzun Hasan üçüncü Gürcistan seferi için hazırlıklara başlamıştı. 1466 ilkbaharında Gürcü topraklarına giren Uzun Hasan, burada müstahkem Çamakar Kalesi'ni fethetti ve buradan pek çok ganimet ele geçirdi. Uzun Hasan'ın bu seferdeki diğer bir gayesi ise Ahıska Kalesi'ni almaktı. Fakat Akkoyunlu topraklarında karışıklık çıkması üzerine Gürcülerin esir ettiği Müslümanları kurtararak Erzurum'a döndü.⁵⁷⁴

Akkoyunlu topraklarındaki iç karışıklıkları halleden Uzun Hasan, ordusunu güçlendirip tekrardan Atabekler Yurdu üzerine hareket etti. Erzurum'dan yola çıkarak Avnik Kalesi'ne geldi. Buradan da Ahıska'ya doğru yola çıkarak burayı ele geçirdi ve akınlarını Karadeniz sahillerine kadar genişletti. Birçok ganimet elde ederek buradan geri döndü.⁵⁷⁵

Akkoyunlu Devleti'nin sınırlarını batıda Fırat Nehri'nden doğuda Herat'a, kuzeyde Kafkaslar'dan güneyde Basra Körfezi ve Umman Denizi'nin kıyılarına kadar genişleten Uzun Hasan, 1472 yılında Kafkasya üzerine yeni bir sefer tertip etti.⁵⁷⁶ Gürcüler üzerine düzenleyeceği bu dördüncü seferle Kür ve Çoruh boylarını kesin olarak Tebriz'e bağlamayı amaçlıyordu.⁵⁷⁷ Uzun Hasan, önce Samçe'ye girdi. Buradaki birçok rahip ve papazı etkisiz hale getirerek daha sonra Tiflis üzerine yürüdü. Buradaki pek çok kaleyi aldığı gibi aynı zamanda Gürcistan Hâkimi Bagrat'ın elinden ülkesini alarak yönetimi, Gürcü beylerinden olan Aleksandra ve Konstantin'e verdi. Tiflis'i de Akkoyunlu emîrllerinden Sufi Halil Bey'e iktâ olarak bırakıp Gürcü sınır bölgelerini de onun idaresine verdi ve Tebriz'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak daha Gürcistan sınırlarından çıkmadan, Bagrat'ın elçisi yanına geldi. Bagrat, Uzun Hasan'a elçiyle değerli hediyeler göndererek bunların karşılığında, elinden alınan Gürcistan hâkimiyetini geri istiyordu. Fakat Uzun

⁵⁷³ Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.112.

⁵⁷⁴ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.186.

⁵⁷⁵ Toksoy, "Dede Korkut Destanlarında Tav-eli ve Çevresi", s.124.

⁵⁷⁶ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.186.

⁵⁷⁷ Güven, *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, s.112-113.

Hasan, bu teklifi kabul etmeyip hediyeleri geri gönderdi. Elde ettiği ganimetler ve esirlerle ülkesine geri döndü.⁵⁷⁸

Akkoyunlu Uzun Hasan, Gürcistan üzerine beşinci ve son seferini 1477 yılında gerçekleştirdi. Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan'ı, 1473'te Tercan yakınlarındaki Otlukbeli'nde yenilgiye uğratmıştı.⁵⁷⁹ Uzun Hasan, bu savaşta kendisine yardım etmedikleri gerekçesiyle 1477 baharında 30.000 kişilik bir orduyla Gürcistan üzerine harekete geçti. Uzun Hasan'ın geldiği haberini alan Tiflis ve Gori halkı dağlara kaçmıştı. Uzun Hasan, boşalan bu iki şehri işgal etti. Gürcistan Türkler tarafından yağma ve talan edilerek çok sayıda Gürcü esir alındı. Bunun üzerine Gürcü Kralı Bagrat ile Samtshe Atabeyi III. Kuirike, yedi kişilik bir elçilik heyetini Uzun Hasan'a göndererek barış teklifinde bulundular. Bu teklifi kabul eden Uzun Hasan, senelik 10.000 altın haraç ödenmesi koşuluyla işgal ettiği yerlerden -Tiflis dışında- çekildi. Beşinci Gürcistan seferini de tamamlayan Uzun Hasan, Tebriz'e geri döndü ve bir yıl sonra, 1478 yılında burada vefat etti.⁵⁸⁰

3.2. Yakup Bey Dönemi (1478- 1490)

Uzun Hasan'ın ölümü üzerine Akkoyunlu devletinde iç karışıklıklar baş gösterdi. Bunun üzerine Sufi Halil Bey, Gürcü sınırından ayrılarak Tebriz'e doğru hareket etti. Akkoyunluların bu durumundan faydalanan Gürcüler ise Tiflis'e doluşmaya başladılar. Ancak bu durum çok da uzun sürmedi. Yakup Bey'in, Akkoyunlu hükümdarı olması ile Türkmenler, Gürcüler üzerine yeniden akınlarda bulunmaya başladılar.⁵⁸¹

Yakup Bey'in saltanatının ilk yıllarında Gürcü Beyi Kuirike, Türkmenlere karşı rahatsız edici faaliyetlerde buluyordu. Bu durumdan haberdar olan Yakup Bey, yaylaktan inerek Gürcüler üzerine bir sefer tertip etti. Diyarbakır ve Azerbaycan ordularını Ahıska'ya

⁵⁷⁸ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.187.

⁵⁷⁹ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.187; Otlukbeli Savaşı hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.193; Uzun Hasan, bu yenilgi üzerine Fatih Sultan Mehmed'e elçi göndererek Osmanlı topraklarına bir daha saldırmamayı kabul etmiş ve iki hükümdar hayatta olduğu müddetçe aralarında herhangi bir mücadele yaşanmamıştır. Bkz. Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 36.

⁵⁸⁰ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s.36-37; Uzun Hasan, ölümüne kadar yalnızca Gürcistan üzerine sefere çıkmış, bu zaman zarfı içerisinde de Osmanlı Devleti tarafından "Hasan Padişah Kanunları" olarak adlandırılan vergi kanunnamesini hazırlatmıştır. Bkz. Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s.272.

⁵⁸¹ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.189.

gönderirken kendisi de Eçmiyadzin yoluyla Gürcistan'a doğru hareket etti.⁵⁸² Akkoyunlu emîrlerinden olan Şücâeddin Süleyman ile Bektaş Güllâbi'nin orduları eşliğinde Ahıska Kalesi önüne gelerek burayı muhasara edip kaleyi ele geçirdi. Bununla birlikte pek çok esir elde etti. Bir sonraki gün ise Gürcü Beyi'nin hazinelerinin saklı olduğu kaleyi de ele geçirdi. Fakat daha sonra yıllık 500 tümen vergi vermesi karşılığında Kuirike ile barış imzaladı.⁵⁸³

Diğer yandan Uzun Hasan zamanında Tiflis'i iktâ olarak alan Sufî Halil Bey, Uzun Hasan'ın ölümünün ardından buradan ayrılarak Şiraz'a gelip burada görev yapmaya başlamıştı. Ancak onun Şiraz'daki halka kötü davranması üzerine ahali bu durumu Yakup Bey'e şikâyet etti. Bunun üzerine Yakup Bey, Halil Bey'i halkı Müslüman olan Şiraz'daki görevinden alarak Gürcistan'a gönderdi. Halil Bey burada, Gürcülerle mücadele etmeye başladı. Yaşanan bu mücadelelerden birinde ise Tiflis Kalesi Hâkimi Konstantin, kaleyi bırakarak kaçmış ve Tiflis'e çekilmişti. Bu durumdan istifade etmek isteyen Halil Bey, Tiflis'e tekrar hâkim olmak için hazırlıklara başladı. Bu hazırlıklardan Sultan Yakup'a da bahseden Halil Bey, ondan askeri destek istedi. Yakup Bey de Tiflis'in alınması fikrini destekleyerek Zengişah Bey'i değerli hediyelerle birlikte Halil Bey'e gönderdi. Zengişah geri döndüğünde ise Yakup Bey, Gürcistan seferi için ferman çıkardı. Akkoyunlu Türkmenleri toplanıp, Tiflis'e yöneldiler. Hava şartlarının olumsuzluğuna rağmen harekâta devam ederek Kuçir Kalesi önlerine geldiler ve kaleyi muhasara ettiler. Kuçir Kalesi'ni aldıktan sonra elde ettikleri esir ve ganimetleri Yakup Bey'e ulaştırdılar. 1489 Ocak'ında ise Tiflis Kalesi üzerine harekete geçtiler. Tiflis halkı şehri boşaltıp bu kaleye sığınmıştı. Akkoyunluların kaleyi kuşatıp top atışına tutmasıyla bu duruma karşı koyamayan Gürcüler, dağlara kaçmaya başladılar. Kaçan Gürcülerin peşinden giden Türkmenler, yolda Gürcülerle bir takım mücadelelere giriştiyse de kayıp vermeden kurtulmayı başardılar. Akkoyunlulara karşı yenilginin kaçınılmaz olduğunu anlayan Konstantin, annesini, aman dilemesi için Türkmen emîrlerinin yanına yolladıysa da özrü kabul edilmedi. Bunun üzerine Konstantin, Tiflis Kalesi'ni Akkoyunlulara terk etmek zorunda kaldı. 1489 Şubat'ında Veli Aka, Tiflis Kalesi'ni ele geçirdi. Kalenin tekrardan Gürcülerin eline geçmemesi için de önlem olarak kaleye seçkin komutanlar bırakan Sufî Halil Bey, daha sonra Yakup Bey'in huzuruna geldi. Yakup Bey, bu mücadelede yararlılık gösteren

⁵⁸² Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.189.

⁵⁸³ Erdem -Uyar "Akkoyunlular", s.882.

emîrlerini ödüllendirirken Gürcistan'a yaptığı bu başarılı seferleri birer fetihnâme ile komşu devletlere bildirdi. Aralık 1490'da Yakup Bey'in ölmesi üzerine Akkoyunlu devletinde iç karışıklıklar baş göstermeye başlayınca Akkoyunlular bir daha Gürcistan üzerine sefer düzenleyemediler.⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Paydaş, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferleri", s.191-192; Yakup Bey dönemi, Akkoyunlu Devleti için Uzun Hasan devrine nazaran daha sükûnet dolu olmuştur. Bkz. Erdem-Uyar, "Akkoyunlular", s.882.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE KAFKASYA POLİTİKALARI

Tarihinde birçok mücadeleye tanıklık eden Kafkasya bölgesi XV ve XIX. yüzyıl aralığında ise Osmanlı Devleti, İran ve Rusya gibi dönemin etkin güçlerinin baskısı altında kalmıştır. Bölgeyi etkileyen bu mücadeleler XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ve İran; XVIII-XIX. yüzyıllarda ise Osmanlı - Rusya ile İran- Rusya arasında gerçekleşmiştir. Tıpkı diğer devletler gibi Osmanlı da ilgilendiği bu bölge için mücadele etmekten geri durmamıştır. Hatta Osmanlı'nın Kafkasya'da hüküm sürdüğü yıllar üç bölüme ayrılmaktadır.⁵⁸⁵

Birinci bölümde; Fatih Sultan Mehmed'in "Kuzey (Karadeniz) Siyaseti" başlığıyla beraber 1454 ile 1479 yılları arasında fetihleri ve oğlu II. Bayezid döneminde gerçekleştirilen faaliyetler yer almaktadır. İkinci bölümde; Yavuz Sultan Selim'in 20 Mart 1514'te başladığı İran Seferi ve 17 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede yapılan Osmanlı-Safevi mücadeleleri bulunur. Üçüncü bölümde ise yine antlaşmalarla sınırlılık getireceğimiz İstanbul ve Edirne antlaşmaları yer almaktadır. Rusya ve Osmanlı arasında yaşanan mücadeleler 15 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması'nın imzalanmasına değin sürdü. Bu antlaşmasının imzalanmasıyla da Osmanlı'nın Kafkasya'daki hâkimiyeti sona erdi.⁵⁸⁶

1. II. Mehmed Dönemi (1451-1481)

Babası Sultan Murad Han'ın ölümü üzerine eski divanda verilen fermanla II. Mehmed tekrardan tahta geçmiştir. Tahta geçiş esnasında hiçbir sorun yaşamayan II. Mehmed, sancak görevinde bulunduğu Manisa'dan gelip yönetimi devraldı. Sayısız hedeflerine ulaşmak için derhal çalışmaya başlayan Sultan Mehmed, ilk olarak Karamanoğullarına bağlılıklarını bildirmeleri için haber gönderdi.⁵⁸⁷ Çünkü Sultan Murad'ın ölümünü fırsat bilen Karamanoğlu İbrahim Bey; Aydın, Germiyan ve

⁵⁸⁵ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 27.

⁵⁸⁶ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 27-28-29.

⁵⁸⁷ Düsturnâme-i Enverî, *Osmanlı Tarihi (1299-1465), (19-22. Kitaplar)*, (haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s.61; Sultan Mehmed, ilk olarak babası tarafından tahta çıkarılmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannümâ (Neşri Tarihi)*, (haz. F.R. Unat-M.A. Köymen), C.II, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.647; Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi (Târih-i Ebu'l-Feth)*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s.25.

Menteşoğullarının mirasçılarını tekrardan eski düzenlerini koymak için kışkırtmaktaydı.⁵⁸⁸ Sultan Mehmed'in uyarılarını dikkate almayan İbrahim Bey⁵⁸⁹ daha ileri giderek Osmanlı topraklarına hücumda bulunmaya kalkıştı. Bunun üzerine Sultan Mehmed, askerleriyle beraber Karamanoğlu'nun üzerine yürüdü. Yeni hükümdarın adım adım kendisine yaklaştığını gören Karamanoğlu, yaptığından pişman olup padişaha yalvarmış: 'Günahlarıma tevbe, ettiklerime peşimanım' diyerek aman dilemişti.⁵⁹⁰ Taşili'nden Mevlana Veli'yi gönderip Sultan'a itaatini bildirdi. Ayrıca Akşehir, Seydişehir ve Beyşehir'i Sultan Mehmed'e hediye ederek yıllık vergi vermeye razı oldu.

Karamanoğulları ile anlaşmaya varan II. Mehmed, asıl hedefi olan İstanbul (Konstantiniyye) fethi için kolları sıvadı. Bunu etrafındaki devlet adamlarına danışmış ancak bu işin güç olacağı cevabını almasına rağmen istikrarlı davranarak Boğazkesen Hisarı'nın yapımı için ferman yayınladı. Kalenin imarından sonraki süreçte buraya kale muhafızlarıyla beraber emin, koruyucu ve farklı farklı silah ve zırhlar getirtildi.⁵⁹¹ Sultan Mehmed diğer yandan, muhasarada kullanılmak üzere planlarını kendi çizdiği topları döktürüp kullanıma uygunluklarını test ettirdi. İstanbul'da ise durumun farkına varılmış gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştı. Ancak Edirne'den İstanbul önlerine gelen Sultan, 6 Nisan'da muhasarayı başlattı. Oldukça zorlu geçen muhasaralar sonucunda 28 Mayıs'ı 29 Mayıs'a bağlayan gecede İstanbul, Osmanlı ordusuna teslim olmuştu.⁵⁹²

Sultan Mehmed, İstanbul'u fethederek Roma İmparatorluğu'nun mirasını devralmış oldu. Tarih boyunca İstanbul'u başkent olarak kullanan hükümdarlar gibi o da buranın güvenliğini düşünüyordu. Sultan Mehmed'in, İstanbul'un fethinden sonra uygulamaya koyduğu "Karadeniz Siyaseti" öncelikle başkent ve boğazların güvenliğini sağlanmasını amaçlıyordu. Bunun yanı sıra İstanbul'un imarı ve iaşesi için de Karadeniz bölgesinin kaynakları üzerinde siyasî-iktisadî denetim kurulmasını gerektiriyordu.⁵⁹³ Çünkü İstanbul'un kaybedilmesiyle beraber bu durumu kabullenemeyen Haçlı birlikleri, Vatikan'ın öncülüğünde toplanmışlar ve Gürcülerden de bu amaç için destek almışlardı.⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ Joseph Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.I, İlgil Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s.234.

⁵⁸⁹ Düsturnâme-i Enverî, *Osmanlı Tarihi*, s.61.

⁵⁹⁰ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, s.685.

⁵⁹¹ Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi*, s.28-29, 34.

⁵⁹² Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Siyasî Tarih I), C.I, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s.49-52.

⁵⁹³ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 29; Bkz. Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s.21.

⁵⁹⁴ Nebi Gümü, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı Ans.* C.I, Ankara 1999, s.326.

Sultan Mehmed bu çerçevede; Trabzon, Rize, Gümüşhane ile Artvin'in Karadeniz kıyısını ve Maçahel'i, Giresun Kalesi ve yakın köyleri fethetti.⁵⁹⁵

1.1. İstanbul'un Fethinin Gürcistan Açısından Önemi

İstanbul'un 1453'te fethedilmesi dünya çapında etki yaratmış, Anadolu Türklerinin Kafkasya'daki Hristiyan komşuları Gürcüler de bundan büyük ölçüde etkilenmişti. Gürcülerin kötü olan durumu, Türklerin İstanbul'u almasıyla iyice kötüleşti. Gürcülerin ekonomik durumu bozuldu, iç ve dış ticaret durma noktasına geldi. Kentlerde yaşam zorlaştığı gibi aynı zamanda kent merkezleri de küçülerek yoksullaştı. Gürcistan'ın zararı yalnız bununla da kalmayıp Avrupa ile de bağları koptu. Diğer yandan İslamiyete karşı, dinlerinin bağımsızlığını savunma konusunda da tek başlarına kaldılar.⁵⁹⁶

Gürcistan'daki üretim, kendi iç tüketimini karşılamakta bile yetersiz kaldığından ihracat da durdu. Bununla beraber XV. yy. boyunca özel para basımına ara verilmedi. Madeni Gürcü parası kentsel yerleşim birimlerinde kullanılmaya devam ederken dağlık bölgelerde canlı hayvan karşılığı takas usulü işliyordu. XV. yy.daki Gürcü gümüş paraları, küçük boyutta ve düşük değerdedi. Bu da Gürcistan'ın o dönemlerdeki maddi sıkıntılarının açık bir göstergesiydi.⁵⁹⁷

1.2. Trabzon'un Fethi (1461)

İstanbul'un fethinden sonra yüzünü Avrupa'ya çeviren Sultan Mehmed, Sırbistan ve Mora'nın fethiyle ilgilenmişti. Bu süre içinde İstanbul'da Bizans'tan geriye kalan ve yeniden oluşum tehlikesi sayılan faaliyetler Osmanlı ordusu tarafından tamamen temizlenmişti. Ancak Trabzon'da Komnen⁵⁹⁸ hükümeti, sona eren Rum İmparatorluğu'nun manevi kalıntıları üzerinde varlığını devam ettiriyordu. Bu devamlılığı sona erdirmek için Trabzon topraklarına yürümeyi düşünen genç Sultan öncelikle Rumeli taraflarının güvenliğini sağladıktan -Mora'nın fethiyle- sonra Rum İmparatorluğu'nun doğu kolunu da

⁵⁹⁵ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 207; Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s.61.

⁵⁹⁶ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 207; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s.55.

⁵⁹⁷ N.Berdzenişvili- S.Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 207.

⁵⁹⁸ Komnenoslar; IV. Haçlı Seferi'nin sonucunda Bizans kayzerlerinin zorlamalarıyla İstanbul'dan ayrılmışlardır. 1204 yılında ise Trabzon'da kendi adlarıyla anılacak bu imparatorluklarını kurmuşlardır. O dönemde Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te bulunan 'Apkaz, Kartli ve Aran Diyarlarının hükümdarı' Bagratlı Kraliçe Tamara'nın gönderdiği ordudan destek alarak I. Aleks Komnenos başa geçmiştir. Bizans'ın bir kolu sayılan Trabzon Kayzerliği bu sayede kurulmuş ve 1461' kadar varlığını devam ettirmiştir. Bkz: Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 22.

ortadan kaldırmak için gerekli hazırlıklara başladı.⁵⁹⁹ Hem Uzun Hasan'ın saldırgan davranışları hem de Hristiyanların yanlı davranmaları da Fatih'in bu kararını pekiştirmişti. Öyle ki veziri olan Mehmed Paşa'ya da bu kararını bildirmiş ve Karadeniz kıyı kesiminde sahip olmak istediği üç yerden bahsetmiştir. Bunlar; “İsfendiyar ili, Bolu, Kastamonu ve Sinob; Akkoyunluların eline geçen Koyluhisar ve Komninosların hâkimiyetindeki Durabzon” diye ifade etmiştir.⁶⁰⁰ Karadeniz üzerine yaptığı seferde Sultan'ın ilk hamlesi, bir Ceneviz kolonisi olan Amasra üzerine olmuştur. Ardından da herhangi bir silahlı mücadeleye gerek kalmadan Sinop Osmanlı'ya bağlandı.⁶⁰¹

Sinop'un fethinin hemen ardından Osmanlı donanması, Gelibolu Sancak Beyi Kasım Bey'in idaresinde Trabzon üzerine gönderildi. Fatih de; Gedik Ahmed ve Mahmud paşalarla birlikte Akkoyunluların topraklarına girdi. Uzun Hasan ise ordusunun Kemah'ta toplanmasını bekliyordu. Osmanlı öncü birliklerinin kuşatmış olduğu Koyulhisar topa tutulmuştu. Fatih, buraya gelişinden üç gün sonra kale alındı.⁶⁰² Koyulhisar'ı aldıktan sonra Uzun Hasan üzerine giden Osmanlı ordusu, Bulgar Dağı yakınlarında konakladı. Ertesi gün Erzincan Ovası'na inmeye hazırlanıyordu ki yaptıklarından pişmanlık duyan Uzun Hasan, annesi Sara'yı ve Çemişgezek Beyi Şeyh Hüseyin'i, barış için kıymetli hediyelerle padişahı karşılamaya göndermişti Padişah, Uzun Hasan'ın anasına “ana” ve şeyhe de “baba” unvanlarıyla hitap ederek, onların rızası üzerine Uzun Hasan'la barış yaptı. Sonra da Trabzon' a⁶⁰³ doğru yöneldi.⁶⁰⁴

Aşıkpaşazâde olayı şöyle nakleder: “Sözün kısası Trabzon'un üzerine indiler. Bu Uzun Hasan'ın anası beraberinde indi. Sara Hatun, Sultan Mehmed'e döndü ve 'Hey oğul! Bu Trabzon için bunca zahmetler niçin çekersin?' dedi. Padişah da 'Ana! Benim bu çektiğim zahmetler din yolundadır ki iman ve tasdik ettiğimiz kıyamet gününde

⁵⁹⁹ Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 289-292.

⁶⁰⁰ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.27.

⁶⁰¹ Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.289-292.

⁶⁰² Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.28

⁶⁰³ Celalzâde Mustafa, Trabzon'u: “Bir tarafı Çerkes ve Gürcistan vilayeti, bir tarafı Gilân ve Şirvân'a yakın olup ormanlık ve dağlıktır. Bir tarafı da Acem ülkelerinden olan Azerbaycan vilayetine bitişiktir.” şeklinde tanımlar. Bkz. Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.271; Trabzon için Tevârih-i Âl-i Osman'da ise; “Gürcistan sınırlarında Karadeniz'in kıyısında bulunan ve o topraklara varmak için büyük dağların aşılması gerektiğinden” bahsedilmiştir. Bkz. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VII. Defter), (Tenkidli Transkripsiyon), (haz. Şerafettin Turan), TTK Yayınları, Ankara 1991, s.181; Trabzon'la ilgili ayrıca bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, (editör: Erdal Çakıcıoğlu), Akvaryum Yayınevi, İstanbul 2011, s.130-132.

⁶⁰⁴ Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.294; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.28; Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel: Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (metin, notlar ve çev. Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.261.

utananlardan olmayalım. Zira bizim elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer biz bu zahmetlere katlanmazsak bize gâzi demek lâyük olmaz.” diye cevap verdi.⁶⁰⁵

Trabzon Hisarı'nın üzerine indiklerinde Sara Hatun: “*Bu benim gelinime aittir.*” diyerek Trabzon'u, Fatih Sultan Mehmed'ten istedi. Ancak Sultan, olumlu ya da olumsuz herhangi bir cevap vermedi. Sinop'tan yola çıkan gemilerin gelmesiyle Trabzon hem karadan hem de denizden kuşatıldı. Hisardakiler aman diledilerse de aman verilmedi. Trabzon zorla feth edildi.⁶⁰⁶ Enverî ise Trabzon'un fethini: “*Uzun Hasan'ın Sivas civarına gelerek buranın ahalisine zalimane davranışlarda bulunmasıyla beraber başlamıştır. Sinop'a giden Sultan Mehmed, İsmail Bey'in kaleyi kendisine teslim etmesinin ardından Trabzon'a doğru ilerlemiştir. Koyluhisar'ı fethinin ardından Uzun Hasan'dan padişaha pişmanlığını dile getiren bir elçi gelmiştir. Elçinin geri dönmesinin ardından da Rumeli Beylerbeyi olan Hamza Bey yaklaşık 3.000 kişiyle beraber Uzun Hasan'ın bulunduğu mevki olan Münzer Dağı'na doğru yola çıkmıştır. Ancak Uzun Hasan buradan kaçmış ve annesi de elçilerle beraber padişaha gelmiştir.*” şeklinde nakletmiştir.⁶⁰⁷ Böylece Osmanlı Devleti ile Gürcistan arasında yer alan topraklar Osmanlı hâkimiyetine geçmiş; Apkaz-Eli, Megrel ve Gürel bölgelerinin Osmanlı'ya bağlılıkları artmıştır.⁶⁰⁸

Fetihle birlikte buradan elde edilen ganimetlerden değerli olanlar Sultan'ın hazinesine bırakıldı. Gâziler de vilayetin nice yerlerini yağmalamış ve ganimetler almışlardı. Bu hisardan alınan ganimetlerden Hasan Bey'in anasına dahi değerli eşyalardan hediye edildi. Onu izzet ve ikramla vilayetine gönderdiler. Sultan Mehmed, daha önce fethettiği her hisarda yaptırdığı gibi Trabzon Hisarı'nın içinde de mescit ve medrese yaptırdı.⁶⁰⁹

2. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)

Yavuz Sultan Selim'in, dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahta çıkmadan evvel⁶¹⁰ bilinen ilk görev Trabzon sancağıdır.⁶¹¹ Yaklaşık olarak yirmi beş yıl sancak

⁶⁰⁵ Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, (haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç), İstanbul 2003, s.240-241.

⁶⁰⁶ Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, s.241; Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s, 303-304.

⁶⁰⁷ Düsturnâme-i Enverî, *Osmanlı Tarihi*, s. 64.

⁶⁰⁸ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 9.

⁶⁰⁹ Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, s.241; Solakzâde Tarihi, s. 304.

⁶¹⁰ Abdurrahman Ateş, “Şehzâde Selim ve Şah I. İsmail'in Gürcistan Seferleri (XVI. Yüzyılın İlk Çeyreği)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I, S.2, Ocak 2015, s.99.

⁶¹¹ Feridun Emecen, “Selim I”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s.407.

beyliği döneminde, devlet idaresinin yanı sıra Safevi ve Gürcülere karşı da askerî faaliyetlerde bulunuyordu. Sınır boylarındaki gelişmeleri yakından takip eden Şehzâde Selim, özellikle Safevi Hükümdarı Şah İsmail (1501-1524) ve Gürcü krallıklarının faaliyetleriyle daha yakından ilgilenmiştir.⁶¹² Bu ilgisi Akkoyunlu beylerinden olan ve 1478-1490 yılları arasında hüküm süren Sultan Yakup ve 1498-1504 yıllarında hüküm süren Elven Beğ ile yapmış olduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır.⁶¹³ Gerek diğer devletlerle olan münasebetleri gerekse Gürcistan topraklarının stratejik, askerî ve malî açıdan öneme sahip olması yapılan seferlerin sebeplerini açıklamaktadır.⁶¹⁴ Öyle ki Çaldıran Seferi (1514) esnasında Gürcü Kralı tarafından Osmanlı ordusuna kasaplık hayvan gönderilmiş ve ordunun yiyecek sıkıntısı giderilmiştir.⁶¹⁵

Şehzâde Selim'in Trabzon valiliği yaptığı dönemde Acem vilayetlerinde varlık göstermeye başlayan Kızılbaşlar, Akkoyunlu Devleti'ne mensup halka zulmetmeye başlamışlardı. Bu durum, aynı şekilde Anadolu'da da baş göstermişti. Burada bulunan Kızılbaş gruplar halka zulmetmenin yanı sıra ülkede bozgunculuk faaliyetleri de sergiliyorlardı. Bundan dolayı Anadolu halkı, olan biteni mektupla Acem ülkesine haber verdiler. Şehzâde Selim, Acem topraklarına komşu olduğundan bundan haberdar oldu.⁶¹⁶

Bu sebeple Anadolu'ya adamlar gönderip: “*Gürcü kâfirlerine karşı akınım vardır. Toyumluktan (ganimet) memnun olan gençler ve yiğitler gelsinler.*” diye haber saldı.⁶¹⁷ Bunun üzerine Osmanlı ülkesindeki şehir, kasaba, köy ve konargöçer çadırlarından gazaya katılmak amacıyla pek çok kişi Trabzon'a gitti. Şehzâde Selim, bu kalabalık grupla Gürcistan üzerine harekete geçti. Gürcü topraklarının her bir yanına saldırılar gerçekleştirip çokça esir ve ganimet elde ettiler.⁶¹⁸ Sultan Selim'in, Osmanlı tahtına otuduktan sonra çıktığı Mısır seferinden (1517) dönmesinin ardından Gürcü beyleri de Osmanlı'ya itaatlerini bildirmişlerdir. Ancak 1518'de Şah İsmail, geniş ordu kitleleriyle Gürcistan üzerine harekete geçti. Safevilere karşı başarı sağlayamayacağını anlayan Kral X. David, oğlu Luarsab'ı elçi tayin ederek itaatlerini bildirip belirlenen yıllık vergiyi kabul

⁶¹² Ateş, “Şehzâde Selim ve Şah I. İsmail'in Gürcistan Seferleri”, s.100.

⁶¹³ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s.84.

⁶¹⁴ Ateş, “Şehzâde Selim ve Şah I. İsmail'in Gürcistan Seferleri”, s.107.

⁶¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yy. Ortalarından XVII. Yy. Sonlarına Kadar)*, C.III., II. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.105.

⁶¹⁶ Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, s.283.

⁶¹⁷ Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, s.284.

⁶¹⁸ Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, s.284; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s.85.

etti.⁶¹⁹ Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar Gürcistan'a girmedi. Ancak, 8/9 Şevval 926/21-22 Eylül 1520 tarihinde onun ölüm haberini alması üzerine kışı geçirmeyi bahane ederek Karabağ'a geldi. Ordusunu burada toplayarak 927/1521 kışı çıkmadan Şeki Hâkimi Hasan Bey'i, Kaheti Kralı "Levend" (II. Lewan) üzerine gönderdi.⁶²⁰ Kral David oğlunun komutasında bulunan Gürcü birlikleri 1522'de yenilgiye uğrayarak dağıldılar. Tiflis ise işgal edildi ve buradaki halk İran'a doğru sürüldü. Gürcistan'daki bu Safevi tehlikesi 1524'te Şah İsmail'in ölümüyle ortadan kalkmış sayılmasa da yaptırmış olduğu imaretler Kral David tarafından 1525'te Ağcakale'nin ele geçirilmesiyle yıktırılmıştır.⁶²¹

3. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya'daki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti tarihinde, hükümdarlar kadar başarılı devlet adamları ve komutanlar da önemli yer tutmuşlardır. 1527-1585 yılları arasında yaşamış ve yükselme devrinde bulunmuş olduğu faaliyetleriyle adından söz ettiren Osman Paşa da bunlardan biridir. Kendisi, yine Osmanlı komutanları arasında yer alan Özdemir Paşa'nın oğludur aynı zamanda. Devletin sınırları bu dönemde batıda Viyana'ya güneyde ise Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e kadar genişlemiştir. Geline bu noktalarda temel amaç idarî anlamda teşkilatlanmayı sağlamaktır. Özdemir Paşa, bu amaç doğrultusunda çalışmalar göstermiş, onun ölümüyle beraber bu işleri oğlu Osman Paşa devralmıştır. Bu dönemde, Osmanlı'yı meşgul eden problem ise doğuda, İran'da, teşekkül etmiş olan Safevi Devleti idi. Her iki devlet de Kafkasya'da hâkimiyet mücadelesi içerisindeydi. Habeş ve Yemen'deki sorunlara rağmen buradaki düzeni babasından devraldığı hizmetle sağlayan Osman Paşa için bir sonraki görev yeri Kafkasya olmuştur.⁶²²

Bölgede yer alan Derbend sakinleri yedi kişiden oluşan heyetle Serdar'ın huzuruna gelerek hükümdar namına kendilerine bir yönetici istediler. Serdar ise bu heyete hediyeler vererek yönetici tayini için Şirvân Serdarlığı yapan Özdemiroğlu Osman Paşa'yı göreve getirdi. Osman Paşa bu bölgeye Diyarbakır Beylerbeyi olan Derviş Paşa'yı düşündü ancak Derviş Paşa kabul etmedi. Ardından Erzurum Beylerbeyi olan Mehmed Paşa'ya teklif götürüldü ve ancak o da bu teklifi reddetti. Belli bir askerî güçle savunulması gereken bölgeye yönetici atanamayınca Osman Paşa bu görevi Şirvân Beylerbeyi unvanıyla

⁶¹⁹ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s.44.

⁶²⁰ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s.99.

⁶²¹ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s.44-45.

⁶²² Reyhan Şahin Allahverdi, *Kafkas Fatihisi Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s.1.

devraldı. Göreve başlayan Osman Paşa, Lala Mustafa Paşanın ordusundan ayrıldı. 1578 yılının Kasım ayında Safevilerle mücadeleye girdi. Meşaleler eşliğinde yapılan ve bu adla anılan savaşı kazandı. On üç sancaktan oluşan Şirvân eyaletini kurtararak İstanbul'a, bu toprakların üç beylerbeyliği şeklinde yönetilmesini arz etmiştir. Başarısından dolayı Şirvân Hâkimi unvanı verilen Özdemiroğlu Osman Paşa, bölgeye kaymakam olarak Kefe Beylerbeyi yöneticisi olan Cafer Paşa'yı tayinde buldu. Siyavuş Paşa tarafından Revan bölgesinde görevlendirilen Ferhad Paşa, ordusuna toplamış olduğu kuvvetlerle önce Erzurum'a gelmiş ardından da Kars'tan Revan topraklarına yürüyüp buradaki kalenin yapımını bir buçuk ayda tamamlamış ve Revan'ı hâkimiyet altına aldı. Safeviler ise artık Revan ve Şirvân üzerine seferde bulunamamışlardı. ⁶²³

⁶²³ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.302-304.

SONUÇ

Sınırlılığı VIII. ve XVI. yy. aralığını kapsayan çalışmamızda, her millet tarafından farklı ifade edilen Kafkasya bölgesi -Fransızca (Caucase), İngilizce Caucasus, Almanca (Kavkasus), Rusça (Kavkas)'nin -Türk literatüründeki varlığı ise Ahmet Cevdet Paşa tarafından 1856 yılındaki Paris Barış Konferansı için hazırladığı layihada yer almıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay milletlerinin yaşadığı bölgeye Memalik-i Kafkasya (Kafkasya Memleketi) ve Cebel-i Kafkas (Kafkas Dağları) ifadelerini kullanmıştır. Türklerin yanı sıra farklı milletlerin de yaşam sürdürdüğü Kafkaslar istilaların kaçınılmaz bir parçası olmuştur.

Bu çalışmamızın başlangıç noktası Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'dir. Ancak Selçuklular öncesinde bölgede yer alan siyasî güçlerin konum ve faaliyetleri; sonrasında Tuğrul ve Çağrı beylerin keşif amaçlı başlayan akınlarla devam etmesi olayların neden sonuç içerisinde incelenmesi, aynı zamanda konu bütünlüğü açısından önemlidir. Selçuklu, Osmanlı ve Moğollar dönemlerinde yapılan Kafkasya fetihleri daha çok o bölgede kalıcı olmayı amaçlarken Timur döneminde böyle bir faaliyet dikkat çekmemektedir. Yine Akkoyunluların dâhil olduğu bu mücadeleler de Gürcülerle evlenme yoluyla akrabalık kurulmasından dolayı Gürcüler lehine faaliyetlerde buldukları çalışma içerisinde yer alan bölümlerdendir. Gerek beylik gerek devletlerin istilalarına maruz kalan Kafkasya coğrafyasının yaşamış olduğu bu süreci ise çalışmamız boyunca ana hatlarının yanı sıra detaylara inerek de vermeye çalıştık. Nitekim Kafkasya Bölgesi, önemine binaen komşusu olan devletlerin hep ilgi odağında yer almıştır.

KAYNAKLAR

Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme I-II*, (haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi (Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ)*, (sad. Metin Muhsin Bozkurt), C.I-II, Çelik Yayınevi.

Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C.I, (sad. Dündar Günbay) Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

Ahmetbeyoğlu, Ali ve diğ., *Kafkas Dosyası*, TATAV Yayınları, İstanbul 2006.

Aka, İsmail, “Şahruh”, *DİA*, C.38, İstanbul 2010, ss.293-295.

Aka, İsmail, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, (çev. Hrant D. Andreasyan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Târih-i Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Alasania, Guili, “Gürcistan Kıpçakları” *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.793-797.

Aliyev, Şirinbey, “Gürcü Çarı Qurucu Davidin İşgalları Dövründe Şeki Torpaqları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, S.18, Ocak 2018, ss.442-455.

Allahverdi Şahin, Reyhan, *Kafkas Fatihisi Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.

Altınanıt, Hasan İzzet, *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014.

Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, (haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç), İstanbul 2003.

Ateş, Abdurrahman, “Şehzâde Selim ve Şah I. İsmail’in Gürcistan Seferleri (XVI. Yüzyılın ilk Çeyreği)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I, S.2, Ocak 2015, ss. 97-110.

Ateş, Erhan, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, 2017, ss.363-390.

Ateş, Erhan, “Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları”, *TAD*, C.35, S.60, 2016, ss.73-96.

Ateş, Erhan, *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya’da Kıpçaklar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

Ayan, Ergin, “Selçuklu-Kıpçak İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (2009-II), ss.105-127.

Aydın, Mustafa, “Şeki”, *DİA*, C.38, İstanbul 2010, ss. 489-491.

Azer, Candan, *Babadan Oğula Güney Kafkasya*, Truva Yayınları, İstanbul 2011.

Âzîmi Tarihi, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, (çeviri ve notlar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006.

Barthold, Vasilij Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Kitap, İstanbul 2017.

Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayınları, 2015.

Berdzenişvili, Nikoloz, Canaşia, Simon [İvane Cavahişvili], *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, (Türkçeye çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul 2000.

Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958.

Beygu, Abdürrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

Bi, Mahmut, *Kafkas Tarihi -I-*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

Bozan, Oktay, “Celâleddin Hârezmşah’ın Ahlat’ı Muhasarası ve Yankıları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.2, 2012, ss.133-159.

Brosset, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, (çev. Hrand D. Andreasyan), (notlar ve yayına haz. Erdoğan Merçil), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Büyükçınar, Ayşe Beyza, “Güney Kafkasya Üzerindeki Berke-Hülagü Mücadelesi”, *Sivilazasiya*, C.7, Bakü 2018, ss.105-112.

Büyükçınar, Ayşe Beyza, “Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2017, ss. 31-46.

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyînî, *Târîh-i Kebîr*, (*Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*), (Farsça'dan çev. İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara 2011.

Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İlk Yarısı)*, (çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992.

Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara 1990.

Çetin, Osman, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

Çevik, Adnan, “Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.12, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2002, ss.115-162.

Çiloğlu, Fahrettin, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, Ant Yayınları, İstanbul 1993.

Çoğ, Mehmet, “Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.19, Ocak 2015, ss.57-74.

Demir, Mustafa, “İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasî Gelişmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.8, Ankara 2002, ss.376-385.

Deniz, Taşkın, *Siyasî Coğrafi Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, Pegem Akademi, Ankara 2015.

Dikmen, Emine, *XII. Yüzyılda Erzurum ve Çevresinde Saltuklu Beyliği ve II. İzzeddin Saltuk Dönemi Kafkasya Politikası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

Doğru, Nihat, *Kıpçak Atabekleri (Sa-Atbago): Yukarı Kür-Çoruh Boylarının Türkleşmesinden Günümüze*, İzmir 2004.

Dursun, Davut, “Gürcistan” *DİA*, C.14, İstanbul 1996, ss. 310-311.

Dursun, Davut, “Kafkasya” *DİA*, C.24, İstanbul 2001, ss.157-158.

Düsturnâme-i Enverî, *Osmanlı Tarihi (1299-1465), (19-22. Kitaplar)*, (haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2014.

Elçibey, Ebülfez, “IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbasîler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü”, (çev. Muhammet Kemaloğlu) *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S.16, Haziran 2012, ss.104-120.

Emecen, Feridun, “Selim I”, C.36, İstanbul 2009, ss.407-414.

Ercilasun, Konuralp, “Selçukluların Kafkasya Politikası”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.387, 1995, ss. 420-432.

Erdal, Zekai, “Büyük Selçuklular Öncesi Kafkaslardaki Beylikler: Şeddâdiler”, *V.Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul 2010, ss.121-137.

Erdem, İlhan, Uyar, Mustafa, “Akkoyunlular: Tarih Sayfasına Çıkışları ve Kökenleri” *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.873-881.

Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, (editör: Erdal Çakıcıoğlu), Akvaryum Yayınevi, İstanbul 2011.

Galtysan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar (XIII-XIV. Yüzyıllardan Alıntılar)*, Yeditepe Yayınları, 2005.

Göksu, Erkan, “Erzurum’un Sonbaharı ”*Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic*, Volume 4/ 8 Fall 2008, ss.1286-1297.

Gregory Ebu’l Farac (Bar Hebraeus), *Ebu’l Farac Tarihi I-II*, (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara (C.I,1945-C.II,1950).

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu: Atilla- Cengiz- Timur*, (çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.

Gül, Muhittin, “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2009, ss.75-108.

Gümüş, Nebi, “Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri”, *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.713-721.

Gümüş, Nebi, “Celâleddin Hârezmşah’ın Gürcistan Seferleri”, *Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*, S.29, (Güz 2006), ss.155-178.

Gürbüz, Osman, “Celâleddin Hârezmşah’ın Son Günleri”, *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.37, Erzurum 2012, ss.29-46.

Gürbüz, Osman, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2004.

Güven, Onur, *Artvin’in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Artvin 2018.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2018.

Hammer, Joseph Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.I, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176), (yayına haz. Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001.

İbni Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (terc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İbni Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, (VII. Defter), (Tenkidli Transkripsiyon)*, (haz. Şerafettin Turan), TTK Yayınları, Ankara 1991.

İbni Arabşah, *Acâibu’l Makdûr, (Bozkırdan Gelen Bela)*, (Arapçadan çev. ve notlar: Ahzen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (İbni Bibi’nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesi’nden)* (Türkçeye çev. M. Nuri Gençosman), (notlar: Feridun Nafiz Uzluğ), Uzluğ Basımevi, Ankara 1941.

İbni Bibi, *Selçuknâme*, (Mükrimin Halil Yinanç), (haz. Refet Yinanç- Ömer Özkan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.

İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (araştırma, inceleme ve notlarla çev. Ahmet Savran), Erzurum 1992.

İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, (çev. heyet), (redaksiyon: Mertol Tulum), C.X, Ocak Yayınları, İstanbul 2016.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (çev. heyet), (redaksiyon: Mertol Tulum), IX, X, XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şâirinin Kaleminden Selçuklular*, (tercüme ve notlar: Mustafa Alican), Kronik Kitap, İstanbul 2017.

İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (*Biyografilerle Selçuklular Tarihi*), (çeviri, not ve açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1982.

İmad ad-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî, *Zubdat al-Nuşra va Nuĥbat al'Usra*, (M. Th. Houtsma tarafında 1889'da Leiden'de neşredilen metinden Türkçeye çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara 2016.

İpek, Ali, "Sâcoğulları", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, ss. 364-366.

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

Kafalı, Mustafa, "Altın Ordu Hanlığı", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.401-402.

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Kamalov, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

Kanat, Cüneyt, Alican, Mustafa, *Timur: Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

- Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, 2012.
- Karamanlı, Hüsamettin M., “Gürcistan”, *DİA*, C.14, İstanbul 1996, ss.311-313.
- Kayhan, Hüseyin, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, Kafkasya Özel Sayısı, Ocak 2017, ss.195-217.
- Keleş, Nevzat, *Şeddâdiler (951-1199): Ortaçağ’da Bir Kürt Hânedanı*, Bilge, Kültür, Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- Kemaloğlu, Muhammet, “Kafkasya –Tarihi Geçmişi-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.32, Eylül-Ekim 2012, ss.1-17.
- Kesik, Muharrem, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- Kılıç, Selda, “Kafkasya’ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S. 58, 2015, ss.687-714.
- Kırpık, Güray, *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, C. I, İstanbul 1958.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yayınları Ankara 1992.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Konukçu, Enver, “Cihanşah”, *DİA*, C.7, İstanbul 1993, ss.536.
- Konukçu, Enver, “Berke Han”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992, ss.506-507.
- Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Latineden çev. ve notlandıran: Altay Tayfun Özcan), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- Köse, Bayram Arif, “Moğol İstilasının Güney Kafkasya Üzerinde İdarî ve İktisadî Etkileri”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, Aralık 2015, s.485-498.
- Köse, Bayram Arif, “Muhammed b. Mezrubân Sonrası Müsâfirilerin Siyasî, Ekonomik ve İdarî Durumu”, *Turkish Studies: History*, Volume 13/8, Ankara 2018, ss.101-114.

- Köse, Bayram Arif, “Tûrân’da Türk Hakanlar Yurdu: Üşrûsene”, *İRTAD*, S.2, Haziran 2019, ss.1-23
- Köse, Bayram Arif, *Sâcoğulları ve Güney Kafkasya 276-317/889-929*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- Kürkçüoğlu, Erol, *Nahçıvan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Kültürel Yayınlar, Erzurum 2007.
- Marco Polo, *Geziler Kitabı*, (çev. Ömer Güngören), Yol Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ (Neşri Tarihi)*, (haz. F.R. Unat-M.A. Köymen), C.II, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Mehmetov, İsmail, *Türk Kafkası’nda Siyasî ve Etnik Yapı (Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*, (ekleme, notlandırma ve düzenlemelerle Türkçe yayına hazırlayanlar: Ekber N. Necef, Şamil Necefov) , Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Minhac Sirâc Cüzcânî, *Tabakat-ı Nasırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar)* (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015.
- Minhac Sirâc Cüzcânî, “Tabakat-ı Nasırî: Selçuklular”, (çev. Akbar A. Aghdam), Tarih Okulu Dergisi, S.VIII, 2010, ss.111-140.
- Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmûd Mîrhând, *Ravsatu’s-Saf’â fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, (*Tabaka-i Selçûkiyye*), (çeviri ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2018.
- Muhammed b. Havendşah b. Mahmud Mirhand, *Ravsatu’s-Safa fi Sireti’l-Enbiya ve’l-Müluk ve’l-Hulefa* (*Tabaka-i Selçukiyye*), (çeviri ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2018.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel: Selçuklular Tarihi I (Horasan-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, (haz. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, (haz. Ali Öngül), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2016.

Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel: Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (metin, notlar ve çev. Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (tercüme: Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009.

Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, (Türkçeye çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937.

Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı Ans.*, C.I, Ankara 1999, ss.326-333.

Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, (Farsçadan çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara 1987.

Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Öğün Bezer, Gülay, "İldenizliler" *DİA*, C.22, İstanbul 2000, ss.82-84

Öğün Bezer, Gülay, "Şeddâdiler" *DİA*, C.38, İstanbul 2010, ss.409-411.

Öngül, Ali, "Mengücekler" *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.452-460.

Öngül, Ali, "Saltuklular", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.461-470.

Öngül, Ali, *Selçuklular Devri Anadolu Beylikleri*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2018.

Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi I "Büyük Selçuklular Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları"*, Manisa 2007.

Özaydın, Abdülkerim, "Melikşah" *DİA*, C.29, Ankara 2004, ss.54-57.

Özaydın, Abdülkerim, "Arrân", *DİA*, C.3, İstanbul 1991, ss.394-395.

Özaydın, Abdülkerim, "Saltuklular" *DİA*, C.36, İstanbul 2009, ss.54-56.

Özdemir, Vahit, *XII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

Özgüdenli, Osman G., *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, C.I, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.

Öztuna, Yılmaz, *İslam Devletleri: Devletler ve Hânedanlar*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi: Siyasî Tarih*, Ötüken Yayınları, C.I, İstanbul 2017.

Paydaş, Kazım, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan’a Yaptıkları Seferler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXI, S.2, 2006, ss.177-196.

Paydaş, Kazım, “Timur’un Gürcistan Seferleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.1, Elazığ 2006, ss.419-438.

Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnâmesi: 13. Yüzyılda Avrupa’dan Orta Asya’ya Yolculuk (1245-1247)*, (terc. ve notlar: Ergin Ayan), Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih: Selçuklu Devleti*, (çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka ve diğ.), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Safran, Mustafa, “Kuman/Kıpçaklar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.2, Ankara 2002, ss.785-792.

Seçkin, Abdurrahman, *Didgori Savaşı 1121*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2014.

Sevim, Ali, “Artukoğlu İlgazi”, *Belleten*, C.XXVI, S.104, Ekim 1962, ss.649-691.

Sevim, Ali, “Artukoğlu Sökmen’in Siyasî Faaliyetleri”, *Belleten*, C.XXVI, S.103, Temmuz 1962, ss.501-520.

- Sevim, Ali, “Çağrı Bey”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, ss.183-186.
- Sevim, Ali, “Dilmaçoğulları”, *DİA*, C.9, İstanbul 1994, ss.301-302.
- Sevim, Ali, “İlgazi” *DİA*, C.22, İstanbul 2000, ss.89-90.
- Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- Sevim, Ali, Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu: 1245-1248*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Antalya 2006.
- Smbat Sparapet's Chronicle*, (trans. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey, 2005.
- Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebî, *Solakzâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Soybek, Duygu, *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba*, Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2017.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür (İlhanlılar Devri 1220-1350)*, (çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 1957.
- Subaşı, Ömer, “Arap Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Artvin”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic*, Wolume 7/3, Ankara 2012, ss.2329-2351.
- Subaşı, Ömer, “İlhanlı Devleti’nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan ve Emîr Kurmişi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S. 41, Aralık 2015, ss.563-577.
- Subaşı, Ömer, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S.44, Erzurum 2010, ss.247-270.
- Subaşı, Ömer, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, S.33, 2016, ss. 384-401.

Subaşı, Ömer, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic* Wolume 8/5 Spring, Ankara 2013, ss.705-731.

Subaşı, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi: Güney Kafkasya 1220-1346*, Kitabevi, İstanbul 2015.

Sümer, Faruk, “Mengücekler”, *DİA*, C.29, Ankara 2004, ss.138-142.

Sümer, Faruk, “Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, *Belleten*, C.50, S.197, Ankara 1986, ss.447-494.

Sümer, Faruk, “Ahlatşahlar” *DİA*, C.2, İstanbul 1989, ss.24-28.

Sümer, Faruk, “Akkoyunlular” , *DİA*, C.2, İstanbul 1989, ss.270-274.

Sümer, Faruk, “Irak Selçukluları” *DİA*, C.36, İstanbul 2009, ss.387.

Sümer, Faruk, “Kızıl Arslan” *DİA*, C.25, Ankara 2002, ss.544.

Sümer, Faruk, “Muhammed b. Ebu’s Sâc”, *DİA*, C.30, İstanbul 2005, ss.524-526.

Süryani Patrik Mihail Vekayinâmesi (1042-1195), (Türkçeye çev. Hrant D. Andreasyan), 1944.

Şehabeddin Ahmedünnesevî, *Celâleddin Hârezşah*, (çev. Necip Asım), MEB, İstanbul 1934.

Şerifüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, (çeviri ve notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Taneri, Aydın, *Hârezşahlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

Tellioğlu, İbrahim, “Doğu Karadeniz Kıpçakları” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.48, 2015, ss.59-78.

Tellioğlu, İbrahim, *Ortaçağ’da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

Tellioğlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007.

Tellioğlu, İbrahim, *XI- XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

Tezcan, Mehmet, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yayınları, Trabzon 2012.

Toksoy, Ahmet, “Celâleddin Hârezmşah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1, 2007, ss.137-150.

Toksoy, Ahmet, “Dede Korkut Destanlarında Tav-eli ve Çevresi” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turgic*, Volume 3/ 1 Winter 2008, ss.121-128.

Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, (çev. Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009.

Tomar, Cengiz, “Revvâdiler”, *DİA*, C.35, İstanbul 2008, ss.36-37.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 2014.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, C.I-II, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1975.

Tursun Bey, *Fatih’in Tarihi (Târih-i Ebu’l-Feth)*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Usta, Aydın, “Sâmâniler”, *DİA*, C.36, İstanbul 2009, ss.64-69.

Uşun, Kamil Murat, *Geçmişten Günümüze Türk-Gürcü İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yy. Ortalarından XVII. Yy. Sonlarına Kadar)*, C.III, II. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Yaşa, Recep, “Ahlatşahlar” *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 484-490.

Yavuz, Nuri, *Anadolu'da Beylikler Dönemi -Siyasî Tarih ve Kültür-* Nobel Yayınları, Ankara 2010.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2008.

Yazıcı, Tahsin, “Gilan”, *DİA*, C.14, İstanbul 1996, ss.68-69.

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

Yuvalı, Abdülkadir, “Gâzân Han”, *DİA*, C.13, İstanbul 1996, ss.429-431.

Yuvalı, Abdülkadir, “İlhanlılar” *DİA*, C.22, İstanbul 2000, ss.102-105.

Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

Zeyrek, Yunus, *Ahuska Gül İdi Gitti*, Ankara 2015.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Sevinç Kartal	Fotograf 		
Doğum Yeri:	Yusufeli			
Doğum Tarihi:	12.03.1983			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Tekkale Köyü İlkokulu		Tekkale Köyü	1988-1993
Ortaöğretim	Açıköğretim		Artvin	2001-2005
Lise	Açıköğretim	Sosyal Bilimler	Artvin	2005-2007
Lisans	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi	Tarih Öğretmenliği	Ankara	2008-2013
Yüksek Lisans				
İş Deneyimi:	Pamukçular Köyü 70. Yıl İlkokulu /Yusufeli –Artvin/ Sınıf Öğretmenliği (2013-2014) Halitpaşa İlköğretim Okulu /Yusufeli –Artvin/ Sınıf Öğretmenliği (2014-2015) Yusufeli Çok Programlı Anadolu Lisesi/ Yusufeli–Artvin/ Tarih Öğretmenliği (2015-2016)			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Bahri Ata Doç. Dr. Gülin Ş. Karabağ			
e-posta	sevinc008006@gmail.com			
Yayınlarm:				